

Damir Agičić

HRVATSKA KLIO II.

O nastavi i udžbenicima povijesti

srednja europa

Damir Agičić

Hrvatska Klio II.

O nastavi i udžbenicima povijesti

Za izdavača

prof. dr. sc. Damir Agičić

© Autorska prava: autor i Srednja Europa, d.o.o., 2015.

Grafička priprema

Banian ITC, Zagreb

ISBN 978-953-7963-33-0

CIP zapis je dostupan u računalnome katalogu

Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu

pod brojem 000914338.

Knjiga je tiskana u Tiskari Zelina u rujnu 2015. godine.

Damir Agičić

HRVATSKA KLIO II.

O nastavi i udžbenicima povijesti

srednja europa

Zagreb 2015.

Sadržaj

Predgovor	V
Nastava povijesti u Hrvatskoj	1
Izješće o seminaru <i>Nastava povijesti u Hrvatskoj</i> , Zagreb, 4.-5. travnja 2003.	9
Kako do europske nastave povijesti	23
Europa i europske integracije u nastavi povijesti	31
Slika naroda jugoistočne Europe u hrvatskim udžbenicima povijesti za osnovnu školu	35
Bosna je... naša! Mitovi i stereotipi o državnosti, nacionalnom i vjerskom identitetu te pripadnosti Bosne u novijim udžbenicima povijesti	49
Nacionalni identitet Hrvata i Srba u prvoj polovici 19. stoljeća u povijesnim udžbenicima za osnovnu školu u Republici Hrvatskoj i Saveznoj Republici Jugoslaviji	67
Hrvatsko-mađarski odnosi u doba narodnoga preporoda u hrvatskim udžbenicima povijesti. Nacrt problematike	77
Prikaz postanka suvremene Republike Hrvatske u hrvatskim udžbenicima povijesti za osnovnu školu	85
Iskorak prema trećoj generaciji udžbenika	103
Reakcija na tekst u <i>Globusu</i>	111
Nema političkih pritisaka na pisce udžbenika	115
Nastavni program treba mijenjati	121

In memoriam

Mirjana Gross (1922-2012) i Rene Lovrenčić (1928-2012)	127
Prijedlog programa rada Sekcije za nastavu povijesti HNOPZ-a	133
Uvodna riječ za časopis <i>Povijest u nastavi</i> , broj 1-2003.	135
Bibliografija	137
Kazalo osobnih imena	139

Predgovor

Prije dvadeset godina započeo sam raditi na pisanju svoga prvog udžbenika povijesti, za sedmi razred osnovne škole. Uskoro sam se prihvatio uređivanja udžbenika i priručnika za nastavu povijesti, a potom i istraživanja problematike nastave povijesti općenito i udžbenika povijesti napose. Nije bilo lako uvoditi novine, osobito u prvo vrijeme, dok su još djelovali stariji autori i dok je autorica nastavnog programa povijesti i ocjenjivačica svih udžbenika zahtijevala od autora da se striktno pridržavaju tog programa, ne dopuštajući gotovo nikakva odstupanja.

No postupno su popuštale stege i već je krajem devedesetih bilo moguće zaobići krute odrednice nastavnog programa, osobito u srednjim školama. Od 2000. godine neki su naši udžbenici povijesti postajali sve bolji. Dobivali smo i pohvale na međunarodnoj razini, a u Hrvatskoj su nastavnici povijesti bili zadovoljni jer su uistinu mogli slobodno birati što žele koristiti u nastavi. Takvo se stanje, nažalost, nije dugo održalo i vrlo su brzo počeli napadi na autorske slobode, a neki su autori udžbenika doživljavali strahovite napade i dezavuiranja u javnosti. Bilo je i pritisaka na nastavnike, da im se ograniči ili čak i posve ukine sloboda izbora udžbenika.

Rad na udžbenicima povijesti, seminarima za nastavnike i međunarodnim projektima, kao i istraživanje udžbeničke problematike predstavljao mi je i zadovoljstvo i velik izazov – kako složenu povijesnu problematiku predložiti učenicima i ne dovesti ih u situaciju da odbace povijest kao nemili nastavni predmet, kako pridobiti naklonost nastavnika da udžbenike prihvate i koriste nove metode u nastavi, kako se ne „posvađati” s historiografskom strukom, napose kako zaobići zahtjeve lošeg i izrazito preskriptivnog nastavnog programa te kako pridobiti izdavača. Na tom sam putu imao podršku mnogih, ali su četiri osobe bile ključne i njima dugujem najveću zahvalnost što u teškim trenucima nisam odustajao: to su Daniel Žderić, Vesna Đurić, Snježana Koren i moja supruga Magdalena Najbar-Agičić.

U ovoj sam knjizi sabrao neke tekstove u kojima sam pisao o problematici nastave povijesti, prikazima određene problematike u udžbenicima, te općenito o odnosu politike i historiografije odnosno nastave povijesti. Tekstovi su pisani u različitim prilikama tijekom petnaestak godina u kojima sam se intenzivno bavio tim problemima. Neki su pisani za časopise, neki su prerađeni i dopunjene verzije izlaganja na znanstvenim ili stručnim skupovima u zemlji i inozemstvu, neki su objavljeni u novinama, a na kraju sam dodao i dva dokumenta – Prijedlog programa rada Sekcije za

nastavu povijesti Hrvatskoga nacionalnog odbora za povijesne znanosti iz ljeta 2000. te Uvodnu riječ u časopisu *Povijest u nastavi* iz 2003. Sekcija HNOPZ-a nažalost nije zaživjela, ali je kasnije osnovana Hrvatska udruga nastavnika povijesti, koja je barem djelomice preuzela njezine planirane aktivnosti. Časopis se do danas održao, ali nije u potpunosti stekao ulogu koju su mu osnivači bili namijenili.

Brojni problemi s kojima su se u suvremenoj Hrvatskoj od početka devedesetih susretali autori udžbenika i nastavnici povijesti, kao i svi oni koji se na neki način bave poučavanjem povijesti (ali i drugih predmeta) aktualni su i danas. Smatrao sam da je, u vrijeme kada se mnogo govori o nacionalnoj Strategiji obrazovanja, znanosti i tehnologije te intenzivno radi na donošenju novih kurikula, vrijedno podsjetiti barem na neka pitanja koja nas već dugo muče: cikličnost ponavljanja učenja povijesti – od početka do kraja u osnovnoj školi, pa to isto u srednjoj; stereotipi u nastavi povijesti, osobito prema susjedima; poučavanje kontroverznih tema, osobito iz najnovije povijesti; nastava didaktike povijesti na sveučilištima i stručno usavršavanje nastavnika; časopis i stručne publikacije posvećene problematici poučavanja povijesti... O nekima od tih pitanja raspravljao sam i pisao u tekstovima u ovoj knjizi. Budući da tekstovi nisu poredani kronološkim redom nastajanja, u uglatoj sam zagradi dodao godinu njihova objavljivanja.

Nastava povijesti čini vrlo važan segment u obrazovnom sustavu svih europskih zemalja. Neosporno je njezino značenje u pripremanju mladog naraštaja za sudjelovanje u demokratskom društvu te za razvoj nacionalnog, ali i šireg europskog identiteta. Stoga se posvuda u Europi vodi mnogo računa o tome što se i kako mlade poučava o prošlosti. Duboko sam uvjeren da i ovaj naš susret [u travnju 2003.] valja shvatiti u tom smislu: odgovornim dužnosnicima Vijeća Europe zasigurno je stalo do poboljšanja i osuvremenjavanja nastave u svim zemljama članicama te organizacije, pa tako i u Hrvatskoj. Istovremeno, i našim bi prosvjetnim vlastima nastava povijesti trebala biti jedan od prioriteta, napose jer je u tom segmentu obrazovne politike mnogo preostataka starih i – u razvijenim zemljama napuštenih – konceptijskih, sadržajnih i metodičkih pristupa. Iskreno vjerujem kako su za promjene u pristupu poučavanju povijesti još više zainteresirani sami nastavnici koji rade s učenicima i u svakodnevnoj komunikaciji s njima uviđaju da je naš programski obrazac uvelike istrošen te ne zadovoljava interese mladih niti im pomaže u njihovu formiranju kao kritički mislećih građana.

Svima nam je dobro poznato kako danas izgleda koncept poučavanja povijesti u našoj zemlji: taj se predmet poučava u dva obrazovna ciklusa – prvi ciklus odvija se u višim razredima osnovne škole (5.-8. razred), a drugi u srednjoj školi. U gimnazijama se poučava tijekom sve četiri godine, a u srednjim strukovnim školama tijekom prve dvije godine (četverogodišnje škole), odnosno samo u prvom razredu (trogodišnje strukovne škole). U svim se razredima povijest poučava po dva sata na tjedan, a u četvrtom razredu gimnazije općeg smjera po tri sata na tjedan. To znači da učenici imaju 280 sati nastave povijesti u osnovnim školama te 280, odnosno 315 sati nastave u gimnazijama, i 140 sati nastave u četverogodišnjim, odnosno 70 sati nastave u trogodišnjim strukovnim školama. Valja imati na umu i to da prve obavijesti povijesnog karaktera učenici stječu u nastavi prirode i društva još u nižim razredima, najizravnije u četvrtom, u dobi od devet ili deset godina. To čini još desetak, petnaestak sati. Naravno, u davanju ovih prvih povijesnih obavijesti posreduju učitelji razredne nastave, a ne nastavnici povijesti.

Važeći nastavni plan i program predviđa da učenici u oba obrazovna ciklusa uče prema otprilike istoj periodizaciji cjelokupnu ljudsku povijest – od prapovijesti do suvremenog doba. Obrada gradiva u srednjim školama trebala bi biti „na višem

stupnju”. Inače, nastavni je plan i program u Republici Hrvatskoj nastao nakon raspada SFRJ prema zahtjevu Ministarstva prosvjete i športa. Prvo je 1991. grupa znanstvenika i profesora iz škola izradila privremene izmjene u postojećim osnovnoškolskim udžbenicima, koji su u uporabi bili od polovice osamdesetih. Uglavnom se radilo o izbacivanju marksističke ideologije i jugoslavenskog okvira, ali to nije učinjeno uvijek dosljedno. Sredinom devedesetih prema ovako izmijenjenim udžbenicima nastao je nastavni plan i program. U mnogim je slučajevima ostalo dosta elemenata ideološkog diskursa: lekcije često započinju s uvodom o gospodarskim odnosima, pa se govori o političkom razvoju, a vrlo malo o kulturi, uglavnom na kraju lekcije ili pojedine šire nastavne cjeline prema obrascu: *baza-nadgradnja*. Ponekad se marksistička terminologija i periodizacija koriste izravno, primjerice u sedmom se razredu nalaze dvije cjeline nazvane „Svijet razvijenog kapitalizma” i „Hrvatska za vrijeme razvijenog kapitalizma”.

Također, niti jugoslavenski okvir u nastavnom programu nije posvuda jednako dosljedno izbačen. Najbolji je primjer za to u sedmom razredu gdje postoji cijela nastavna cjelina „Alpski i balkanski prostor”, sastavljena od četiri lekcije, u kojima se treba govoriti o susjednim narodima, ali u jugoslavenskom okviru – nema Mađara, Talijana ni Austrijanaca. Nema niti Osmanlija, o Bugarima, Grcima, Albancima da se i ne govori. Program spominje samo Slovence, Srbe, Crnu Goru te Bosnu i Hercegovinu. Slično je, u nešto manjoj mjeri, prikazana regionalna povijest u šestom razredu.

Budući da u socijalističkoj Hrvatskoj od druge polovice sedamdesetih nije bilo gimnazije, ovakav se postupak za tu vrst škola nije mogao primijeniti nego je osnovnoškolski program „razmjerno” povećan, uglavnom gomilanjem činjenica, te je tako dobiven nastavni plan i program za gimnazije. S druge strane, kako se u srednjim strukovnim školama cijela povijest treba obraditi u samo dvije godine učenja, program u ovim školama zahtijeva nemoguću stvar – u te dvije godine na tzv. „višoj razini” profesori povijesti trebaju obraditi ono što njihovi kolege u osnovnim školama ili gimnazijama rade pune četiri godine. Stoga je ovaj program zapravo reduciraniji od osnovnoškolskog. Štoviše, autori programa (dr. Agneza Szabo i suradnici) previdjeli su u nj uključiti europsku i svjetsku povijest nakon Prvoga svjetskog rata! Poseban je problem učenje povijesti u trogodišnjim strukovnim školama u kojima program predviđa godinu dana učenja isključivo hrvatske povijesti što je – ne samo prema iskustvima iz prakse – gotovo posve nemoguće jer se nastavnici ne mogu osloniti na učenička predznanja, a nemaju vremena ni mogućnosti protumačiti im bitne probleme i naučiti ih osnovnim procesima europske povijesti što su se odražavali na hrvatski nacionalni razvitak.

Postojeći je nastavni plan i program loš, prije svega anakron i pretrpan svakakvim sadržajima. Jedino što je u njemu donekle prihvatljivo jesu uvodne napomene o svrsi i cilju nastave povijesti. Ponekad se čini da taj uvodni tekst i potonju detaljnu razradu

nastavnog plana i programa nisu radili isti autori. Jer, kako drugačije shvatiti da se u uvodu kaže da *i nastava povijesti, jednako kao i povijesna znanost, dužna je kritički, dakle objektivno, što znači cjelovito i vjerodostojno tumačiti povijesne događaje, kako su se i zašto dogodili u nekom određenom mjestu i vremenu te koje su njihove posljedice*, a potom se u razradi zahtijeva jednostrani prikaz prošlosti vlastite nacije kao žrtve koja se kroz povijest probija prema ostvarenju jedinog pravog cilja: ostvarenju državne nezavisnosti kao krune višestoljetnih nacionalnih htijenja. Od objektivnosti, cjelovitosti i vjerodostojnosti ovdje nema ni traga. Ova je jednostranost očita u zahtjevima plana i programa prema svim razdobljima hrvatske nacionalne povijesti, a posebice prema povijesti dvadesetog stoljeća. Ipak, svima nam je dobro poznato da je hrvatska povijest mnogo složenija te da je bogata različitim zbivanjima i procesima.

Na ovome mjestu navodim samo neke primjere jednostranosti i nedostataka u postojećem nastavnom planu i programu očekujući da će se o tom problemu detaljnije govoriti u radnoj grupi o kurikulumu. Primjerice, osmanska su osvajanja predstavljena isključivo kao „turska agresija”. Srbi su smješteni u negativnu stereotipnu matricu. Uglavnom se zahtijeva učenje političke povijesti, pa je vrlo malo prostora posvećeno društvenoj povijesti. Povijesti svakodnevnog života gotovo da nema, također nema žena, nacionalnih manjina, a najnovija je povijest (nakon 1945. godine) marginalizirana. Općenito, povijest 20. stoljeća predstavljena je kao niz „režimskih” i inih „obračuna” s Hrvatima – od velikosrpskog režima karadževićevske Jugoslavije, preko tragedije Drugog svjetskog rata te komunističkih represija do velikosrpske agresije Slobodana Miloševića i oružane pobune njegovih pristaša u Hrvatskoj. Pored te jednostranosti i nuđenja mita žrtve, još je veći nedostatak nastavnog plana i programa u tome što se u njemu daje detaljna razrada što, kako i kada učiti. Razrađen je do najsitnijih detalja, a to sprečava slobodan i kreativan rad nastavnika.

Prema takvom nastavnom programu nastali su 1996. godine i prvi službeno odobreni udžbenici sa zakonskim rokom važenja od pet godina. Već su te godine odobreni za uporabu i usporedni udžbenici. Do tog pluralizma u udžbenicima došlo je više stjecajem okolnosti nego političkom voljom. Ipak, institucija usporednih udžbenika sve se više razvijala, pa od 2000. postoji po nekoliko udžbenika za svaki razred u svim vrstama škola. Nastavnici sami biraju udžbenike prema kojima poučavaju svoje učenike još od 1998. godine. U informiranju nastavnika o odobrenim udžbenicima bilo je stanovitih propusta, pa je dolazilo i do negodovanja s njihove strane. I među nastavnicima, a još više u javnosti rašireno je stajalište kako je postojanje više udžbenika nedostatak obrazovnog sustava. Takav je stav zapravo posve kriv – radi se o jednom od najvažnijih postignuća našeg školstva. Činjenica da za svaki predmet i razred postoji po nekoliko udžbenika i praksa da nastavnici u školama biraju po kojem će od njih raditi smanjuje mogućnosti bilo kakve manipulacije viših instanci prosvjetnih vlasti i odabira „podobnih” autora. Jedino što bi nastavnike trebalo na vrijeme

i detaljno upoznati s novim udžbenicima. To je važna stvar koja se nikako ne smije ticati samo izdavača nego također Ministarstva prosvjete i športa te Zavoda za unapređenje školstva i županijskih aktiva nastavnika. Time bi se izbrisao osjećaj kaotičnog stanja izazvan manjkom informacija i kašnjenjem izdavanja odobrenja udžbenika.

Prvi su udžbenici povijesti u potpunosti slijedili pravila što ih je pred autore stavljao nastavni plan i program. Slijedili su uglavnom staru didaktičko-metodičku matricu, a grafički su bili uređeni na stari način. Na to je svesrdno utjecalo i samo Ministarstvo prosvjete i športa koje je, u skladu s ondašnjom predizbornom politikom vrha hrvatske države, trebalo promovirati tzv. „besplatne udžbenike” za sve učenike osnovnih škola. Trebale su proći još dvije godine da se od tog populističkog i – u trenutnoj ekonomskoj situaciji – nemogućeg koncepta odustane, pa smo godine 1998. dobili prve modernije udžbenike. Njemački povjesničar Wolfgang Höpken, poznati svjetski stručnjak za istraživanje udžbenika, naziva ih udžbenicima „druge generacije”. Odlika je udžbenika „druge generacije” skroman iskorak iz krutih okvira nastavnog plana i programa te mnogo veći iskorak u pogledu metodičkog pristupa i grafičkog izgleda knjiga. Ovim smo se udžbenicima približili ili čak izjednačili s udžbenicima naprednijih tranzicijskih zemalja poput Slovenije, Češke, Mađarske ili Poljske.

Zasigurno neću pretjerati ako ustvrdim da se u vezi s reformom nastave povijesti i promjenom udžbenika jako mnogo očekivalo nakon promjena vladajuće državne strukture 2000. godine. Novi je ministar prosvjete Vladimir Strugar ubrzo po stupanju na dužnost imenovao Povjerenstvo za prosudbu udžbenika povijesti pod vodstvom prof. dr. Nikše Stančića, koje je obuhvatilo grupu znanstvenika, uglavnom s Filozofskog fakulteta u Zagrebu, i nekoliko profesora povijesti iz škola. Iako se u stručnoj javnosti očekivalo da Povjerenstvo predloži povlačenje nekih udžbenika koji od samog svoga izlaženja ne zadovoljavaju osnovne metodičko-didaktičke kriterije i zastarjeli su, a o ideologiziranim porukama koje daju bolje ne govoriti, nijedan udžbenik nije bio povučen. Izvršene su tek kozmetičke preinake i svi udžbenici nadalje su na službenom popisu Ministarstva prosvjete i športa. Teško je procjenjivati što je utjecalo na ovakav razvoj stvari, je li u pitanju bila nelagoda pred strahovitom galamom koja se u svezi s problematikom udžbenika i nastave povijesti općenito podigla u dijelu medija ili su pak prosvjetne vlasti imale kakav drugi plan izlaska na novi put. Završna je ocjena ovog Povjerenstva glasila: *Međutim, opće je uvjerenje da se s temeljitim promjenama u nastavi povijesti ne može čekati četiri godine, tj. do školske godine 2004./2005. kada bi najranije mogao profunkcionirati novi sustav školstva. Zbog toga će od jeseni 2000. god. započeti rad na novim nastavnim programima, s ciljem da se oni i novi udžbenici povijesti počnu primjenjivati u roku od dvije godine, tj. počevši od šk. god. 2002./2003.* Jedan je od članova navedenog Povjerenstva optimistično izjavljivao još u jesen 2000. godine kako se čini da ima dosta razloga vjerovati kako

će u dogledno vrijeme doći do vidnog usavršavanja hrvatskih udžbenika za povijest. Skori će javni natječaj za izradu novih školskih programa okupiti, vjerujemo, na tom prevažnom poslu najbolje snage suvremene hrvatske historiografije. No, navedena se optimistična predviđanja u svezi s nastavnim planom i programom nisu ostvarila. Taj nam program nadalje ne služi na čast, a nastavnici se nalaze pred dvojmom kako zadovoljiti zahtjeve što ih pred njih stavlja država tražeći da ispune loš nastavni program, a istovremeno učiniti nastavu povijesti modernijom te time i zanimljivijom učenicima. Čini se ponekad da je oklijevanje Ministarstva prosvjete posljedica straha pred naglim promjenama koje bi nužno iziskivale posve nove udžbenike. To bi se vjerojatno našlo na meti kritika javnosti. Ipak, velike se promjene mogu postići već i samim uklanjanjem temeljne mane važećeg nastavnog plana i programa – a to je prevelik stupanj preskriptivnosti, odnosno detaljiziranja – tako da se on uopći. To ne samo da bi omogućilo nastavnicima slobodniji rad, nego bi i autorima udžbenika i izdavačima otvorilo nove mogućnosti za kreativnost, a da se istovremeno ne moraju nužno povući iz uporabe postojeći udžbenici koji zadovoljavaju.

Danas nastavnicima u ostvarenju modernijeg pristupa nastavi mogu pomoći udžbenici „druge” i „treće” generacije (tako Höpken naziva neke udžbenike koji su se u Hrvatskoj pojavili 2000.-2001.) koji, premda su nastali prema lošem nastavnom planu i programu, ipak izgledaju europski moderno, sadržajno su korektni, a neki svojim didaktičko-metodičkim pristupom i grafičkim izgledom uistinu mogu ići uz bok suvremenim europskim udžbenicima povijesti. Takav razvoj udžbenika mogao se dogoditi prvenstveno zahvaljujući slobodnom tržištu i konkurenciji među izdavačima. Ne mogu ne spomenuti činjenicu da se u javnosti povremeno pojavljuju kritički intonirani napisi o nastavi i udžbenicima povijesti. Često su takvi tekstovi napisani bez uvida u cjelinu problema o kojima sam ovdje govorio, površni su, a u brojnim slučajevima i zloradi. Nedavno se pojavila i jedna tzv. analiza u kojoj grupa „nezavisnih” stručnjaka pod vodstvom Nataše Jović i Đurđe Mikleužić analizira nasumice izabrane udžbenike, pa tako i neke udžbenike povijesti. Ne bih ovdje niti spominjao tu analizu da ju pojedinci u strukturama vlasti i u javnim medijima – unatoč dosadašnjim upozorenjima na amaterski i zlonamjeran pristup njezinih autora – nadalje ne uzimaju kao relevantnu u kritikama udžbenika povijesti i drugih udžbenika.

Potkraj 2001. godine usvojen je Zakon o udžbenicima. Ponekad se čini da je glavni cilj tog zakonskog dokumenta ograničiti broj udžbenika, onemogućiti autore i izdavače ili im bitno otežati da izdaju nove udžbenike. Primjerice, jedna od zakonskih odredbi govori o metodičkim priručnicima koje svi autori (stari i budući) moraju prirediti uz svoje udžbenike. Nigdje nije definirano što je to metodički priručnik niti je posve jasno što bi trebao predstavljati. S druge strane, Zakon je predvidio stvaranje Vijeća za udžbenike, koje potom treba dati prijedloge tzv. „udžbeničkih standarda”. Tijekom proljeća 2002. godine ovo je Vijeće formirano, a standardi su ipak

prihvaćeni prije dva dana. Vjerojatno je posrijedi bio nesporazum oko toga što bi ti standardi zapravo trebali biti i što bi trebali propisivati.

Optimistična očekivanja temeljite promjene nastavnog plana i programa te poboljšanja udžbenika iz 2000. godine zamijenilo je u jesen 2002. godine tzv. „rasterećenje” koje je pripremio Zavod za unapređenje školstva RH. No, to je bio još jedan promašaj nadležnih struktura državne vlasti u pogledu nastave povijesti. Ne radi se ni o kakvom pravom rasterećenju opširnog i anakronog nastavnog programa, nego samo o prebacivanju dijela faktografskih sadržaja u tzv. neobvezujuće gradivo. Ukoliko se bilo što želi postići, valja raditi promišljeno i provesti temeljito poboljšanje, a ne mehanički izbacivati natuknice iz nastavnog plana kako je to učinjeno na polju nastave povijesti. Najveći problem sastoji se u tome što postojeći nastavni plan i program propisuje ne samo sadržaje koje treba obraditi nego i naslove svake pojedine lekcije, raspored gradiva i podnaslove u lekcijama te ne ostavlja nimalo prostora za kreativnost autora udžbenika, kao niti nastavnika, primjerice u oblikovanju predavanja o lokalnoj povijesti. Ponavljam kako bi upravo takvu preskriptivnost valjalo mijenjati te ponuditi jedan širi okvir i omogućiti autorima udžbenika, ali i samim nastavnicima više slobode u kreiranju vlastitih nastavnih pomagala i cjelokupnog nastavnog procesa uz pomoć dodatne literature i priručnika te drugih nastavnih sredstava. U tom bi smislu prvi korak moglo biti uopćavanje postojećeg nastavnog plana i programa.

Čini se kako dosad nije bilo dovoljno političke volje u prosvjetnom ministarstvu da se u nastavi povijesti učine bitnije promjene. Nadalje sve ostaje na pojedincima koji djeluju izvan okvira državne uprave i nadležnih tijela Ministarstva i Zavoda za unapređenje školstva – na autorima, urednicima i izdavačima udžbenika i drugih nastavnih pomagala, te pojedinim nastavnicima koji rado unose inovativne postupke u nastavu, kao i malobrojnim znanstvenicima koji se zanimaju za problematiku nastave povijesti.

Velik je problem u nastavi povijesti u Hrvatskoj također školovanje i stručno usavršavanje nastavnika. Nekad su se na fakultetima školovali srednjoškolski profesori dok su osnovnoškolski nastavnici mogli završiti dvogodišnju pedagošku akademiju i dobiti licencu za rad u školama. Takva je situacija promijenjena potkraj sedamdesetih i već skoro četvrt stoljeća osobe, koje žele predavati povijest bilo u osnovnoj bilo u srednjoj školi, moraju završiti četverogodišnji studij povijesti. Danas se povijest u Hrvatskoj može studirati na šest fakulteta u pet gradova. Samo dva fakulteta – filozofski u Zagrebu i Zadru – imaju donekle odgovarajući broj predavača u znanstveno-nastavnom zvanju. Na svim ostalima nastavu izvode uglavnom vanjski suradnici. S obzirom na ovaj velik broj znanstveno-obrazovnih institucija na kojima se može steći zvanje profesora povijesti, kao i na vrlo velik broj upisanih studenata povijesti na Filozofskom fakultetu u Zagrebu (u posljednjih desetak godina interes

za taj studij ne smanjuje se i svake se godine upisuje i po više od dvjesto studenata), danas je sve rjeđa situacija da nastavu povijesti u školama izvodi formalno nestručan kadar, primjerice nesvršeni studenti. U posljednje se vrijeme pojavljuju i dodatni studiji na nekoliko pedagoških visokoškolskih ustanova na kojima nastavnici razredne nastave imaju tzv. „pojačanu nastavu” pojedinog predmeta. Tako se i te visoke škole na mala vrata pokušavaju ubaciti među institucije koje obrazuju nastavnike povijesti. Još nema dovoljno jasnog odgovora matičnih fakulteta pojedinih struka.

U procesu stručnog fakultetskog školovanja vrlo je velik problem metodičkog obrazovanja budućih nastavnika povijesti. Jedino na Filozofskom fakultetu u Zagrebu postoji stalno zaposleni profesor metodike nastave povijesti, koji se nalazi pred starosnim umirovljenjem. Na svim ostalim fakultetima nastavu tog značajnog predmeta za obrazovanje budućih nastavnika povijesti izvode vanjski suradnici ili asistenti, koji se bave drugim znanstvenim područjima, a ne metodikom nastave. O zanemarenosti – zapravo nepostojanju sustavnih – istraživanja koja se tiču nastave, udžbenika i drugih aspekata poučavanja povijesti ne treba trošiti riječi. Znanstveno-stručni časopis za nastavu povijesti pretao je izlaziti prije desetak godina.

Inače, u svijetu i Europi u posljednje se vrijeme naglo razvijaju nove metode poučavanja povijesti. Tomu uvelike doprinosi i Vijeće Europe svojim projektima o nastavi povijesti, primjerice nedavno završenim višegodišnjim projektom „Učenje i poučavanje o povijesti Europe u 20. stoljeću”. Taj je projekt rezultirao brojnim konferencijama, seminarima i knjigama od kojih se neke nalaze pred vama. Hrvatski prijevod knjige Roberta Stradlinga *Nastava europske povijesti 20. stoljeća* upravo je završen.

Što se tiče stručnog usavršavanja nastavnika, valja istaknuti pozitivne pomake u posljednje vrijeme. Nakon dugotrajne stanke u devedesetima prije nekoliko godina ponovno su pokrenuti seminari za nastavnike u organizaciji Zavoda za unapređenje školstva. Stanje na ovom polju u posljednjih nekoliko godina popravljaju različiti seminari i predavanja u organizaciji izdavača udžbenika. Od ove školske godine s radom su započeli i županijski aktivni nastavnika povijesti. U radu seminara za stručno usavršavanje sudjeluju znanstvenici, sveučilišni profesori, autori i urednici udžbenika, istaknuti nastavnici koji imaju iskustva s uvođenjem novih nastavnih metoda. No, situacija je daleko od idealne – još nisu imenovani voditelji svih aktivnosti; primjerice, nije formiran srednjoškolski aktiv u Zagrebu.

Teško je prognozirati što se u pogledu nastave povijesti u našoj zemlji može očekivati u skoroj budućnosti. Već duže vrijeme vode se javne polemike o potpunom preustroju hrvatskog školstva. Ponuđene su koncepcije međusobno suprotstavljene. Međutim, što se tiče nastave povijesti, jedno je sigurno: u bilo kakvom školskom sustavu, ovaj će nastavni predmet nadalje igrati vrlo važnu ulogu. Stoga je presudno da budući kurikulum postigne europske standarde, što podrazumijeva da se u nastavi

povijesti izbjegavaju stereotipne predodžbe, posebice o susjednim narodima, te da se nastava povijesti usmjeri u pravcu razvoja vještina te učenja za demokraciju i otvoreno društvo. Samo tako će se pripadnici mlade generacije moći bez većih poteškoća uključiti u moderno građansko društvo. Također, jedan od osnovnih problema u budućnosti ostaje izobrazba i stručno usavršavanje nastavnika povijesti. Važno je, mnogo više nego što se to danas čini, poraditi na izobrazbi studenata na studiju povijesti, kao i na stručnom usavršavanju nastavnika za izvođenje modernih oblika nastave.

Prije tri godine bio sam među optimistima koji su smatrali da će se s nastavom povijesti dogoditi korjenite promjene nabolje. Ne znam mogu li biti optimist i danas. S obzirom na nekoliko stvari koje su se u posljednje vrijeme dogodile ili se upravo zbivaju, a u njih ubrajam i ovaj naš današnji susret, možda bih mogao povratiti barem dio svoga nekadašnjeg optimizma. Jedna od stvari što navode na optimističan pogled jest i odziv suradnika koji su s veseljem dali svoje priloge za časopis namijenjen promišljanju nastave povijesti (nazvali smo ga *Povijest u nastavi*, a izdaje ga Društvo za hrvatsku povjesnicu). Optimizmu također može pomoći činjenica da smo dosad dobili narudžbe za pretplatu ne samo iz Zagreba i drugih velikih gradova, nego i iz mjesta koje većina nas ne bi lako našla na zemljopisnoj karti. Ističem da smo u ovoj stvari imali razumijevanje te dobili financijsku pomoć Ministarstva prosvjete i športa. S druge strane, u Zagrebu je nedavno osnovana Hrvatska udruga nastavnika povijesti, strukovno udruženje kojem je cilj poboljšanje položaja nastave našeg predmeta. Hoće li ovaj naš susret, časopis i udruga nastavnika, kao i pojačani angažman znanstvenih institucija, pripomoći realizaciji tog cilja pokazat će vrijeme. Jedno je sigurno: put prema novom nastavnom planu i programu, a potom i udžbenicima, te općenito poboljšanje nastave povijesti nije lak, na njemu će stajati još mnogo prepreka. Svladat ćemo ih ukoliko postignemo konsenzus u struci o tomu da je djelovanje na obrazovanju i stručnom usavršavanju nastavnika povijesti vrlo važna stvar, te da školski kurikulum i udžbenike treba ocjenjivati s pozicija historiografije i metodike nastave povijesti, a ne politike i ideologije. Što se tiče udžbenika, neophodno je ostaviti mogućnost konkurencije među autorima i izdavačima te pravo nastavnicima da sami biraju po kojem će udžbeniku raditi. Ovaj naš susret morao bi rezultirati donošenjem smjernica koje bi mogle biti putokaz, prije svega Ministarstvu prosvjete i športa, ali i cjelokupnoj stručnoj javnosti što i kako raditi na daljnjem razvoju nastave povijesti. Duboko sam uvjeren da u hrvatskoj historiografiji te među profesorima i učiteljima povijesti u našoj zemlji ima dovoljno odgovornih i stručnih ljudi koji su sposobni uhvatiti se u koštac sa svim problemima i riješiti ih u korist struke i općeg društvenog boljitka. I vi ste svakako među njima. Imamo prigodu da na ovom susretu, zahvaljujući poticaju Vijeća Europe, istaknemo koji nas sve problemi muče i ponudimo nova rješenja. Siguran sam da će i Ministarstvo prosvjete i športa RH dati sve od sebe da nam u tome pomogne.

Izvješće o seminaru *Nastava povijesti u Hrvatskoj*, Zagreb, 4.-5. travnja 2003.

Uvod

Seminar o nastavi povijesti u Republici Hrvatskoj održan je u hotelu International u Zagrebu 4. i 5. travnja 2003. godine. Zajednički su ga organizirali Vijeće Europe i Ministarstvo prosvjete i športa RH. Financijsku je potporu organizaciji skupa dala i nizozemska vlada.

Na seminaru je sudjelovalo oko osamdeset sudionika: nastavnici povijesti iz cijele Hrvatske zaduženi za organizaciju stručnog usavršavanja u svojim županijama, autori i urednici udžbenika i priručnika, znanstvenici i sveučilišni profesori, članovi Povjerenstva za ukidanje moratorija na učenje najnovije povijesti u Podunavlju te predstavnici Ministarstva prosvjete i športa RH i gosti-predavači iz inozemstva.

Uvodno plenarno zasjedanje vodio je Ivan Vavra, zamjenik ministra prosvjete i športa, a sudionike su pozdravili ministar dr. Vladimir Strugar, izaslanik predsjednika RH dr. Zdravko Jelenović i gđa Alison Cardwell, načelnica Odjela za nastavu povijesti u Upravi za obrazovanje Vijeća Europe.

Ivan Vavra zahvalio je svima koji su sudjelovali u pripremi seminara, sudionicima seminara te predstavnicima medija koji su pratili rad skupa. Naglasio je kako je vodstvo Ministarstva prosvjete svjesno činjenice da važnost nastave povijesti u sustavu obrazovanja u cijelosti vrlo velika s obzirom da u tom nastavnom predmetu mladi ne samo da uče o prošlosti nego i stvaraju vrijednosne stavove o suvremenosti. Izrazio je nadu da će ovaj skup pripomoći u sagledavanju vlastite hrvatske nastavne prakse, ali i upoznati hrvatske nastavnike s nastojanjima glede nastave povijesti u susjednim i drugim europskim državama.

U sličnom su duhu izgovorene i pozdravne riječi ministra prosvjete dr. Vladimira Strugara te dr. Zdravka Jelenovića, savjetnika predsjednika Republike Hrvatske Stjepana Mesića. Obojica su naglasili važnost nastave povijesti i spremnost državnih struktura da se učini sve kako bi nastava povijesti mlade pripremala za buduću zajednički život u Europi, a ne za život okrenut prošlosti.

Alison Cardwell pozdravila je prisutne i istaknula koji su ciljevi Vijeća Europe općenito te posebno na području obrazovanja. Jedna od važnih djelatnosti koje provodi Vijeće Europe jest djelatnost na reformi nastave povijesti, na njezinom

poboljšanju i uvođenju novih, modernih nastavnih metoda, osobito u tranzicijskim zemljama. Navela je kako je Vijeće Europe uključeno i u projekte Pakta o stabilnosti te da je upravo pri kraju izrada brošure o multiperspektivnosti u nastavi povijesti. Nedavno je završen projekt o nastavi europske povijesti 20. stoljeća, a upravo započinje novi projekt o europskoj dimenziji u nastavi povijesti. Gospođa Cardwell izrazila je nadu da će se suradnja Hrvatske u projektima Vijeće Europe nastaviti na obostrano zadovoljstvo.

Ciljevi seminara

Pred sudionicima seminara stajalo je nekoliko ciljeva:

- utvrditi u kakvom su stanju nastava povijesti, nastavna sredstva i pomagala (prije svega udžbenici) te izobrazba i stručno usavršavanje nastavnika povijesti
- upoznati se sa stanjem u nekim drugim europskim zemljama, napose susjednim
- poslušati strana iskustva i prodiskutirati kako predavati o osjetljivim i kontroverznim temama, napose u kontekstu ukidanja moratorija na učenje najnovije nacionalne povijesti u Podunavlju
- definirati prijedloge za promjene i poboljšanja u nastavi povijesti u Hrvatskoj.

Sažeci plenarnih izlaganja

A. Nastava povijesti u Hrvatskoj

Uvodno je izlaganje o nastavi povijesti u Hrvatskoj podnio doc. dr. Damir Agičić s Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Opisao je kako se poučava povijest u Republici Hrvatskoj – u dva obrazovna ciklusa: u višim razredima osnovne škole (5.-8. razred) te u srednjoj školi. U gimnazijama se poučava tijekom sve četiri godine, a u srednjim strukovnim školama tijekom prve dvije ili tri godine (četverogodišnje škole), odnosno samo u prvom razredu (trogodišnje strukovne škole). Tijekom cijelog poučavanja povijesti učenici taj predmet slušaju po dva sata tjedno. Izuzetak je jedino u četvrtom razredu gimnazija općeg smjera, gdje je satnica tri sata na tjedan. Nastavni plan i program predviđa da učenici u oba obrazovna ciklusa uče prema otprilike istoj periodizaciji cjelokupnu ljudsku povijest – od prapovijesti do suvremenog doba. Zahtijeva se obrada gradiva u srednjim školama tzv. „na višem stupnju”. Na žalost, nastavni je plan i program tako sročen da se teško uočava u čemu je bit toga „višeg stupnja”, osim što se radi o gomilanju podataka u gimnazijama. Budući da se u srednjim strukovnim školama cijela povijest treba obraditi u samo

dvije godine učenja, program je zapravo reduciraniji od osnovnoškolskog. Poseban je problem učenje povijesti u trogodišnjim strukovnim školama u kojima program predviđa godinu dana učenja isključivo hrvatske povijesti.

Inače, nastavni je plan i program u Republici Hrvatskoj nastao nakon raspada SFRJ prema zahtjevu Ministarstva prosvjete i športa. Prvo je 1992. grupa znanstvenika i profesora iz škola izradila privremene izmjene u postojećim udžbenicima. Uglavnom se radilo o izbacivanju marksističke ideologije i jugoslavenskog okvira, ali to nije učinjeno uvijek dosljedno. Sredinom devedesetih prema tako izmijenjenim udžbenicima nastao je nastavni plan i program. U programu uvelike prevladava hrvatska povijest (u omjeru 60:40%). Uglavnom se zahtijeva učenje političke povijesti, pa je vrlo malo prostora posvećeno društvenoj povijesti. Povijesti svakodnevnog života gotovo da nema, također nema žena, nacionalnih manjina, a najnovija je povijest marginalizirana. Prema takvom nastavnom programu nastali su 1996. godine i prvi službeno odobreni udžbenici sa zakonskim rokom važenja od pet godina. Već su te godine odobreni za uporabu usporedni udžbenici. Od 2000. postoji po nekoliko udžbenika za svaki razred u svim vrstama škola. Praksa da sami nastavnici u školama biraju po kojem će udžbeniku raditi jako je dobra budući da su smanjene mogućnosti manipulacije i odabira „podobnih” autora.

Zbog brojnih javnih kritika u vezi s udžbenicima povijesti novi ministar prosvjete imenovao je 2000. godine Povjerenstvo za prosudbu udžbenika povijesti, koje je obuhvatilo grupu znanstvenika i nekoliko profesora povijesti iz škola. Nijedan udžbenik nije bio povučen, makar neki od samog svoga izlaženja ne zadovoljavaju osnovne metodičko-didaktičke kriterije i zastarjeli su. Potkraj 2001. godine Hrvatski sabor usvojio je Zakon o udžbenicima. Zakon je predvidio stvaranje Vijeća za udžbenike, koje potom treba dati prijedloge tzv. „udžbeničkih standarda”. Tijekom proljeća 2002. godine ovo je Vijeće formirano, a u proljeće 2003. standardi su prihvaćeni.

U svome je zaključku Damir Agićić ustvrdio kako je teško prognozirati što se može očekivati u skorij budućnosti. Već duže vrijeme vode se javne polemike o potpunom preustroju hrvatskog školstva. Ponuđene su koncepcije međusobno suprotstavljene. Međutim, što se tiče nastave povijesti, jedno je sigurno: u bilo kakvom školskom sustavu, ovaj će nastavni predmet nadalje igrati važnu ulogu. Važno je da budući kurikulum postigne europske standarde, da se u nastavi povijesti izbjegavaju stereotipne predodžbe te da se ta nastava usmjeri u pravcu učenja za demokraciju i otvoreno društvo. Također, jedan od osnovnih problema u budućnosti jest izobrazba i stručno usavršavanje nastavnika povijesti. Važno je mnogo više nego što se to čini danas poraditi na izobrazbi studenata na studiju povijesti, kao i na stručnom usavršavanju nastavnika za izvođenje modernih oblika nastave.

B. Plenarna sjednica o nastavnom planu i programu (kurikulumu)

Na plenarnoj sjednici o kurikulumu podnesena su dva uvodna izlaganja. Snježana Koren iz Osnovne škole Eugena Kumičića u Velikoj Gorici govorila je o nastavnom planu i programu u Hrvatskoj, dok je Peter Bihari s Föv. Fazckas Mihály Gyakorló Iskola u Budimpešti izlagao o mađarskom kurikulumu i njegovim promjenama u posljednjem desetljeću.

Snježana Koren osvrnula se na tri promjene koje su tijekom posljednjeg desetljeća doživljavali nastavni planovi i programi iz povijesti za osnovne škole, tj. oni koji su namijenjeni učenicima u dobi od 11 do 14 godina. Zajednička su obilježja svih tih planova i programa da su suviše detaljizirani te da propisuju gradivo po nastavnim jedinicama, a uz to i detaljno propisuju sadržaje unutar pojedine nastavne jedinice. Svi su strukturirani kronološki te usmjereni na političku povijest, čija je zastupljenost za pojedine razrede čak i do 85%. Gospođa Koren naglasila je kako je u programu evidentna pretrpanost gradivom, a razvoj učeničkih vještina u potpunosti je zanemaren. Sve to sugerira da je glavna svrha nastave povijesti u Hrvatskoj još uvijek memoriranje velike količine podataka što stvara privid širine znanja. Ipak, u stvarnosti je to prilično neučinkovito jer zbog nedostatka vještina takvo znanje nema nikakvu praktičnu svrhu, a učenici naučene podatke brzo zaboravljaju. Preopširni nastavni planovi i programi, dugogodišnje zanemarivanje metodike nastave povijesti i stručnog usavršavanja nastavnika doveli su do krize u nastavi povijesti i učinili je jednim od težih i neomiljenijih predmeta u našim školama.

S. Koren potom je detaljno analizirala pojedine od nastavnih planova i programa te ukazala na njihove brojne nedostatke. U svome se izlaganju založila za uvođenje multiperspektivnog pristupa i izučavanje interpretacija u nastavi povijesti, kao i za teme poput ekologije, migracija, porasta stanovništva, globalizacije, promjene u obitelji, promjene u položaju žena, umjetničkog i kulturnog razvoja, svakodnevnog života ljudi 20. stoljeća i slično.

Navela je koji su glavni nedostaci postojećeg nastavnog plana i programa, nastalog 1995. godine. Osim što je previše preskriptivan, taj je kurikulum pretrpan političkom poviješću, dok su odnosi sa susjednim narodima prikazani prvenstveno kroz političke i vojne sukobe. U središtu je postojećeg nastavnog plana i programa nacionalna povijest. Govoreći o nacionalnoj povijesti, autori imaju prvenstveno u vidu povijest Hrvata, i to ne samo onih koji žive u Hrvatskoj, već i Hrvata koji žive u susjednim državama, napose u Bosni i Hercegovini. Slično kao i Damir Agičić, ocijenila je kako je taj nastavni plan i program jedna je od glavnih zapreka modernizaciji nastave povijesti u Hrvatskoj te da učenicima nudi viđenje svijeta iz perspektive 19. stoljeća. Kao kuriozitet navela je da kurikulum ne predviđa nikakve sadržaje koji govore o nastanku eurointegracijskih procesa.

Dio svoga izlaganja S. Koren posvetila je i tzv. „rasterećenju”, odnosno mehaničkom ukidanju dijela nastavnih sadržaja koje je provedeno odlukom Zavoda za unapređenje školstva 2002. godine. Navela da je to izraz nerazumijevanja problema. Istaknula je kako djeca nisu opterećena samim činom učenja, već im treba omogućiti da u tom učenju uživaju. Ocijenila je da su u međuvremenu nastali neki udžbenici koji idu u tom pravcu, nastavnom planu i programu unatoč. Založila se također za brzu i dobro osmišljenu promjenu kurikuluma: *Ono što pritom zahtijeva ozbiljnu raspravu jesu ciljevi nastave povijesti: što zapravo želimo postići nastavom povijesti, te na koji način ona može pomoći u razvoju cjelokupne učeničke ličnosti, njihovih talenata i stvaralačkih potencijala.*

Peter Bihari pokazao je kako se mijenjala situacija s nastavom povijesti i kurikulumom između 1990. i 2003. godine u Mađarskoj. Početne nade i niz pokušaja koji su provedeni u tom razdoblju nisu dali dobre rezultate. Ukratko je objasnio kako su izgledale promjene *National Core Curriculum* (NAT; 1990-1995, 1995-1998) te koji su problemi konačno doveli do njegove propasti i zamjene s *Framework-Curricula* (1998-2002), odnosno najnovijim promjenama 2002. godine. Mađarski je NAT predviđao decentralizaciju. Postavio je sadržajni okvir i minimalne zahtjeve pred nastavnike, očekujući njihovu pojačanu aktivnost. No, to se nije dogodilo i taj je kurikulum napušten, a umjesto njega provedena je recentralizacija. Niti *Framework-Curricula* nije dugo ostao na snazi, pa je provedena nova reforma koja predviđa ponovno oživljavanje NAT-a.

Kolega Bihari smatra da se iz svega što se zbivalo (i još zbiva) u Mađarskoj mogu izvući neke pouke o tome kako je teško reorganizirati nastavu povijesti u tranzicijskoj zemlji. Predmet povijesti ovisi o utjecaju obrazovne, ali i političke klime u zemlji. Uvelike je povezan i sa situacijom nastavnika povijesti i njihova je uloga u cijelom procesu neobično važna. Također, postavio je pitanje o stupnju centralizacije, odnosno decentralizacije nastave povijesti. Pokazalo se da je određeni stupanj kontrole i konzultativna uloga državnih struktura poželjna jer se u protivnom mogu postići efekti suprotni od očekivanih.

Ukazao je također na dvojbe koje su se tijekom proteklog desetljeća javljale među mađarskim stručnjacima za kurikulum i nastavnicima povijesti: da li povijest poučavati prema određenom kanonu ili pak cjelokupnu povijest (*from Plato to NATO*); da li se opredijeliti za dva stupnja, jedan u osnovnoj, drugi u srednjoj školi ili pak za koncentriranu nastavu; je li važnije učenicima predočiti konkretne sadržaje i od njih tražiti zapamćivanje ili ići na razvijanje njihovih sposobnosti... Napokon, od svega toga zavisi i to hoće li učenici rado učiti predmet povijest ili će im nadalje biti nemio.

C. Plenarna sjednica o udžbenicima povijesti

Na ovoj su plenarnoj sjednici također podnesena dva izlaganja – jedno sudionika iz Hrvatske, a drugo gosta iz inozemstva.

U svome je plenarnom izlaganju dr. Mario Strecha s Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta govorio o tomu kako se preko udžbenika i nastave povijesti općenito uključiti u proces oblikovanja nove intelektualne i kulturne geografije Europe. Kritički je pristupio određenim pojavama netolerancije u pojedinim starijim udžbenicima i izrazio nadu kako će ovaj seminar, između ostalog, utjecati na širu javnost da problemu nastave povijesti posveti veću pozornost. Smatra da rješenje navedenih problema u nastavi povijesti valja početi tražiti u promjeni shvaćanja o društvenoj ulozi historiografije te se zalaže za široko provedenu raspravu što je zapravo historiografija i koja je njezina uloga u društvu, te sukladno tome kakva je uloga nastave povijesti u školama.

Kolega Strecha predložio je osnivanje jedne nezavisne institucije koja bi, poput Instituta Georg Eckert u Njemačkoj, radila na analizi nastavnog programa povijesti i napose udžbenika, te pratila rezultate koji se postižu na polju nastave povijesti. Osim toga, takva bi institucija mogla pružati usluge profesionalnog stručnog usavršavanja nastavnika.

Strecha se također založio za napuštanje modela devetnaestostoljetnog školstva kakav još uvelike postoji u hrvatskim školama. Konkretno, predložio je da se novi kurikulum povijesti organizira tematski, a ne kronološki, te da ne bude previše preskriptivan. I on je, kao i ostali uvodničari iz Hrvatske, napomenuo da je postojeći nastavni plan i program loš te da ga valja čim prije promijeniti.

Gospođa Heike Karge s European University Institute u Firenzi (Italija), nekadašnja djelatnica Instituta Georga Eckerta za proučavanje udžbenika u Braunschweigu (Njemačka) i voditeljica projekta South East European Textbook Network, koji se provodio u suradnji s Filozofskim fakultetom u Zagrebu, govorila je o tome što je dobar udžbenik povijesti. Pokazala je koje bi kriterije trebao zadovoljavati suvremeni udžbenik povijesti, kako bi trebao učenicima otvarati široku perspektivu, a ne zatvarati ih u uske nacionalne okvire. Naglasila je kako Vijeće Europe već niz godina vrlo veliku pozornost posvećuje pitanju strategije izrade kvalitetnih udžbenika. Na tom su polju postignuti dobri rezultati i udžbenici u brojnim zemljama sve su kvalitetniji i u sadržajnom, i u metodičkom i u grafičkom pogledu.

D. Plenarna sjednica o stručnom usavršavanju nastavnika i o poučavanju osjetljivih i kontroverznih tema

Na ovoj su plenarnoj sjednici podnesena tri izlaganja. Prof. dr. Neven Budak govorio je o izobrazbi i stručnom usavršavanju nastavnika. Naglasio je kako već na formalnoj razini studija obrazovanje nastavnika povijesti nije dobro organizirano, a stanje

metodike nastave povijesti ocijenio je vrlo lošim. Kritički se postavio i prema sveučilišnoj nastavi povijesti te prema pitanju visokoškolske metodike koja je donedavno bila posve nepoznat pojam u akademskim krugovima. Osim toga, nedovoljna je aktivnost Ministarstva prosvjete i Zavoda za unapređenje školstva na pripremi kvalitetnih seminara za nastavnike na kojima bi se oni obavijestili o novim zbivanjima u historiografiji i o novim nastavnim metodama. Svim ovim čimbenicima koji uzrokuju loš položaj nastave povijesti Budak je pridodao i negativno nasljeđe prošlosti – dugotrajan život pod autoritarnim režimima, prije svega u vremenu socijalizma, te centraliziran sustav obrazovanja i gušenje inicijative nastavnika koje je tada vladalo.

Stanje je vrlo teško, ocijenio je Budak, ali je isto tako naglasio kako bi moglo biti i lošije. Ponudio je niz prijedloga u svrhu poboljšanja stanja: da se uvede metodičko obrazovanje sveučilišnih nastavnika, napose mlađih; da se dostojna pozornost posveti kadrovskom jačanju i razvoju metodike nastave povijesti na fakultetima; da se povede računa o organiziranju kvalitetnog nastavničkog studija povijesti u skladu s harmonizacijom visokog školstva u Europi; da se provodi permanentno stručno usavršavanje nastavnika u školama, kao i da se uvede neka vrsta licence za nastavnike kojom bi mogli obnavljati svoj radni odnos u školama; da se poboljšaju fondovi školskih knjižnica i kompjutoriziraju barem nastavnički kabineti; da se osnaži novoosnovana udruga nastavnika povijesti i proširi pretplata na časopis o metodici nastave povijesti, kao i ostale historiografske časopise; da se pride izradi novog nastavnog plana i programa te novih udžbenika; da se poveća broj savjetnika za nastavu povijesti, tj. službenika Ministarstva prosvjete koji su zaduženi za unapređenje nastave povijesti.

Svjestan da ovu operaciju „širokih razmjera” nije lako izvesti bez potpore državnih struktura i podrške samih nastavnika, Budak se založio za osiguranje financijskih sredstava i apelirao na volju svih sudionika koje bi tako široko zasnovana reforma obuhvatila. On smatra da je ulaganje relativno malo, a dobitak bi mogao biti golem, i za učenike, i za njihove roditelje, i za same nastavnike povijesti. Predviđeno vrijeme za provođenje reforme jest pet godina, zaključio je Budak.

Mirko Marković iz Druge srednje škole u Belom Manastiru podnio je izlaganje o poučavanju kontroverznih pitanja povijesti u Hrvatskoj. Ukratko se osvrnuo na zakonske temelje za nastavu na jeziku i pismu nacionalnih manjina, problematizirao pitanje svrhovitosti moratorija na učenje najnovije nacionalne povijesti, a potom iznio i niz konkretnih primjera iz svoje prakse o tome kako učenici srpske nacionalnosti reagiraju na određene teme iz hrvatske i srpske nacionalne povijesti te povijesti Jugoslavije.

Marković se založio za ukidanje moratorija koji se pokazao kao nefunkcionalan i opterećavajući za učenike i njihove nastavnike. Istaknuo je kako se kontroverzne teme ne bi smjele izbjegavati i potiskivati u stranu niti bi se smjelo nekome drugome prepuštati da o tome govori i piše. Također, smatra da učenicima valja omogućiti

uvid u argumente obje strane, a ne samo davati jednodimenzionalan prikaz. Slično kao i neki drugi sudionici seminara, predložio je organiziranje sličnih seminara i radionica na kojima bi se mogla razmjenjivati iskustva u poučavanju osjetljivih i kontroverznih tema. U tom smislu, smatra Marković, bilo bi dobro u skoroj budućnosti pripremiti susret nastavnika povijesti s dvije obale Dunava.

Profesor Allan McCully s University of Ulster na posljednjoj plenarnoj sjednici prenio je sudionicima seminara sjevernoirska iskustva u poučavanju osjetljivih povijesnih tema, napose o sukobima protestanata i katolika. Nakon što je ukratko izložio genezu tog sukoba, objasnio je osnovne elemente funkcioniranja obrazovnog sustava u Sjevernoj Irskoj. U tamošnjim je školama vrlo teško raditi jer učenici dolaze opterećeni stereotipskim predodžbama koje primaju preko kućnog odgoja, često su puni mržnje prema pripadnicima druge zajednice. Nastava je problemski postavljena, ali nije lako razbiti snažne stereotipe i predrasude kućne povijesti.

Dr. McCully detaljno je objasnio funkcioniranje i ciljeve Sjevernoirskog kurikuluma povijesti (*Northern Ireland History Curriculum*), opisao je s kojim se materijalima u nastavi mogu poslužiti nastavnici, te naveo koje su sve poteškoće s kojima se nastavnici susreću u svakodnevnoj nastavnoj praksi. Također, prikazao je najnovija zbivanja koja se tiču kurikuluma.

Rad u grupama – izvješća i zaključci radnih grupa

Na seminaru se radilo u nekoliko radnih grupa:

1. radna grupa za nastavni plan i program
2. radna grupa za udžbenike
3. radna grupa za pitanja izobrazbe i stručnog ustavršavanja nastavnika
4. radna grupa o poučavanju osjetljivih i kontroverznih tema.

Na kraju su izvjestitelji radnih grupa podnijeli opširna izvješća u kojima su saželi glavne elemente diskusija te dali prijedloge što i kako dalje raditi s nastavom povijesti u Hrvatskoj. Evo neznatno skraćenih izvješća s radnih grupa.

RADNA GRUPA O NASTAVNOM PLANU I PROGRAMU (KURIKULUMU)

Rasprava o kurikulumu bila je zanimljiva prije svega zato jer je pokazala kako prisutni nastavnici razmišljaju o promjenama nastavnog plana i programa. Čulo se dosta različitih mišljenja, ali se većina prisutnih složila da je promjena potrebna. Sudionici u diskusiji prvenstveno su istaknuli da sadašnji preopširni i suviše detaljni plan i program ograničava kreativne mogućnosti svih onih koji se njime rukovode u svojem

radu – nastavnika i autora udžbenika, a u konačnici i samih učenika. Takvi preopširni planovi i programi vode površnoj obradi sadržaja, ne omogućavaju da se gradivo utvrdi primjenom različitih metoda aktivnog učenja kojima se ujedno potiče i razvoj učeničkih vještina. Posljedica je slabo znanje učenika i status povijesti kao teškog predmeta.

Na temelju rasprave i prijedloga sudionika donesene su sljedeće preporuke:

1. Promjene u nastavi povijesti su potrebne, i u smislu promjene kurikuluma i u smislu promjene načina poučavanja u našim školama. U središtu tih promjena trebaju biti učenici i njihove potrebe.
2. Međutim, promjene ne smiju biti ishitrene i same sebi svrha. Treba im prethoditi ozbiljna stručna rasprava o tome što je svrha novog kurikuluma, što bi trebao sadržavati te koji bi trebali biti njegovi ciljevi, tj. što je zapravo cilj nastave povijesti. Stoga se preporuča osnivanje radne skupine koja bi sadržavala stručnjake iz raznih područja, metodičare, istaknute nastavnike-praktičare itd. Ta bi radna skupina u prvoj fazi izradila prijedlog koji bi zatim bio upućen na raspravu koja bi uključila sve koji su zainteresirani za nastavu povijesti.
3. Kako su sudionici diskusije smatrali da bi nam pri izradi novih kurikuluma mogla pomoći iskustva različitih europskih zemalja koje su u tome otišle dalje od Hrvatske (napose u izbjegavanju pogrešaka), preporuča se daljnja suradnja s Vijećem Europe koje nam može pomoći svojim iskustvom u takvim aktivnostima, stručnjacima, materijalima koje su dosad razvili i dr.
4. Sve eventualne promjene treba pratiti dobro pripremljeno i opsežno stručno usavršavanje i obučavanje nastavnika te priprema nastavnih sredstava (udžbenika, faksimila, zemljovida, CD-a, video kazeta itd.). Takva su sredstva, uz stručno usavršavanje nastavnika, važna za kvalitetnu nastavu povijesti, pri čemu će izdavačima biti potrebna i financijska podrška Ministarstva prosvjete i sporta.
5. Ove i druge preporuke i zaključke treba dostaviti Ministarstvu prosvjete i sporta, ali i svim znanstveno-obrazovnim i znanstvenim institucijama koje mogu i trebaju pomoći u unapređenju nastave povijesti u Hrvatskoj.

RADNA GRUPA O UDŽBENICIMA POVIJESTI

Budući da je tema o kojoj je bilo govora vrlo aktualna, a mišljenja pojedinaca donekle različita, rasprava je bila prekratka da svi sudionici grupe iznesu svoje mišljenje, te ukažu na sve argumente kojima bi potkrijepili svoje stajalište.

Raspravljalo se o pluralizmu na polju udžbenika. Iako nitko od prisutnih nije zagovarao tezu o izboru samo jednog udžbenika, bilo je onih koji su sugerirali da bi

broj udžbenika na tržištu trebalo ograničiti. Na koncu je ipak prevladalo mišljenje da je slobodno tržište to koje će presuditi koji su udžbenici najbolji i najatraktivniji, te će na takav način doći do svojevrsne samoredukcije njihova broja.

Sudionici radne grupe uspjeli su se usuglasiti oko sljedećih točaka:

1. Zaključeno je da idealnog udžbenika nema, niti on u sadašnjim prilikama može biti izrađen, te da je osim toga ocjena udžbenika individualna i ovisi o osobnim afinitetima profesora te ciljevima koje on pokušava ostvariti u radu s učenicima.
2. Svi su se sudionici složili da je o kvaliteti i unapređenju udžbenika povijesti nemoguće razgovarati bez prethodnog definiranja jedinstvenih ciljeva nastave povijesti i načela novog kurikulumu (plana i programa).
3. Nemoguće je provesti bitna poboljšanja bez napretka na drugim, s udžbenicima povijesti povezanim područjima (npr. razvojem metodike nastave povijesti, izobrazbom i stručnim usavršavanjem nastavnika povijesti i poboljšanjem općih materijalnih uvjeta škola).
4. U raspravi su spomenute i neke odlike kakve bi "dobar udžbenik" trebao imati, primjerice:
 - treba biti primjeren dobi učenika kojima je namijenjen, te njima u potpunosti sadržajno razumljiv, tako da ga u radu, osim uz nastavnikovu pomoć, mogu koristiti i samostalno;
 - imati odgovarajuće slikovne i tekstualne povijesne izvore te ilustrativne priloge: karte, sheme, grafikone, iscrpan pojmovnik i sav potreban aparat za lakše snalaženje u knjizi;
 - razrađen didaktički aparat s odgovarajućim pitanjima za ponavljanje pojedinih koraka tokom obrade, te sistematizaciju gradiva nastavne jedinice, teme ili cjeline.
5. Istaknuto je da ovakvu zamisao "dobrog udžbenika" onemogućuju odredbe nedavno donesenog udžbeničkih standarda, koji definira (i bitno limitira) broj stranica po nastavnoj jedinici, font slova, format i druge pojedinosti. Također se ukazalo da udžbenički standardi uz postojeći sadrže međusobno kontradiktorne i posve nespojive odredbe.

RADNA GRUPA O IZOBRAZBI I STRUČNOM USAVRŠAVANJU NASTAVNIKA POVIJESTI

Sudionici su se dotakli nekoliko važnih problema, među kojima su financijski problemi, nedovoljna opremljenost škola, nedostatan broj aktiva nastavnika povijesti, pripravnički staž i polaganje državnih ispita, loša metodička izobrazba studenata na fakultetima.

Uzevši u obzir i loše plaće nastavnika, oni postaju nemotivirani i nezainteresirani za bolji rad i za usavršavanje. Zbog toga bi trebalo uvesti neku vrstu stimulacije za nastavnike, kojom bi se nagrađivao njihov trud i poticao ih da postižu što bolje rezultate u svom radu. U suradnji s Ministarstvom provodi se informatizacija škola i osposobljavanje nastavnika za rad na računalima, što, doduše, ide sporo, ali ipak je u tijeku.

Jedan od većih problema je svakako nedostatak sposobnih savjetnika za nastavu na području cijele Hrvatske. Kao pozitivan primjer istaknuta je Rijeka, tj. Primorsko-goranska županija, na čijem se području održava veliki broj aktiva, na kojima nastavnici dobivaju uvid u nove metode rada u nastavi, informacije o literaturi i slično. Voditelji aktiva koje postavlja Zavod za unapređenje školstva, često nisu dovoljno metodički obrazovani i aktivni. Zaključak bi bio da je potrebno na takva mjesta postavljati ljude koji bi bili voljni raditi u prvom redu na svom metodičkom obrazovanju.

Sudionici su se dotakli i problema pripravnčkog staža i polaganja državnog ispita. Često se događa da pripravnčki staž bude samo forma. Posebno je istaknuto da bi s kvalitetnim metodičkim obrazovanjem nastavnika povijesti trebalo krenuti još na fakultetu jer zapravo nitko kvalitetno ne priprema studente za buduće zanimanje. Predloženo je da se kolegij metodike na fakultetu organizira tako da se studenti upoznaju sa svim segmentima nastave.

Bilo bi dobro poraditi i na literaturi iz područja metodike nastave povijesti jer svi naslovi koji postoje s tog područja su manje ili više zastarjeli. Predloženo je da Ministarstvo pomogne školama pri nabavi novih naslova iz struke, tako da godišnje pošalje na škole barem 10 naslova za osobno usavršavanje nastavnika.

Iznesen je i prijedlog da se uvede licenca za nastavnike povijesti, koja bi se obnavljala svakih 5 godina. Na taj način nastavnici bi bili potaknuti raditi na sebi i svom usavršavanju.

Kao najveći problem naveden je nedostatak suradnje sa Zavodom za unapređenje školstva, koji zapravo ne obavlja svoj dio posla. Pri tome valja istaknuti da se predstavnici Zavoda nisu ni pojavili na ovom dvodnevnom seminaru.

Obveza Ministarstva prosvjete i sporta bila bi da sustavno organizira usavršavanje nastavnika povijesti. S obzirom na nedostatak stručnjaka s metodičkom izobrazbom u Hrvatskoj, bilo bi dobro da se organiziraju seminari na koje bi Ministarstvo dovelo takve stručnjake iz inozemstva. Pri tome polažemo nadu u započetu suradnju s Vijećem Europe.

RADNA GRUPA O POUČAVANJU OSJETLJIVIH I KONTROVERZNIH PITANJA U NASTAVI POVIJESTI

U radnoj grupi vodila se rasprava o različitim aspektima poučavanja osjetljivih i kontroverznih pitanja. Naglašeno je kako se u nastavi povijesti ne smiju izbjegavati i takva pitanja, posebice jer u tom slučaju na učenike mogu utjecati isključivo publicisti, političari i „kućna povijest”. Nastavnici povijesti trebali bi biti obrazovani kako predavati osjetljive teme, i to ne samo osjetljive i kontroverzne teme iz najnovije povijesti.

Zaključeno je također da znatno veću pozornost u budućem kurikulumu treba postaviti na poučavanje o povijesti 20. stoljeća, koje je neobično važno s obzirom na današnji svijet. Novi kurikulum treba biti fleksibilan i morao bi odgovarati potrebama pojedinih regija, dobnoj strukturi učenika, a valjalo bi uzeti u obzir i interese samih učenika. Metodološka obrada povijesnih sadržaja koji su zbog političkih razloga do sada bili isključeni iz nastave povijesti morala bi biti pažljivo osmišljena kako tumačenje osjetljivih pitanja ne bi nanijelo više štete nego koristi.

I na ovoj je radnoj grupi konstatirano da valja održavati redovite godišnje seminare, a po potrebi i češće, posebice kada se radi o temama koje su zbog političkih razloga bile dosad zaobilažene.

Konačni zaključci i preporuke

Sudjelovanje ministra Vladimira Strugara, njegova zamjenika Ivana Vavre i pomoćnika za međunarodnu suradnju prof. dr. Ratimira Kvaternika, koji je skupu prisustvovao cijelo vrijeme i vodio nekoliko plenarnih sjednica, moglo bi ukazivati da je vodstvo Ministarstva prosvjete posvetilo ovom seminaru vrlo veliku pozornost, što je svakako za pohvalu. No, obeshrabruje činjenica da skupu nije prisustvovao pomoćnik ministra i ravnatelj Zavoda za školstvo, tj. voditelj onog dijela državne uprave koji je neposredno nadležan za stanje u školstvu i pitanja stručnog usavršavanja nastavnika. Također, na seminaru nije sudjelovao niti savjetnik za nastavu povijesti u Zavodu za školstvo u Zagrebu, osoba koja je neposredno zadužena za organizaciju nastave povijesti i usavršavanje nastavnika povijesti u Hrvatskoj.

Nakon plenarnih izlaganja i u sve četiri radne grupe raspravljalo se o različitim problemima koji se tiču nastave povijesti, izobrazbe i stručnog usavršavanja nastavnika. Za raspravu je inače bilo premalo vremena, a i radne su grupe bile prevelike. Osim toga, osjetilo se kako nedostaju zajednički temelji za sve sudionike u raspravama jer su neki bili nedovoljno upoznati s problematikom o kojoj se raspravljalo. Diskusija je na momente bila vrlo oštra, ali nije izašla iz okvira akademske rasprave. Iznošene su i vrlo oprečne ideje koje pokazuju nedostatak međusobnog razumijevanja i nemogućnost postizavanja brzog kompromisa o mnogim važnim pitanjima. Također, mogla

su se čuti različita mišljenja o određenim pitanjima, napose u vezi s modelom nastave povijesti – da li zadržati postojeći dvostupanjski ciklus (osnovna škola, srednja škola) ili pak izraditi jedan posve drukčiji kurikulum u kojem bi prevladavao problemski, a ne kronološki pristup.

Pojedine su teme za diskusiju bile toliko međusobno povezane da se često nije moglo raspravljati samo o jednoj temi bez prethodne rasprave o drugoj. Vjerojatno bi se na nekom budućem seminaru trebalo koncentrirati na jednu ili najviše dvije teme, primjerice po sljedećem redoslijedu: 1. ciljevi nastave povijesti; 2. nastavni plan i program (kurikulum); 3. udžbenici; 4. izobrazba i stručno usavršavanje.

Pokazalo se kako ni samim sudionicima nije posve jasno koliki je opseg problema. Nužno je dalje raditi na analizi stanja u nastavi povijesti te prirediti studiju o izvedivosti reforme. Posebnu pozornost valja posvetiti promicanju svijesti o nužnosti promjena i uvođenju novih nastavnih metoda, napose u skladu s preporukama Vijeća Europe o nastavi povijesti u 21. stoljeću. Kod nekih nastavnika nedostaje takva svijest, a dio je nesklon promjenama iz različitih razloga.

Čini se kako ovaj seminar zapravo može pružiti tek dobar početak za cjelovit i dugotrajan proces reforme nastave povijesti.

Svakako već sada valja nastaviti raditi na izobrazbi i stručnom usavršavanju nastavnika. Ne može se očekivati da će nastavnici primjenjivati nove metode ukoliko nisu pripremljeni za njihovo korištenje. To je također neophodan element za razvijanje i širu primjenu novih modernih udžbenika povijesti. U tom bi smislu trebalo sugerirati Ministarstvu prosvjete i Vijeću Europe da podrže izlaženje časopisa o nastavi povijesti, čiji je prvi broj predstavljen na seminaru, kao i prevođenje i objavljivanje knjiga i tekstova o metodici nastave povijesti.

U nas se često čuje kako ne trebamo ulaziti u Europu jer smo u njoj odavno. To naše javno izražavano samozadovoljstvo i oduševljenje sobom i vlastitom poviješću katkada prelazi mjeru dobra ukusa: jedan smo od najstarijih europskih naroda, s jednim od najstarijih parlamenata, jednim od najstarijih sveučilišta u Srednjoj Europi (sic – Prag 1348, Krakov i Pečuh 1364, Beč 1365, potom i niz drugih, dok je zagrebačka akademija osnovana tek 1669, a moderno sveučilište 1874), najstarijom radio-postajom i mnogo čime drugime *najstarijim* „u ovom dijelu Europe”... E, tu smo: „ovaj dio Europe” nije ništa drugo nego jugoistočna Europa, i u njemu smo prvi u mnogočemu. Jedino što ne želimo biti u njemu.

Kad smo tako „star”, a odnedavno i politički i državno osamostaljen europski narod, trebali bismo biti i među lučonošama europske svijesti i tolerancije. Jesmo li to uistinu? Treba li Europa učiti od nas Hrvata, „jednog od najstarijih europskih demokratskih naroda”, ili pak mi u Hrvatskoj moramo još mnogo toga učiti i prihvaćati od te „nesložne” Europe? Bit će da je ono drugo bliže zbilji, koliko se god to nekima ne svidalo. Dužno štijući tamburicu i „čudo hrvatske naive”, ipak mislim da je bolje svrnuti pogled prema europskoj kulturi i slijediti njezine najbolje tradicije. Europsku, zapravo građansku dimenziju u našoj kulturi ne smijemo zaboravljati. Upravo ona potvrđuje da je Hrvatska dio Europe.

Tema je ovoga teksta nastava povijesti, odnosno udžbenici povijesti u Hrvatskoj u posljednjih nekoliko godina i budućnost nastave povijesti. Hoćemo li u novom stoljeću, zapravo tisućljeću, nadalje imati tradicionalistički povijesni odgoj i obrazovanje ili ćemo ipak poći korak dalje i svoju djecu učiti o povijesti na suvremen način, ne čineći u prošlosti središte sadašnjih zbivanja? Hoćemo li djecu tijekom nastave povijesti učiti i temeljima modernoga građanskog društva, toleranciji i suživotu u jednom boljem svijetu ili ćemo ostati u devetnaestom stoljeću? Trebamo li prihvaćati europska iskustva u nastavi povijesti, europska mjerila i pristup toj nastavi, ili ustrajati u svome zastarjelu pristupu? Kakav je moderan europski udžbenik povijesti i koliko smo daleko (ili blizu) takvu udžbeniku?

Ne mogu pisati o toj temi bez osobnih konotacija jer sam autor jednog udžbenika i nekoliko priručnika, a mnoge sam udžbenike i priručnike uredio ili recenzirao. Od samoga sam početka bavljenja tom problematikom nastojao uvoditi novine i jednu širu dimenziju, isprva nesvjesno, potom sve više s namjerom. Budući da je udžbenik

specifična knjiga, nastala na temelju propisanoga nastavnog plana i programa (u čijem stvaranju nisam imao nikakva udjela), da je podložna različitim recenzijama, i znanstveno-stručnoj i metodičko-didaktičkoj i praktično-didaktičkoj, nadasve da su u slučaju predmeta povijesti u posljednjih nekoliko godina udžbenici bili i pod posebnim nadzorom „stručne konzultantice”, a zapravo superrecenzenta, te napose da ga svojim potpisom odobrava osobno ministar prosvjete i športa, očigledno je da put stvaranja novog udžbenika nije bio lagan. S druge strane, udžbenik je namijenjen mladima, čitateljima koji su osjetljivi na svaku nelogičnost i nezgrapnost, koji vas „pročitaju” odmah na početku, pa ako im se ne sviđite, gotovo je s njihovim interesom za vaš tekst i za učenje povijesti. Odgovornost koju autori udžbenika preuzimaju na sebe mnogo je veća nego što mnogi od njih to shvaćaju. No, o tome nešto kasnije.

Već treću školsku godinu u nas se rabe usporedni udžbenici u brojnim nastavnim predmetima, pa tako i u predmetu povijesti. Danas više nije važno da su se usporedni udžbenici za povijesti u osnovnoj školi dogodili slučajno, više kao plod kompromisa nego smišljena nastojanja. Najvažnije je da se taj koncept zadrži, štoviše, da se i proširi. Činjenica da postoje usporedni udžbenici, da nastavnici mogu birati između nekoliko ponuđenih knjiga onu koja im najviše odgovara da po njoj rade, da postoji pluralizam, neosporno nas dovodi korak bliže Europi. Protivnicima usporednih udžbenika, onima koji smatraju da država mora odlučiti po kojem će se udžbeniku isključivo raditi, onima koji misle da sve treba biti centralizirano, ostaje gorak okus u ustima. Zalažući se protiv usporednih udžbenika, oni se ujedno bore i protiv europske dimenzije sadašnjeg stanja. Na sreću takvih je protivnika malo, pa će valjda opstati i ovaj projekt kojim slijedimo razvijene europske zemlje. S druge strane, naši su nastavnici u dovoljnoj mjeri obrazovani i stručni da sami mogu izabrati kvalitetan udžbenik unatoč tome što u mnogim manjim mjestima postoje nestručne zamjene. (Jeste li kad čuli da je na privremeni rad u ambulanti ili bolnici primljen netko sa završenim tečajem tehničkog crtanja?) Većina nastavnika povijesti u najmanju je ruku završila pedagošku akademiju, a sve je veći broj diplomiranih povjesničara. To ohrabruje u nastojanjima za europsku nastavu povijesti jer će obrazovani povjesničari pronaći načina da učenike dobro podučavaju makar imali loš nastavni program. A današnji su hrvatski nastavni planovi i programi povijesti za osnovne i srednje škole jednostavno – loši. Prema njima su napisani udžbenici i priručnici, pa su mnogi među njima također loši.

Postojeći nastavni planovi, za osnovno i srednje školstvo, više su puta bili kritizirani u javnosti, ali do značajnih promjena nije došlo. Štoviše promjene koje su u planu za osnovnu školu učinjene u jesen 1997. samo su mu još više naštetile. Primjerice, u sedmom je razredu izbačena lekcija o promjenama u svakodnevnom životu ljudi u Europi i svijetu u drugoj polovici XIX. stoljeća, jedna od rijetkih tema u kojima se nije zahtijevala politička i vojna povijest. Od dviju lekcija o razdoblju novog

apsolutizma (tzv. *Bachov apsolutizam*) u Hrvatskoj sredinom XIX. stoljeća sada je napravljena jedna, ali u njoj bi se trebalo govoriti sve ono što se prije govorilo u dvije lekcije! U osmom se pak razredu nadalje ustrajava na cijeloj lekciji o postanku moderne turske države (sic). Kako je došlo do toga da naši učenici moraju učiti jedan školski sat o toj temi, jednako koliko i o, primjerice, pojavi fašizma u Italiji i nacizma u Njemačkoj, te japanskog militarizma zajedno, uistinu je teško dokučiti. Također, gotovo se ništa ne govori o Francuskoj ili Velikoj Britaniji u XX. stoljeću. U šestom razredu ostala je osamljena lekcija *Alpske i balkanske zemlje. Nove sile – Austrija i Turska* u kojoj se u skraćenu obliku prenose teme staroga nastavnog plana o povijesti Slovenaca pod habsburškom vladavinom, Raške u doba Nemanjića i pojavi Osmanlija i njihovim početnim osvajanjima u jugoistočnoj Europi. Slično se može pronaći i u sedmom razredu, gdje je predviđeno da se „alpski i balkanski prostor” obrađuje u čak četiri lekcije: *Preporod Slovenaca, Hrvati i ostali narodi u južnoj Ugarskoj, Hrvati i ostali narodi u Bosni i Hercegovini*, te *Velikosrpska politika Kneževine Srbije. Crna Gora*. Za važeći je nastavni plan i program njegova autorica više puta tvrdila da je u pitanju znatan napredak u odnosu na starije nastavne programe. No, kad se on usporedi s nastavnim planom iz 1984. godine, uočavaju se stanovite podudarnosti. Prema planu iz 1984. učenici su trebali učiti o narodnom preporodu među Slovencima, o Srbima, Mađarima i Hrvatima u južnoj Ugarskoj, o borbi za samostalnu srpsku državu, o borbi Crnogoraca za samostalnost, te o Bosni i Hercegovini i Makedoniji pod turskom vlašću. Od svega spomenutog samo su Makedonci izbačeni, a Srbi i Crnogorci „ujedinjeni” u jednu lekciju, te je promijenjena idejna usmjerenost u nastavnom planu – od borbe za jedinstvo južnih Slavena, od njihove sloge u borbi protiv zajedničkih „neprijatelja” prešlo se na ukazivanje razlika, odnosno na ukazivanje velikosrpskoga karaktera politike u Kneževini Srbiji. U šestom se pak razredu o povijesti Bosne uči u sklopu cjelina o hrvatskoj povijesti, dok je bosansko-hercegovački prostor u XX. stoljeću nestao u „mraku” Jugoslavije. Štoviše, u programu se uopće ne spominje aneksija Bosne i Hercegovine 1908. godine, a izbjegava se i riječ *okupacija* za stanje u kojem se ta osmanska pokrajina našla 1878. godine. O sudbini Hrvata u susjednim zemljama u XX. stoljeću naši đaci ne uče ništa – kao da povijest gradišćanskih Hrvata, Hrvata u Mađarskoj, Vojvodini, Srbiji, Bosni i Hercegovini i Crnoj Gori završava s početkom XX. stoljeća. Nove se migracije i iseljavanja Hrvata tek uzgredno spominju.

Najveći su prigovori nastavnom planu i programu dosad dolazili iz redova povjesničara koji se bave starijim razdobljima povijesti, napose medievista i povjesničara starog vijeka. Također, moglo bi se mnogo prigovoriti načinu kako je obrađena svjetska povijest. Napose je loše obrađeno najnovije doba europske i svjetske povijesti. Primjerice, o europskim integracijama, o Vijeću Europe i o Europskoj zajednici, odnosno Europskoj uniji, ni u programu, a onda ni u udžbenicima, nema ni riječi! Sve

to možda i nije začudno jer se autorica programa bavi isključivo hrvatskom poviješću XIX. stoljeća, a kao temelj za izradu programa poslužili su joj stari udžbenici (tj. oni napravljeni prema programu iz 1984. godine).

Stoga ni u našim udžbenicima povijesti nema govora o europskim integracijama, ne spominje se ni regionalna Srednjoeuropska inicijativa, niti se uopće išta uči o suvremenoj europskoj političkoj povijesti. Iznimku čini propast komunističkog sustava i promjene u srednjoj i istočnoj Europi. Tako se, primjerice, u udžbeniku Ive Perića za četvrti razred gimnazije (izd. *Alfa*, Zagreb 1997) spominje Europska zajednica (EZ) u kontekstu „nastavka velikosrpske agresije na Hrvatsku i odnosa Europske zajednice prema agresiji” (str. 234). To što učenik iz prethodnoga teksta udžbenika nije mogao saznati što je Europska zajednica, autora kao da nimalo ne zanima! Nije uočio da u nastavnom programu ta „mala sitnica”, naime Europska zajednica, nedostaje, pa da možda sâm na neki način nadopuni i ispravi taj golemi nedostatak. Istu dosljednost u negovorenju o postanku Europske unije pokazao je i Ivan Vujčić, autor udžbenika za četvrti razred gimnazije (izd. *Birotehnika*, Zagreb 1998), koji je štoviše otišao korak dalje, pa je govoreći o odnosu Europske zajednice prema počecima rata 1991. u Hrvatskoj u podnaslovu istaknuo riječ *neuspjeh*. Taj je autor inače u svoja dva udžbenika (spomenutom udžbeniku za četvrti razred gimnazije, te u udžbeniku za drugi razred srednjih strukovnih škola, izd. *Birotehnika*, Zagreb 1998) pokazao toliku količinu ahistorizma i antieuropeizma i toliko nastojanja da nedavnu povijesnu zbilju analizira jednostrano i politikantski da je to teško shvatiti. Za ilustraciju evo malo duljih navoda iz navedenog udžbenika: „Kao povijesno srednjoeuropska i mediteranska zemlja Hrvatska se želi uključiti u euroatlantske asocijacije: CEFTA, EFTA, SEI, PHAR (sic), Partnerstvo za mir, NATO, WTO. Na tome putu ona je članica Europskog vijeća, UN, SEI, OESS. To je strateško opredjeljenje Hrvatske. Na putu mu, međutim, stoje brojne poteškoće. Stvaraju ih svjetska diplomacija, zapadna središta političke i gospodarske moći, domaći jugounitaristi, jugointegralisti, pobornici velikohrvatskog radikalizma, žuti tisak, dio oporbenih političara, itd. [...] Svjetska diplomacija nije sklona Hrvatskoj i Hrvatima u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, jer je nije stvorila, jer je Hrvatska nije pitala za mišljenje i jer remeti njezine globalne političko-strategijske ciljeve (SECY). Hrvatsko državno vodstvo energično se suprotstavlja svjetskim moćnicima da se Hrvatska udruži u nove regionalne balkanske, jugoistočnoeuropske ili euroazijske integracije. Uvlačenjem u te asocijacije Hrvatskom se ustvari želi manipulirati, a to hrvatsko vrhovništvo i hrvatski narod ne žele. Stoga se Hrvatska uporno, premda i neutemeljeno, ali usmjereno i koordinirano napada, ponižava i ucjenjuje.” Da to nije vrhunac uporabe nastavnoga predmeta povijesti u politikantske svrhe te da se može i gore, svjedoči nam naš autor malo dalje u svom djelu gdje govori da se u svu tu „koordiniranu” i „usmjerenu” protuhrvatsku rabotu uključuje i „Kazneni Sud u Den Haag” a „pritiska i Soroseva

fondacija Institut Otvoreno društvo – Hrvatska, koja uz financiranje različitih ustanova i udruga, financira i većinu oporbenog medija i dio političkih stranaka”. A sve se to radi jer se „kod hrvatskih birača treba stvoriti neraspoloženje prema aktualnoj vlasti i legalno je rušiti na izborima izborom novih ljudi kojima će se moći lakše manipulirati”. No, ističe Vujčić, „ogromna većina hrvatskih birača ne da se zavesti takvim manipulacijama i na dosada održanim izborima dala je glas povjerenja onima koji jamče sigurnost samostalne i suverene hrvatske države”. Eto, tako. Kad se već ne daju manipulirati hrvatski birači, barem golema većina, možda se daju izmanipulirati hrvatski gimnazijalci i srednjoškolci u strukovnim školama. Neće valjda. Jednako kao ni većina njihovih profesora, koji se na ovakav tekst (i na Vujčićeve udžbenike u cjelini) mogu samo jediti i pitati se „kako je to moguće?“, „tko je takve knjige dopustio?“... No, pustimo Vujčića, najnesretnijeg autora udžbenika povijesti otkako se oni u Hrvatskoj pišu. Odgovornost recenzenata i prosvjetnih vlasti što su Vujčićeve knjige ugledale svjetlo dana i postale obvezni školski priručnici daleko je veća od odgovornosti starijeg gospodina koji se osmjelio pisati tako zahtjevan tekst kao što je udžbenik.

Vijeće Europe također se ni jednom riječju ne spominje u našim povijesnim udžbenicima. Upravo ta središnja europska institucija, čiji je član i naša zemlja, od svojih početaka veliku pozornost posvećuje upravo nastavi povijesti. Na tu je temu organizirano mnogo konferencija, seminara i različitih drugih skupova. Prvi skup održan je još 1953. u Calwu u Njemačkoj. Tema je bila „Europska ideja u nastavi povijesti”. Time je započelo prvo razdoblje djelatnosti Vijeća Europe na nastavi povijesti. U pet godina, do 1958, svake je godine organizirana po jedna konferencija. Raspravljalo se o učenju povijesti srednjeg vijeka, šesnaestoga stoljeća, sedamnaestog i osamnaestog stoljeća, razdoblja 1789–1871. i razdoblja 1870–1950. Potom su u šezdesetim i sedamdesetim godinama organizirani susreti na kojima se govorilo o učenju povijesti u srednjim školama (što odgovara višim razredima osnovnih škola i gimnazijama u našem obrazovnom sustavu). S političkim promjenama u Srednjoj i Istočnoj Europi, interes Vijeća Europe prema nastavi povijesti preusmjerio se na to područje. Kratke obavijesti o svim aktivnostima Vijeća Europe u svezi s nastavom povijesti, točnije – preporuke za učenje povijesti koje su prihvaćene na konferencijama i drugim skupovima o nastavi povijesti, mogu se pročitati u brošuri *Against bias and prejudice*, koju je izdalo Vijeće za kulturnu suradnju 1995.

Na skupu u Calwu 1953. doneseno je više temeljnih preporuka za nastavu povijesti, primjerice da se povijest ne treba koristiti kao propaganda za europsko ujedinjenje, nego valja pokušati otkloniti tradicionalne pogreške i predrasude te utvrditi činjenice, ili pak da je potrebno izbjegavati sve interpretacije povijesnoga razvoja koje bi mogle biti iskorištene za posebne interese samo jedne države ili bi mogle smetati

prijateljskim odnosima među narodima. Pojedina bi pitanja valjalo razmatrati s više strana, ne jednostrano, i sl.

Prije nekoliko godina u Varšavi je Vijeće Europe organiziralo konferenciju o novim udžbenicima povijesti u europskim zemljama u demokratskoj tranziciji. Na skupu je priređena i izložba udžbeničke literature u tranzicijskim zemljama. Bilo je to vrijeme kad smo u Hrvatskoj dobili većinu udžbenika povijesti, uglavnom na privremenu (jednogodišnju) uporabu. Istodobno, u to je vrijeme u nas proveden eksperiment besplatnih udžbenika, pa su školske knjige za osnovnu školu stajale u prosjeku manje od deset kuna. U skladu s niskom cijenom bila je i njihova grafička kvaliteta. Naši su udžbenici bili na znatno nižoj razini od, primjerice, čeških, poljskih ili mađarskih, da ne govorim o slovenskima. Nakon te konferencije napisao sam tekst u *Vijencu* i, između ostaloga, naveo sljedeće: „Naši su udžbenici, na žalost, na samom začelju u Srednjoj Europi. Dojmovi s kratkotrajnog prelistavanja cijelog mnoštva knjiga zasigurno nisu dovoljni za čvršću ocjenu kvalitete, ali prvi je dojam da zaostajemo u grafičkom, tehničkom i metodičkom pogledu. Nije to niti čudno kad su nam osnovnoškolski udžbenici tako jeftini, a autori i izdavači vezani opsegom. S druge strane, nije posve jasno zašto nam barem srednjoškolski udžbenici, koji nisu tako jeftini, onda nisu bolji. Možda se dogodine stanje popravi, posebice ukoliko među izdavačima započne natjecanje tko će napraviti bolji udžbenik. A za tako nešto treba maksimalno olakšati uvjete da neka knjiga dobije status udžbenika. Naravno, uz pozitivne recenzije znanstvenika, metodičkih stručnjaka i vrsnih nastavnika u školskoj praksi. Slični postupci postoje u zemljama koje sam ubrojio u Srednju Europu: izdavač pronalazi autore, recenzenti daju mišljenje o rukopisu, a ministarstvo prosvjete daje odobrenje ukoliko udžbenik odgovara zadanim pravilima. Iskustva ostalih zemalja su različita. Negdje autore pronalazi ministarstvo, negdje se, kao kod nas, prakticira javni natječaj, a negdje – kao primjerice u Albaniji – jedan autor piše sve udžbenike!”

U međuvremenu u nas su se dogodile pozitivne promjene. Odustalo se od koncepta besplatnih udžbenika (nisam *a priori* protiv besplatnih udžbenika, no udžbenike bi trebala osiguravati mjesna vlast ili donatori, a ne bi sve udžbenike trebalo kupovati Ministarstvo prosvjete i športa te pri tome izdavačima nametati smiješno niske cijene, te bi trebalo sve to uskladiti s mogućnostima, jer ima i prećih potreba u školstvu), pojavili su se novi izdavači i novi autori, barem neki udžbenici izgledaju grafički i metodički vrlo suvremeno i „europski”. Čini se također da je Ministarstvo prosvjete i športa odustalo od institucije „stručne konzultantice” (ili „konzultanta”). To je i najveći pomak, koji će u budućnosti – nadam se – omogućiti još bolje udžbenike.

A što je uopće dobar udžbenik? Na to će pitanje različito odgovoriti svatko zainteresiran. Sa stajališta izdavača možda bi i vrijedilo da je dobar udžbenik onaj koji

se proda u tisućama i desecima tisuća primjeraka, a loš onaj koji se slabo prodaje. Na sreću, i u nas postoje izdavači koji ističu da im nije cilj biti najveći i prvi po broju prodanih udžbenika, nego najbolji i prvi po kvaliteti izdanja. S druge pak strane, sa stajališta nastavnika povijesti dobar je udžbenik onaj koji odgovara njegovu načinu i stilu izlaganja, odnosno onaj po kojem njegovi učenici mogu lako i dobro naučiti gradivo. U zbilji se često događa da pojedini nastavnici nisu skloni prihvaćanju novih knjiga jer za stare imaju već priređene pripreme. Učenici udžbenik promatraju s aspekta njegove zanimljivosti i razumljivosti. Grafički najkvalitetniji udžbenik neće biti prihvaćen ako je jezično i stilski teško dostupan učenicima. Roditelji vjerojatno promatraju udžbenike najviše kroz prizmu njihove cijene. U našim teškim materijalnim okolnostima, napose nakon dvogodišnjeg eksperimenta „besplatnih” udžbenika, kao da je nastala čudna odbojnost u većeg broja roditelja prema tome da svojoj djeci kupuju školske knjige i priručnike. Ta odbojnost i nesigurnost izdavača zbog nepostojanja normalnih tržišnih okolnosti za prodaju bilo kakvih knjiga, kao i uporaba usporednih udžbenika, dovele su na početku ove školske godine do brojnih problema u nabavi knjiga.

Na spomenutoj varšavskoj konferenciji o udžbenicima svi sudionici isticali su važnost rada na stvaranju dobrog udžbenika povijesti koji ne smije biti „završen”, nego otvoren prema novim spoznajama. To jest, ne smije nuditi samo jednu istinu jer takve nema, ma koliko bila „puna”. Uvijek se može upasti u pogrešku ideologizacije, sad s jednim, sad s drugim predznakom. Postavljeno je i pitanje treba li udžbenik nuditi više od nastavnoga programa, te omogućiti nastavniku da sam odabere ono što mu više odgovara. Konačan odgovor na to pitanje nije dan, iako je istaknuto kako udžbenik treba slijediti program koji donosi prosvjetno ministarstvo na prijedlog stručnjaka. On može sadržavati i stvari koje ne postoje u programu, ali nikako ne smije biti manji. U našim se udžbenicima dosad nije dogodilo da se nudi bilo što izvan nastavnoga plana i programa. Ni više, a pogotovo ne manje.

Od dvije dimenzije koje bi naše povijesne udžbenike mogle približiti Europi – 1) kvalitete, grafičke i tekstualne (historiografske, jezične, tematske – prema suvremenim tendencijama u povijesnoj znanosti općenito, u udžbenicima napose – obrada što manje vojne i političke povijesti, što više kulture i svakodnevnog života), 2) učenje o Europi. Dok nas prva dimenzija donekle u ponekim slučajevima vodi prema europskim uzorima, potonja nas vuče duboko u anakronizam i hrvatsku samodovoljnost, osobito kad je riječ o učenju najnovije povijesti. U mnogim zemljama postoje euroskeptici i euroentuzijasti – glede svojega stajališta prema europskoj integraciji. Netko zlonamjeran mogao bi iz naših povijesnih udžbenika zaključiti da želimo odgojiti euroignorante. Nadam se da će uskoro započeti rad na promjeni nastavnoga plana i programa povijesti, te da će tada na svoje mjesto doći i najnovija europska povijest onako kako zaslužuje.

Prije nešto više od tri mjeseca, u lipnju ove godine, Republika Hrvatska postala je kandidat za ulazak u Europsku Uniju. Optimistična predviđanja vide nas u toj europskoj zajednici već kroz tri godine, 2007., umjereniji pesimisti smatraju da se to neće dogoditi do 2008. ili 2009. godine, dok ima onih koji misle da je i to prekratak rok. Kao i u svim ostalim državama koje su u posljednjem desetljeću ili ranije ušle u integracijske procese, i među hrvatskim građanima postoje oni koji bi ulazak u Europsku Uniju željeli izbjeći ili što je moguće dulje odgoditi. Oni tvrde da nam to nije potrebno, da će nam donijeti samo negativnosti i probleme. Svakodnevno se susrećemo s raspravama o toj temi. Uostalom, svaki će odrasli građanin naše zemlje jednog dana na referendumu biti upitan kakav je njegov stav o tome.

Pitanje kojim se ovdje želim pozabaviti i o kojemu bih želio raspraviti glasi: jesu li i u kojoj mjeri naši učenici obaviješteni o europskoj povijesti općenito i europskim integracijama u drugoj polovici 20. stoljeća, o tomu što su nastavni planovi povijesti i udžbenici u nedavnoj prošlosti tražili da se o toj temi u školama govori, odnosno što zahtijevaju danas i kakve su perspektive sutra. To je neobično važno, osobito za učenike završnih razreda gimnazije, koji su već punoljetni građani s pravom glasa. Da bi učenici mogli zauzeti svoj vlastiti stav o bilo čemu, trebali bi o tome prethodno biti obaviješteni.

I još nešto, valjalo bi prodiskutirati koje su to dimenzije europske povijesti koje bi u nastavi povijesti u Republici Hrvatskoj svakako trebale pronaći mjesta u skoroj budućnosti. Makar često ukazujem na važnost udžbenika povijesti kao jedne od rijetkih stručnih knjiga koje većina ljudi ima u rukama (s obzirom da je broj osoba koje ikad pročitaju bilo kakvu drugu povijesnu knjigu vrlo malen), nisam od onih koji bi ulogu udžbenika i samih nastavnika/profesora povijesti preuveličavali tvrdeći da su oni jedini čimbenici koji utječu na formiranje povijesne svijesti mladih. No složićete se zasigurno s time da i nastava povijesti, uz obiteljsku tradiciju, medije poput televizije, radija ili novina, te ostale čimbenike formiranja mladih, igra važnu ulogu. Ta bi uloga mogla biti još važnija kada bi se u školama više pozornosti posvećivalo poticanju kritičkog mišljenja učenika nego da ih se „muči” zahtjevima za memoriranjem bezbrojnih činjenica koje se ionako vrlo brzo zaborave. Racionalizacija povijesne svijesti, stavljanje određenih povijesnih događaja, osoba i procesa u njihov stvarni povijesni kontekst te rušenje mitova i stereotipa, vrlo je važan cilj nastave

povijesti. Imam dojam da taj cilj još nije dovoljno prisutan niti u školama niti postoji svijest o njemu u stručnoj javnosti.

Dakle, što današnji petnaestogodišnjak (učenik osmog razreda) ili devetnaestogodišnjak, punoljetni učenik s pravom glasa, uči o Europi i europskim integracijama nakon Drugoga svjetskog rata? Kada bi se analiziralo samo ono što u tom pogledu nudi nastavni plan i program povijesti, temeljni školski dokument, odgovor na to pitanje bio bi vrlo jednostavan: hrvatski đaci ni danas, u godini kada je Hrvatska postala kandidat za Europsku Uniju, o povijesti te zajednice, kao niti o osobama koje su zaslužne za ideju europskog pomirenja i suradnje u teškim poratnim godinama, o njezinu širenju i problemima s kojima se suočava, na nastavi povijesti naprosto ne uče i ne trebaju učiti ništa. Je li tako što moguće, pitate se. Jest, djelomično je sigurno tako jer postoje udžbenici koji se u potpunosti drže nastavnog programa povijesti, pa u njima nema pojmova poput europske integracije, Europska Unija, Maastricht, euro, ne spominju se ni Jean Monet ni Robert Schumann, ne spominje se čak ni Vijeće Europe. Može se pretpostaviti da ni nastavnici/profesori koji koriste takve udžbenike ne govore o tim stvarima. Tim prije se ova potonja tvrdnja može uzeti kao točna ako se uzme u obzir da velik broj nastavnika u završnim razredima ne stigne (ili ne želi stići) obraditi najnoviju povijest. To sam dosad mnogo puta čuo od brojnih kolegica i kolega iz školske prakse. Draža su im starija razdoblja, doba „prave” povijesti, za razliku od povijesti 20. stoljeća, osobito njegove druge polovice. Nema sumnje da je to jedna od posljedica dugogodišnje zapostavljenosti nastave najnovije povijesti na sveučilištu i općenito historiografskih istraživanja najnovije povijesti. Kao krunski argument zastupnika teze o tome kako najnovija povijest i nije povijest, često se uzima tvrdnja da nema dovoljno relevantnih dokumenata. Kao da nisu posvuda oko nas! I, kao da postoji na pretek povijesnih izvora o, primjerice, doseljenu Hrvata ili grčko-perzijskim ratovima. No vratimo se našoj temi, Europi i europskim integracijama u nastavi. Dakle, nastavni plan i program povijesti za osnovne škole, nakon što je više godina bio privremen, uz neke je manje promjene konačno stupio na snagu u lipnju 1999. godine. U stručnoj je i znanstvenoj javnosti doživio niz kritika, ali i dalje vrijedi. Zamjerana mu je ahistorijska dimenzija, pre naglašavanje političke i vojne povijesti, zapostavljanje povijesti kulture, gospodarstva i svakodnevnog života običnih ljudi, a dio je kritičara naglašavao njegovu kroatocentričnu crtu. Program je nastao preradom ranijeg nastavnog programa, odnosno izbacivanjem tema o povijesti naroda bivše SFRJ i marksističkog pristupa, ali se njegovi autori nisu uvijek u svemu najbolje snašli. Na tu je činjenicu već ukazivano, a evo prigode da se potvrdi još jednom. Povijesti poslijeratne Europe i svijeta posvećene su četiri zasebne teme/lekcije, dok se u dvije nastavne lekcije djelomično govori o širim aspektima od hrvatskih ili jugoslavenskih tema u sklopu propasti socijalizma i kulture i znanosti u drugoj polovici 20. stoljeća. U te četiri ili, ako hoćete, nešto više od četiri lekcije o svjetskoj povijesti Europi je posvećena samo prva,

u kojoj se govori o stanju neposredno nakon rata i o počecima blokovske podjele svijeta, i dio jedne lekcije u kojoj je predviđeno govoriti o slomu socijalističkog društvenog sustava i propasti SSSR-a. U ostale tri obrađuju se teme o Ujedinjenim narodima, o dekolonizaciji i nastanku novih samostalnih država (u Trećem svijetu) te o lokalnim ratovima i političkim krizama u svijetu. Da za autore nastavnog programa povijesti za osnovne škole sredinom i potkraj devedesetih nije bilo važno naglasiti pojam Europa i europske integracije, govori i činjenica da se riječ *Europa* spominje samo jednom, u podnaslovu šire nastavne cjeline. Zasigurno se ne može kazati da su autori programa euroentuzijasti jer već na temeljnoj razini za njih ne postoji sâma ideja Europe i europskog jedinstva. Gledano u cjelini, europska povijest od povijesti stare Grčke do druge polovice dvadesetog stoljeća zauzima glavninu opće (svjetske) povijesti. Ostali dijelovi svijeta uglavnom su zanemareni osim u nekim pojedinim slučajevima, pa se može učiniti da je program, osim što je kroatocentričan, usto i eurocentričan. No to je samo u smislu zastupljenosti povijesti Europe – ideje Europe kao takve i europskog jedinstva nema jer se u nastavnim jedinicama o europskoj povijesti radi najčešće o povijestima ratova i sukoba među europskim narodima. Izuzetak su jedino dijelovi programa koji naglašavaju povezanost Hrvatske i Europe, prije svega na polju kulture.

Nisam siguran može li ove goleme nedostatke nadoknaditi nastava zemljopisa/geografije na kojoj učenici sedmih razreda osnovne škole i trećih razreda gimnazije uče o europskim integracijama, odnosno u osmim i četvrtim gimnazije o mjestu Hrvatske u sklopu tih procesa. Ovdje je naglasak prvenstveno na geografskim aspektima, dok povijesna dimenzija i značenje nisu dovoljno jasno istaknuti. Učenicima nedostaje povijesni kontekst jer o općim povijesnim prilikama nedostatno znaju. O Drugom svjetskom ratu i zbivanjima nakon rata uče tek potkraj osmog razreda, odnosno četvrtog razreda gimnazije. S druge strane, nastava zemljopisa/geografije donekle spašava naš školski sustav jer se o integracijama ipak nešto uči.

Kako su se sa zahtjevima nastavnog programa povijesti da o europskim integracijama ne treba govoriti snašli udžbenici? Važno je imati na umu da se još od 1996. u Hrvatskoj objavljuju usporedni udžbenici. Unatoč brojnim protivljenjima s različitih strana, taj sustav doveo je do znatnog poboljšanja naših udžbenika i do toga da je dio autora i urednika učinio korak dalje od krutih okvira nastavnog programa čim je to postalo moguće, negdje 1999. i 2000. godine. Tako je i u ovom konkretnom slučaju – postoje udžbenici koji se gotovo posve pridržavaju nastavnog programa, do te mjere da su i podnaslovi u nastavnim jedinicama isti ili slični kao u programu, ali postoje i oni koji donose ponešto drukčiji raspored gradiva te zapravo pokušavaju „popraviti” očite nedostatke tog programa. Postoje, dakle, udžbenici za osmi razred osnovne škole ili za četvrti razred gimnazije u kojima nema ni slova o europskim integracijskim procesima niti se spominju Europska Unija ili Vijeće Europe ili bilo koja druga europska institucija. Najdalji doseg tih knjiga je spominjanje blokovske

podjele Europe nedugo iza Drugoga svjetskog rata, a prema nekima ta podjela kao da još traje. Zastupljenost ovih udžbenika u školama nije zanemariva. Dio je autora udžbenika povijesti stavio makar kratku crticu o postanku Europske Unije te naveo osnovne datume iz njene povijesti. Postoje i autori koji su otišli korak dalje – o europskim integracijama piše u zasebnoj temi.

Proljetos je u osnovnim i srednjim školama u Republici Hrvatskoj provedeno jedno istraživanje o povijesnoj svijesti mladih. Obuhvaćeno je 847 učenika viših razreda osnovnih i srednjih škola iz svih dijelova zemlje. Na veliko iznenađenje čak 23,7% ispitanika, gotovo četvrtina, odgovorilo je da je pristupanje ili prebrzi ulazak u Europsku Uniju najveća opasnost za Republiku Hrvatsku. Takvim se rezultatima može pristupiti na dva načina – to je manje od četvrtine, kazat će jedni. Istina, no ne smije se smetnuti s uma da je prema mišljenju naših učenika upravo to **najveća** opasnost, ispred svih ostalih, poput ratova ili gospodarskih problema i nezaposlenosti (svaki od ova dva odgovora po 11,9%). Važno je napomenuti da učenicima nisu ponuđeni odgovori koje bi oni zaokruživali, nego su zamoljeni da sami upišu na praznu crtu što misle koja je najveća opasnost za suvremenu Hrvatsku. Valja se zamisliti imaju li ti rezultati kakve veze sa zanemarivanjem tema o europskim integracijama.

U svakom slučaju, danas se mnogo govori o tome da je u nastavu povijesti (i zemljopisa) potrebno unijeti „europsku dimenziju”. Različite osobe na razne načine shvaćaju taj pojam – mnogi pod njime podrazumijevaju podršku europskim integracijama i neprirodno forsiranje europske ideje. Katkad se eurointegracijske ideje poistovjećuju sa situacijom koju smo proživjeli u većem dijelu 20. stoljeća i izjednačava se ideja ujedinjene Europe s jugoslavenskom idejom i bivšom jugoslavenskom državnom zajednicom. Plaši se da će Hrvati ulaskom u Europsku Uniju izgubiti nacionalni identitet, državnost i slično. No, „europska dimenzija” trebala bi označavati put prema boljem međusobnom razumijevanju Europljana, pa tako i boljem razumijevanju nas s drugima. Valja stoga dopustiti mladima da budu obaviješteni i da sami izaberu svoj put u budućnost.

Na kraju, kakve su perspektive; hoćemo li uskoro pripustiti ujedinjenu Europu u naše klupe na satovima povijesti? Čini se da hoćemo. Povjerenstvo za izradu Kataloga znanja vjerojatno će uskoro dati na javnu raspravu svoje prijedloge. Među njima se nalazi i tema o Europi na putu prema integracijama u kojoj se kao ključna znanja i sposobnosti što ih učenik treba steći/razviti navodi sljedeće:

- U kojim je okolnostima i iz kojih razloga došlo do inicijativa za europsko integriranje.
- Najvažniji događaji iz povijesti Europske Unije (vidjeti kronologiju).
- Ustroj EU. Europski Ustav. Temelji europskog identiteta.
- Značaj europskih integracija. Hrvatska na putu prema europskim integracijama

Slika naroda jugoistočne Europe u hrvatskim udžbenicima povijesti za osnovnu školu [1999]

Stereotipi su uvriježene i teško promjenljive predodžbe o grupi ljudi, primjerice nekom narodu ili društvenoj grupi (seljacima, radnicima, kapitalistima i dr.), koje postoje u svijesti pripadnika drugih grupa ili – kao autostereotip – u pripadnika iste grupe. Riječ je o pojednostavljenim predodžbama, koje vrlo često imaju negativan predznak. Njihova činjenična utemeljenost / neutemeljenost ne smeta da funkcioniraju i žive dugo u svijesti ljudi.

U školskim udžbenicima i priručnicima stereotipi su česta pojava. Budući da su udžbenici često ograničeni brojem stranica, složene pojave mnogo je lakše i efektivnije objasniti ili prikazati uz pomoć nekog stereotipa. Štedi se prostor i ne mora se objašnjavati zašto ovo ili ono... Zahtijevaju manje napora od autora da objašnjava složene povijesne procese, a lakše su prihvatljivi i učiteljima i učenicima. S druge strane, stereotipi su pogodni za različite manipulacije i stvaranje krive predodžbe o pojedinim povijesnim zbivanjima, o osobama, društvenim grupama ili pak o cijelim narodima. Stoga je neobično važno da "slika drugoga", napose "slika susjeda" u školskim priručnicima bude što dalje od stereotipa, a što bliže stvarnom stanju stvari. S obzirom na prirodu školske knjige i na sve okolnosti koje prate njezinu proizvodnju u tranzicijskim zemljama, moramo biti sretni i zadovoljni svakim, pa i najmanjim pomakom u tom pravcu. Nikad u analizama koje provodimo ne smijemo zaboraviti na činjenicu da gotovo svugdje školske udžbenike odobrava ministar prosvjete ili neki drugi visoki činovnik državne vlasti. Stoga je stanje školskih udžbenika ne samo rezultat razvoja struke, znanja i hrabrosti autora, uredničkih sposobnosti ili izdavačkih mogućnosti, nego često i općeg stanja duha u pojedinom društvu.

Ovdje ću pokušati pokazati kako su u hrvatskim udžbenicima povijesti za osnovnu školu predstavljeni naši istočni susjedi, prije svega Turci Osmanlije i Srbi, napose kako su prikazani u udžbenicima za šesti i osmi razred. Budući da su u određenim vremenskim razdobljima upravo Turci i Srbi bitno obilježili hrvatsku povijest, o njima se u školi uči mnogo više nego o ostalim narodima jugoistočne Europe. Slobodno se može ustvrditi da o njima postoje stereotipi. Turci su oduvijek u hrvatskim udžbenicima povijesti prikazivani kao neprijatelji i osvajači, porobljivači, dok su Srbi malo bili "bratski", čak i jedan od "naših" naroda, a danas su pomalo "zaboravljeni".

Nastavni program povijesti i udžbenici

“Derenčin je pojurio za Turcima. Kad je hrvatska vojska protutnjala pokraj turske zasjede u šumi, ona ih je napala s leđa. Tada se okrenuo i Jakub sa svojim dijelom vojske. Hrvatska vojska bila je opkoljena i doslovno sasječena. Približno 10 000 Hrvata ostalo je na bojnopolju, a otprilike 1500 ih je zarobljeno, među kojima i ban Derenčin. Njegovu su sinu Turci odsjekli glavu i stavljali je ocu skupa s jelom. Prema izjavi viteza, koji je iz šume promatrao prizor, Turci su svima koji su ležali na polju, i mrtvima i ranjenima, rezali nosove. Naime, za svaku su neprijateljsku glavu od sultana dobivali dukat. Sad su ponijeli samo nosove jer je glava bilo previše.”¹

To je opis Krbavske bitke između Osmanlija i Hrvata 1493. godine u jednom od dva usporedna (alternativna) udžbenika povijesti koji su danas u uporabi u hrvatskim školama. Drugi opis istog tog događaja glasi: “Iako su oprezniji predlagali da se Turcima postavi stupica, Derenčin je ustrajao u želji da se s njima ogleda na otvorenom polju. Turska je vojska po prvi put nosila oklope, što je iznenadilo Hrvate, naviknute samo na laku tursku konjicu. U žestokoj bitki na Krbavskom polju izginuo je velik dio plemstva, a mnogo je bilo zarobljenih. Samo su se rijetki spasili bijegom, ili su kasnije bili otkupljeni od Turaka posredovanjem dubrovačkih trgovaca. Krbavska je bitka bila najveći poraz Hrvata u ratovima s Turcima. Hrvatska je obrana bila znatno oslabljena, a zemlja izložena pljačkašima i osvajačima.”²

Udžbenici povijesti u Hrvatskoj, kao uostalom i svi drugi udžbenici, moraju poštivati i slijediti određeni nastavni plan i program koji propisuje Ministarstvo prosvjete i športa RH. U tome planu potanko su razrađene teme koje se moraju obraditi u nastavi. Najnoviji hrvatski nastavni plan za učenje povijesti imao je pomalo neobičnu sudbinu, o kojoj na ovom mjestu nema potrebe govoriti. Nastao je u teškom tranzicijskom i ratnom vremenu nakon 1991. godine. Važno je istaknuti da je u nekoliko navrata bio predmet oštih kritika znanstvenika i da ima brojne nedostatke. Vjerujem da neće izdržati još dugo, te da ćemo uskoro u Hrvatskoj moći argumentirano razgovarati ne o njegovu poboljšanju, nego o promjeni. Postoje znakovi da će se to uskoro i dogoditi.

No, nastavni plan i program postoji i nema druge doli raditi prema njemu, jer na to obvezuje zakon. Citatima na početku ovog odjeljka htio sam pokazati kako se u okviru istoga nastavnog programa može različito govoriti o određenim zbivanjima, osobama i povijesnim procesima.

Balkan i balkanski narodi – zapravo bolje bi bilo reći prostor jugoistočne Europe i narodi koji ga nastavaju, jer riječ Balkan u hrvatskom jeziku ima neizbrisivo negativnu konotaciju – u našem su nastavnom programu i u udžbenicima povijesti danas zastupljeni znatno manje nego ikad ranije. Djelomice zbog nastojanja da “iz nastave

1 Ivo Makek, *Povijest 6*, Zagreb 1997., str. 74

2 Neven Budak – Vladimir Posavec, *Radanje suvremene Hrvatske i Europe*, Zagreb 1998., str. 79

povijesti uklonimo preopterećenost učenika gomilanjem činjenica, te umjesto njih stavimo naglasak na kulturu i svrhu učenja povijesti”.³ Kakve li sreće kad bi hrvatski učenici uistinu bili rasterećeni učenja pustih činjenica o ratovima i političkim zbivanjima i osobama, a kad bi više učili o kulturi, umjetnosti i znanosti. No, i u nastavnom programu i, u udžbenicima vrvi od političke povijesti, i to u najlošijem svjetlu tradicionalne historiografije. Samo jedan primjer: učenici sedmog razreda prema prvotnoj verziji programa u posebnoj lekciji učili su o svakodnevnom životu u drugoj polovici 19. stoljeća. U novoj, izmijenjenoj i konačnoj verziji ta je lekcija naprosto ukinuta i kao jedna natuknica uključena u prethodnu lekciju pod naslovom “Druga industrijska revolucija”.⁴

No, mnogo je važniji razlog smanjivanja učenja jugoistočnoeuropske povijesti najnoviji politički razvoj u “ovom dijelu Europe”, kako se to često eufemistički ističe u različitim prilikama. Svako učenje o povijesti naših susjeda s istoka u krugu tradicionalnih povjesničara, povezanih s vlastima, smatra se nepotrebnim, često se iskrivljeno promatraju određene povijesne pojave i događaji, a kritičko se razmišljanje odbacuje. Raduje činjenica da ipak postoje povjesničari suvremenih i otvorenih pogleda, koji ne smatraju da “sve zlo dolazi s istoka”, nego pokušavaju povijesne procese i zbivanja objasniti u njihovu kontekstu, te primijeniti svoje spoznaje i u školskim priručnicima. A to nije uvijek lako.

Na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće, dakle dok je Hrvatska bila u sastavu Austro-Ugarske, o jugoistočnoeuropskoj povijesti⁵ učilo se u posebnim lekcijama o Bizantu, o bugarskoj i srbijanskoj državi u srednjem vijeku, o Osmanskom Carstvu, te o srpskim i grčkim ustancima za oslobođenje od osmanske vladavine. Povijesni su prikazi opširni i – za svoje vrijeme – metodološki suvremeni. Povijesne osobe ističu se kao pokretači povijesnih zbivanja, a o životu običnog puka nema govora.

U nastavnim programima i udžbenicima koji su u Hrvatskoj u uporabi bili nakon II. svjetskog rata do 1991./92. godine povijest jugoistočne Europe proučavala se u smanjenom obujmu: napose, izostavljene su teme o bugarskoj povijesti. U šestom razredu u posebnim se cjelinama proučavala povijest južnih Slavena, ali bez Bugara (sic). U svakoj cjelini uglavnom po jedna lekcija bila je namijenjena Hrvatima, Slovencima, Srbima, Makedoncima, Crnogorcima i Bosni (namjerno ističem Bosni, jer Bošnjaka u tim udžbenicima nema čak niti kao Muslimana – u razdoblju ranoga novog vijeka i 19. stoljeća dosljedno se govori o “Turcima”). Očito je okvir ondašnje Jugoslavije nametnuo i takav raspored proučavanja povijesnog gradiva. Lingvističko

3 Nastavni program povijesti od V. do VIII. razreda osnovne škole, *Vjesnik Ministarstva prosvjete i športa Republike Hrvatske*, br. 12, Zagreb 25.XI. 1997., str. 3

4 Nastavni program..., str. 10

5 U analizi koja slijedi nisam uzeo u obzir teme iz prapovijesti i antičke povijesti, koje se danas obrađuju u petom razredu osnovne škole, odnosno prvom razredu gimnazije. One su obrađene dostatno, čini se čak i preopširno.

određenje koje se koristilo u naslovu cjelinâ “nacionalne” povijesti u šestom razredu zamijenjeno je državnim određenjem u sedmom razredu, pa su učenici učili o “jugoslavenskim narodima” ili “jugoslavenskim zemljama”. Naravno, u osmom razredu nije bilo poteškoća, jer se već moglo govoriti o Jugoslaviji.⁶

Ubrzo nakon proglašenja nezavisnosti u Hrvatskoj se počelo raditi na usklađivanju nastavnog plana i programa povijesti, te preuređivanju udžbenika. Upravo tako, u početnom razdoblju samostalne Hrvatske koristili su se preuređeni stari udžbenici povijesti. Iz njih je izbačena (ne uvijek dosljedno i dovoljno vješto) marksističko-komunistička ideologija i jugoslavenski okvir, premda niti to nije učinjeno posve do kraja. U međuvremenu je nastao novi nastavni plan i program kojem je autor Agneza Szabo, koji je zapravo u svom temelju iskoristio stare udžbenike. Taj je program isprva imao “sanacijsko” obilježje da bi u jesen 1997. stekao status trajnog nastavnog plana i programa. Već sam napomenuo kako postoje naznake da će njegova “trajnost” ipak biti privremena i da ćemo u Hrvatskoj uskoro povesti ozbiljnu raspravu o nastavi i povijesti u osnovnim i srednjim školama. Nadam se da će pobijediti kriterij znanstvenosti i tolerancije, te da će biti napušten obrazac koji je sada uveliko na snazi.

Turci Osmanlije

Turci Osmanlije bitno su obilježili povijest jugoistočne Europe u razdoblju od sredine 14. do početka 20. stoljeća. Od njihova osvajanja pojedinih srednjovjekovnih zemalja, preko uspostave timarsko-spahijskog feudalnog sustava, islamizacije i donošenja novih kulturnih vrijednosti, do vremena krize, čitlučenja, gubitka teritorija i napokon protjerivanja s europskog kopna do linije Enos-Midija nakon balkanskih ratova oni su bili tu pored nas i ostavili su neizbrisiv trag. Stereotip kojim su obilježeni vrlo je snažan i teško ga je mijenjati, a oni koji to pokušavaju nerijetko imaju probleme. A taj stereotip, koji postoji u hrvatskim udžbenicima još od prošlog stoljeća glasi: Osmanlije su osvajači, porobljivači, oni su “divlji”, “ljuti”, “okrutni” ... (što u stvarnosti nisu, a napose nisu oni jedini nabijali na kolac i radili zločine prema nevojničkom stanovništvu za što ih se u udžbenicima neprestano tereti). S druge strane, kršćanski su narodi, koji su se našli na njihovu udaru (ranije svi, danas najčešće samo Hrvati), predstavljeni kao branitelji i borci za slobodu, kojima se pridaju i mitske vrijednosti “branitelja kršćanstva” ili “predziđa kršćanstva”...

Već u prošlostoljetnim udžbenicima Osmanlije nisu dobro prošli: naziva ih se “divljima”, “ljutim” i navodi narodna poslovice “Kuda Osmanlije prolaze, tuda trava ne raste ni cvieće ne cvate”⁷, a u jednom su školskom priručniku okarakterizirani

6 Plan i programi odgoja i osnovnog obrazovanja, *Vjesnik Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu SR Hrvatske*, br. 15, Zagreb 1984.

7 Ivan Hoić, *Poviest novoga vieka za niže razrede srednjih učilišta*, Zagreb 1878, str. 141, 142, 148

kao "okrutni".⁸ Nakon što su prodrli u Europu i zauzeli "najljepše zemlje byzantske" Osmanlijama su se na udaru našli slavenski narodi: Bugari i Srbi, a potom i Hrvati, koji su se "borili divovskom hrabrošću i srčanošću", ali su im ipak sva tri podlegla.⁹

U udžbenicima socijalističke Hrvatske Osmanlije su također prikazivani crnim bojama kao osvajači i pljačkaši. Autor navoda s početka ovog teksta Ivo Makek pisao je udžbenike i sudjelovao u definiranju nastave povijesti tijekom gotovo cijeloga poratnog razdoblja. U svom udžbeniku iz 1963. on govori o "divljim turskim konjanicima" i poučava učenike kako su za sultanom Muratom I. "srljali primitivni i siromašni nomadi željni plijena i spremni da izvrše ono što im on naredi".¹⁰ Povijesne izvore Makek koristi da pojača opći dojam o divljaštvu i okrutnosti Turaka, a o Krbavskoj bitki govori ipak mnogo umjerenije nego u svom najnovijem udžbeniku. Doduše, ne može bez ovakvih opisa: "Danju i noću plamtjela su sela, a izubijani i krvavi zarobljenici teturali su iza turskih konjanika vezani za repove njihovih konja".¹¹ Zanimljivo je napomenuti da je u svom predavanju što ga je još držao okružnim i kotarskim referentima osnovnih škola NR Hrvatske, Makek između ostalog zagovarao i uporabu ilustracija i "umjetničke historijske literature", tj. ulomaka iz književnih i drugih djela u prikazivanju povijesnih zbivanja radi njihova "emocionalnog djelovanja na učenike".¹² Ne bi uopće bilo problema kad bi autor predlagao da se u tu svrhu koriste ilustracije ili umjetnički opisi znamenitih građevina ili pojedinih povijesnih osoba. Ne, on je školskim nadzornicima predlagao neka potiču svoje učitelje da koriste sljedeći literarni opis smrti vođe hrvatsko-slovenske seljačke bune iz 1573. godine: "Koža mu prsnu, krv briznu, bijele usnice zadrhtaše, smrtna bljedoća osu mu lice... Zatim počese se očit točiti i točiti..."¹³ Kad se pogleda u njegov najnoviji udžbenik, postaje očito da tijekom cijelog svog dugogodišnjeg bavljenja udžbeničkom problematikom

8 Ivan Hoić, *Slike iz obće poviesti za više djevojačke škole*, Zagreb 1883., str. 46

9 Ivan Hoić, *Slike iz obće poviesti za više djevojačke škole*, Zagreb 1883., str. 47

10 Ivo Makek, *Prošlost i sadašnjost 1*, Zagreb 1965., str. 151, 170

11 Ivo Makek, *Prošlost i sadašnjost 1*, Zagreb 1965., str. 176; Isti opis Makek ponavlja i u svom udžbeniku napisanom u suautorstvu s Blagotom Draškovićem i Olgom Salzer *Narodi u prostoru i vremenu 2*, Zagreb 1974., str. 95, ali je u njegovu udžbeniku u suautorstvu sa sveučilišnim profesorom Josipom Adamčekom *Čovjek u svom vremenu*, Zagreb 1985., str. 131, potonja rečenica izostavljena. Ponovno je vraćen u najnovijem udžbeniku *Povijest 6*, str. 97, doduše malo izmijenjena.

12 Ivo Makek, *Metodska uputstva za povijesnu nastavu*, Zagreb 1946., str. 19 i dr. – Na početku ovoga svog referata Makek je citirao Staljinove riječi: "Obrazovanje je oružje čiji efekat zavisi od toga tko ga drži u svojim rukama, koga tim oružjem hoće udariti." (str. 3)

13 Ivo Makek, *Metodska uputstva za povijesnu nastavu*, n. dj., str. 19 – Valjda je na tragu te svoje preporuke u i najnovijem udžbeniku Makek napisao sljedeće o sudbini poraženih seljaka 1573. godine: "Pobjednici su u osvetničkom bijesu zvjerski obračunavali s poraženima. Prema suvremenom zapisu, samo na jednoj kruški bilo je obješeno šesnaest nesretnih seljaka, 'izloženih vjetrovima da ih njišu i pticama da ih kljuju'" (I. Makek, *Povijest 6*, str. 96) – Riječ je o udžbeniku namijenjenom djeci od 11-12 godina!

Makek nije otišao ni korak dalje od onoga što je tumačio prije pola stoljeća. Za njegov najnoviji udžbenik veću krivicu snose recenzenti i urednik knjige negoli on sâm.

U današnjem hrvatskom nastavnom planu i programu za osnovnu školu Turci Osmanlije prvi bi se puta trebali pojaviti u sklopu lekcije koja je u nastavnom programu naslovljena *Alpske i balkanske zemlje. Nove sile – Austrija i Turska* (sic). U njoj bi se – prema zahtjevu programa – trebale obraditi sljedeće teme: slovenske pokrajine i Habsburgovci, Raška u doba Nemanjića (1170.-1371.), Turci-Osmanlije i turska osvajanja na Balkanskom poluotoku.¹⁴ Zapravo je jasno da je ovdje riječ o ogoljenom programu iz razdoblja Socijalističke Republike Hrvatske prema kojem se u šestom razredu osnovne škole u posebnim lekcijama učilo o “slovenskim zemljama pod tuđinskom vlašću”, o Srbiji u doba Nemanjića i o “jugoslavenskim zemljama” i prodoru Turaka.¹⁵ Srednjovjekovna povijest Bosne nije skraćena u odnosu na stari program – štoviše, proširena je – ali je uključena u cjelinu u kojoj se obrađuju teme iz hrvatske povijesti. Budući da je autorica programa bila prilično nevješta i neinventivna, u naslovu lekcije uporabila je sintagmu “alpske i balkanske zemlje”. Pitam se gdje su onda Švicarska, sjeverna Italija, Bavarska, Bugarska, Grčka (Bizant)...

Frane Sabalić, autor udžbenika što je u uporabi u školama bio samo jednu školsku godinu (1996./97.), a potom je zbog ideologiziranosti i nepoštivanja osnovnih načela povijesne struke povučen, u ovoj lekciji o “alpskim i balkanskim zemljama” vrlo fragmentarno i nejasno – što je osobina gotovo cijelog teksta udžbenika – govori o svemu onome što nastavni program traži: o “slovenskim pokrajinama”, odnosno zemljama u kojima žive Slovenci, potom o Raškoj (Srbiji) za vrijeme Nemanjića i napokon o Turcima Osmanlijama i njihovim osvajanjima na Balkanu. Prema tvrdnji autora, akindžije “žare i pale”, a na kraju izlaganja ističe se da “turskim osvajanjima pokorenim stanovništvu nameće se islamska civilizacija”.¹⁶ Da to naprosto nije točno, da su primjeri nasilnog nametanja islama rijetki, kao i da je položaj zavisnog seljačkog stanovništva u klasično doba Osmanskog Carstva u mnogome bio bolji od položaja seljaka u srednjoj Europi, autora udžbenika uopće ne zanima.

Naprosto je nevjerojatno, ali Ivo Makek Turke Osmanlije vidi već na početku 13. stoljeća u vrijeme križarskog osvajanja Carigrada i rušenja Bizanta: “Obaranjem Bizanta križari su otvorili islamu vrata Europe. U Maloj Aziji stajali su spremni za pokret tvrdi muslimani – Turci Osmanlije”.¹⁷ Takve grube materijalne pogreške i nelogičnosti autorima udžbenika iz povijesti ranije se nisu događale.

U svom prikazu osmanskih osvajanja jugoistočne Europe Makek, između ostalog, tvrdi da su Turci “sasjekli” srpsko-makedonsku vojsku 1371., “potukli” vojsku

14 Nastavni program..., 1997., str. 7

15 Plan i programi..., 1984., str. 6

16 Frane Sabalić, *Povijest 6*, Zagreb 1996., str. 40-41

17 Ivo Makek, *Povijest 6*, str. 47; isto piše i u uvodu cjeline “Europa u razvijenomu i kasnomu srednjem vijeku, od XI. do kraja XV. stoljeća”, str. 44

srpskog kneza Lazara na Kosovu polju 1389., ali da su i sami doživjeli tešku sudbinu kad ih je vojska Tamerlana "satri" (1402.). Nakon potonje bitke i sâm je sultan Bajazid II. zarobljen i "odvučen u Aziju gdje je hromom Tamerlanu služio kao oslonac s čijih je leđa uzjahivao konja". Nakon što je 1453. osvojio Carigrad, Mehmed II. je, prema Makeku, "stanovništvo što rasprodao, što raspodijelio svojim spahijama i janjičarima".¹⁸ – Eto, ponovno se pojavljuju Turci kao porobljivači, a njihov sultan rasprodaje stanovništvo najvećeg grada ondašnjeg svijeta! U svom udžbeniku Makek donosi čak 3 ilustracije na kojima je prikazano kako izgleda spahija i 2 ilustracije janjičara. O akindžijama autor govori na nekoliko mjesta, uvijek vrlo negativno: oni su "žarili i palili" uz granice, "akindžijski su čopori, šuljajući se šumama, upadali u hrvatska sela i činili strahote", akindžije "pustoše" određena područja¹⁹, a vrhunac tog negativnog određenja popraćen je još i dodatnom obaviješću da su se akindžije novačili među Vlasima: "Turci su u Hrvatskoj ratovali na svirep način ne samo protiv vojnika nego i protiv golorukog stanovništva".²⁰ Osvajanja bi pripremili uz pomoć pograničnih odreda – akindžija, koje su organizirali od selilačkih stočara – Vlaha. Ove su dovlačili iz planinskih područja oko gornje Drine, Lima i Ibra. Akindžije bi na svojim konjima iznenada, najčešće noću, upadali u sela i u njima pljačkali, klali i palili, a zarobljenike bi vezane za konjske repove odvodili u Tursku. Zažareno nebo iznad zapaljenih sela izazivalo bi paniku nedaleko."²¹

Važno je napomenuti da je u cijeloj lekciji o "Austriji i Turskoj – novim velikim silama na granicama Hrvatske" na dvije i pol stranice samo 9 (devet!) redaka i jedno pitanje posvećeno prikazu austrijske povijesti, a ostatak turskoj povijesti i povijesti Srbije u doba Nemanjića.²² Čak i na samo devet redaka autor je uspio napisati niz netočnosti.

Također, u uvodnom dijelu cjeline o ranom novom vijeku (16.-18. stoljeće) Makek Osmansko Carstvo naziva "sirovom islamskom silom".²³

Autori udžbenika *Rađanje suvremene Hrvatske i Europe* Neven Budak i Vladimir Posavec drugačije su postavili cijeli problem oko povijesti susjednih zemalja i naroda, napose Osmanlija. Njihov je udžbenik imao neobičnu sudbinu. Tri je godine izabiran na natječaju za najbolji udžbenik za šesti razred osnovne škole, u sva je tri slučaja povjerenstvo odbacivalo ostale rukopise udžbenika (upravo gore spominjana

18 Ivo Makek, *Povijest 6*, str. 59-60

19 Ivo Makek, *Povijest 6*, str. 58, 74, 94

20 Fraza "goloruko stanovništvo" neodoljivo podsjeća na fraze o napadima fašista i njihovih pomagača u II. svjetskom ratu na "goloruko stanovništvo" ili pak na najnovije teze o "golorukom srpskom stanovništvu" u Hrvatskoj uoči posljednjeg rata, kojem je morala u pomoć priskočiti Jugoslavenska narodna armija, te ga naoružati i štititi.

21 Ivo Makek, *Povijest 6*, str. 97

22 Ivo Makek, *Povijest 6*, str. 58-60

23 Ivo Makek, *Povijest 6*, str. 80

dva udžbenika Frane Sabalića i Ive Makeka), ali je Ljilja Vokić, tadašnja ministrica prosvjete i športa uporno odbijala potpisati odobrenje udžbeniku za uporabu u školama. Tek kad je izdavač pripremio i gotovo tiskao knjigu, gospođa ministar potpisala je rješenje. Odmah potom raspisala je novi natječaj, a na njemu je udžbenik Nevena Budaka i Vladimira Posavca ponovno prošao i napokon dobio odobrenje za uporabu u školama prema uvjetima zakona. Stoga od ove školske godine (1998./99.) dio učenika radi po tom udžbeniku, a dio po Makekovu.

Nešto manje od polovice teksta u lekciji pod naslovom "Nove sile: Austrija i Turska" Budak i Posavec posvetili su austrijskoj povijesti, ali uistinu i govoreći o problemima povijesti habsburške države u cjelini. Za razliku od autora prethodna dva udžbenika, Budak i Posavec objašnjavaju pojam *Austrija* i područje koje on obuhvaća. U ostalom dijelu teksta ove lekcije oni govore o Turcima Osmanlijama kao "vještima ratnicima", o "onemoćalom Bizantu", te o Srbiji koja je pod carem Dušanom "postala velika sila" i o tome kako se "činilo da će tursko nadiranje na području jugoistočne Europe, moći zaustaviti jedino Srbi"²⁴, te napokon o padu Srbije i Bizanta pod osmansku vlast.²⁵ Oni donose i ilustraciju – portret Mehmeda Osvajača, koji je izradio talijanski renesansni slikar Bellini, ističući kako su Turci "u Bizantu vidjeli velikog neprijatelja, ali su, nakon osvajanja Carigrada, nastojali oponašati kršćanske careve". U njihovoj knjizi nema ilustracija spahija (sjetimo se Makeka: 3), a ilustracija janjičara nalazi se u jednoj drugoj lekciji.

Turci Osmanlije su mnogo manje zastupljeni u sedmom i osmom razredu. Više nisu pljačkaši niti su okrutni. Češće od pojma Osmanlije pojavljuje se pojam osmanska vlast. No, i u udžbenicima za sedmi razred – također su dva²⁶ – pristup je različit.

Ono što je u šestom razredu stalo u jednu lekciju, tj. "alpski i balkanski prostor" u sedmom se razredu "pretvorilo" u četiri lekcije u cjelini pod naslovom *Alpski i balkanski prostor do kraja XVIII. do sredine XIX. stoljeća*. Upravo s polovicom 19. stoljeća taj "magični prostor" nestaje s obzorja interesa autorice nastavnog programa, a s time i iz vidokrug autora udžbenika. Doduše, njegov jugoistočni dio povremeno se javlja u sklopu europske povijesti (u odjeljku o velikoj istočnoj krizi 1875.-78.) ili pak

24 Ta rečenica izazvala je recenzenticu ovog udžbenika Agnezu Szabo, inače autoricu programa i posebnu izvjestiteljicu Ministarstva prosvjete i športa RH za udžbenike povijesti, da u svojoj recenziji napiše, između ostalog, sljedeće: "Kome se to 'činilo da će tursko nadiranje moći zaustaviti jedino Srbi'?" Njezina recenzija je u konačnici negativna jer je pred autore postavila niz neprihvatljivih zahtjeva. – *Izjava recenzenta o cjelovitom rukopisu udžbenika*, Zagreb 1.VII.1997. (u posjedu autora).

25 Neven Budak – Vladimir Posavec, n dj., str. 58-60

26 Filip Potrebeca – Dragutin Pavličević, *Povijest*, Zagreb 1997.; Damir Agičić, *Povijest 7*, Zagreb 1998. – Budući da sam autor jednog od ova dva udžbenika, ustručavam se analize konkurentskog udžbenika. Stoga ću u daljnjem tekstu samo naznačiti neke glavne probleme prikaza povijesti Srba i ostalih balkanskih naroda u 19. stoljeću.

u zasebnoj cjelini (sic) o balkanskim ratovima,²⁷ kao i u osmom razredu u cijeloj lekciji pod naslovom *Nacionalni pokret u Turskoj* (sic).²⁸ Potonje je svakako kuriozitet – hrvatski učenici u osmom razredu u zasebnoj lekciji uče o “nacionalnom pokretu u Turskoj”, odnosno o postanku moderne turske države. Posve je nejasno kako je takva nastavna jedinica dospjela u program i potom u udžbenik.²⁹ U starim programima i udžbenicima toga, naravno, nema. Osim o Turskoj učenici osmog razreda u posebnim lekcijama uče o Sovjetskoj Rusiji, Italiji, Njemačkoj i Japanu – nema niti susjednih zemalja niti zapadnih država... Nema više “alpskog i balkanskog prostora”. Ostao je u tami 19. stoljeća.

Srbi

Neosporno je da su Srbi Hrvatima važan susjed, već i zbog činjenice da srpska manjina živi u Hrvatskoj, a hrvatska u Srbiji, odnosno Saveznoj Republici Jugoslaviji. Zajednička prošlost, u kojoj je bilo i žestokih međusobnih sukobljavanja, napose u 20. stoljeću, rezultirala je nizom stereotipa koji postoje i u udžbenicima povijesti za osnovnu školu. Vrlo je važno da se čim prije i što više razbiju ti stereotipi, te da se uče relevantne činjenice iz povijesti – i iz povijesti međusobnih odnosa Hrvata i Srba i iz povijesti Srbije općenito.

U 19. stoljeću hrvatski su đaci o Srbima kao južnoslavenskom narodu učili relativno mnogo. Još su više učili đaci u doba prve i druge Jugoslavije. Naravno, na to je utjecao okvir zajedničke države i prosvjetna politika koja se, napose u međuratnom razdoblju, vodila iz jednog centra – prosvjetnog ministarstva u Beogradu. U to su doba stereotipi o zajedničkom podrijetlu, sličnosti i “bratstvu i jedinstvu” bili snažno pojačani. U socijalističkoj Hrvatskoj učilo se o svim “našim” narodima: Slovencima, Srbima, Makedoncima, Crnogorcima i narodima Bosne i Hercegovine, te – naravno – najviše o Hrvatima.

U novim hrvatskim povijesnim udžbenicima o našem prvom istočnom susjedu uči se znatno manje nego ranije. Bitka na Kosovu 1389., važan povijesni događaj u ranoj fazi osmansko-kršćanskog sukobljavanja, u udžbenicima s kraja 19. stoljeća i iz razdoblja socijalističke Hrvatske opširno je opisivana. Između ostalog, isticana je i činjenica da su Srbima pomogli vojni odredi bosanskog vojvode Vlatka Hranića i hrvatskog bana Ivana Horvata, te mnogo Bugara, nešto albanskih feudalaca i čete što ih

27 U svom sam udžbeniku tu očitu nelogičnost da jedna lekcija čini jednu cjelinu ispravio, pa lekcija o balkanskim ratovima donosim u cjelini “Prvi svjetski rat” pod naslovom *Balkanski ratovi – predigra svjetskom ratu*. Usp. Damir Agičić, *Povijest 7*, Zagreb 1998., str. 107-109

28 Ivo Perić, *Povijest 8*, Zagreb 1996, str. 30-31

29 Nastavni program..., 1997., str. 11

je poslao vlaški vojvoda Mirča,³⁰ odnosno "odredi bosanskog i hrvatskog plemstva"³¹ ili pak "vojska koju je poslao bosanski kralj Tvrtko I".³²

Novi hrvatski nastavni plan i program ne zahtijeva izričito spominjanje i opisivanje Kosovske bitke, nego traži da se govori o osmanskim osvajanjima na Balkanskom poluotoku.³³ No, niti stariji nastavni planovi nisu u tezama posebno isticali Kosovski bitku, već su zahtijevali da se govori o turskim osvajanjima "naših zemalja" do kraja 16. stoljeća.³⁴ Stoga se i moglo dogoditi da se u najnovijim hrvatskim udžbenicima povijesti za šesti razred osnovne škole bitka na Kosovu spominje na dva različita načina. U jednom se slučaju posve marginalizira i samo spominje – doslovce samo spominje,³⁵ dok joj se u drugom posvećuje dostatna pozornost i objašnjava što je ona značila, kako je do nje došlo i kako je tekla. Ističe se činjenica da su Srbima u pomoć došle trupe bosanskog kralja Tvrtka, a među njima i Hrvati.³⁶

Govoreći o ratu za oslobođenje od Osmanlija (1683.-1699.), Makek ističe da su Hrvati "taj jedva dočekani rat prihvatili kao svoj" i podigli niz ustanaka protiv osmanske vlasti u hrvatskim krajevima. Kad je carska vojska prodrla na Balkan i zaprijetila da odsiječe Bosnu od unutrašnjosti Osmanskog Carstva, francuski kralj Luj XIV. – "najkršćanskiji Turčin", kako ga naziva Makek – napao je Habsburgovce sa zapada. Stoga se habsburška vojska povukla, trpjela je poraze, Turci su osvojili Beograd, a u prodoru u Ugarsku³⁷ spriječio ih je Eugen Savojski. S carskom se vojskom u južnu Ugarsku povuklo oko 30 000 Srba, koji su se bojali osвете Turaka zbog ustanka što su ga bili podigli protiv njih.³⁸

Obavijesti koje učenici mogu dobiti iz Budak-Posavčeva udžbenika i ovdje su bitno drugačije. Prvo, autori ne spominju kralja Luja XIV. već Francusku, koja nije htjela dopustiti da Austrija, njezin "vječiti protivnik", previše ojača, te ju je napala. Turci su se "vrlo surovo" obračunavali s kršćanskim pobunjenicima, pa je "velik dio Srba, pogotovu s Kosova" preselio u sigurne krajeve pod vodstvom svog vrhovnog crkvenog poglavara, pečkog patrijarha Arsenija III. Crnojevića. Autori još navode i to da je seoba Srba završila "njihovim naseljavanjem u Srijemu, Slavoniji i južnoj Ugarskoj", dok su se na napuštene srpske zemlje u većem broju započeli naseljavati Albanci. U

30 Ivan Hoić, *Obća poviest za gradjanske škole*, Zagreb 1879., str. 171-172

31 Ivo Makek – Blagota Drašković – Olga Salzer, *Narodi u prostoru i vremenu*, Zagreb 1974., str. 92

32 Ivo Makek – Josip Adamček, *Čovjek u svom vremenu*, Zagreb 1985., str. 126

33 Nastavni program..., 1997. str. 7

34 Nastavni plan i programi..., 1984., str. 6

35 Frane Sabalić (*Povijest*, n. dj., str. 41) spominje da se bitka odigrala i da je turska vojska pobijedila, ali je bitka među Srbima kasnije "poprimila mitološko značenje unatoč porazu", a Ivo Makek (*Povijest* 6, str. 59) piše da su Turci 1389. "potukli vojsku srpskog kneza Lazara na Kosovu polju".

36 Neven Budak – Vladimir Posavec, n. dj., str. 59-60

37 Makek dosljedno u cijelom udžbeniku govori o Mađarskoj umjesto o Ugarskoj.

38 Ivo Makek, *Povijest* 6, str. 103-104

tih nekoliko rečenica autori su dali mnogo podataka važnih i za razumijevanje današnje situacije: otkud Srbi u dijelovima Hrvatske, zašto Albanci na Kosovu...

Već sam napomenuo da se u udžbenicima za sedmi razred Srbi pojavljuju u nastavnim lekcijama u cjelini o "alpskom i balkanskom prostoru", u nastavnim temama o velikoj istočnoj krizi i balkanskim ratovima. Osim toga, pojavljuju se i u kontekstu hrvatsko-srpskog sukobljavanja u Hrvatskoj. Predstavljena je borba Srba protiv Mađara tijekom revolucije 1848.-49., a prikaz srbijanske povijesti u prvoj polovici 19. stoljeća je korektan. Na eventualne zamjerke ovoj ocjeni – s obzirom da se u oba postojeća udžbenika politika Ilije Garašanina i njegovo *Načertanije* ocjenjuju kao početak velikosrpske politike – odgovaram da postoje istovjetna mišljenja i u hrvatskoj i u srpskoj historiografiji.³⁹

Dok su u ranijim udžbenicima Gavrilo Princip i njegovi suradnici u pripremanju izvođenju atentata na nadvojvodu Franju Ferdinanda bili slavljani kao nacionalni junaci, danas se o tom događaju uči posve suprotno. Ističe se kako su taj teroristički čin pripremali i izveli pripadnici srpskog naroda, te da je u nj bila umiješana i službena srbijanska politika. Od mitske veličine nacionalnog junaka Gavrilo Princip pretvorio se u ubojicu dvoje nedužnih ljudi.

Za osmi razred danas je u Hrvatskoj u uporabi samo jedan udžbenik, udžbenik autora Ive Perića.⁴⁰ Srbi se u njemu uistinu spominju u dosta negativnom kontekstu, ali je redovito riječ o srbijanskim političarima i Srbiji, a ne o Srbima kao narodu. Ipak, već i tako često spominjanje srpskih i "velikosrpskih" političara ili "srpskih" žandara u negativnom kontekstu kod učenika zasigurno izaziva negativne konotacije o Srbima u cjelini. Perićevo isključivo nabranje negativnih stvari i isticanje negativnih strana u odnosima među Srbima i Hrvatima nije u funkciji pomirenja. To je i najveći problem udžbenika (a još više programa prema kojem je udžbenik upisan) – nema niti jednog pozitivnog primjera u hrvatsko-srpskim odnosima. Za razliku od socijalističkog vremena, kad se govorilo isključivo o "bratstvu i jedinstvu", i kad su se negativne strane hrvatsko-srpskih odnosa posve zanemarivale, kad se o njima se nije smjelo niti natuknuti, u ovom se programu i Perićevu udžbeniku koristi posve suprotan predznak. S druge strane, zanemaruje se objašnjavanje uzroka problema u hrvatsko-srpskim odnosima ili se neki uzroci prikazuju zamagljeno i čak iskrivljeno. Na taj se način također pojačava postojeći negativan stereotip. Je li riječ o nehotičnom ili namjernom prešućivanju, teško mi je prosuditi. Budući da je Ivo Perić bio autor udžbenika i u doba socijalističke Hrvatske i doktor je povijesnih znanosti, moglo bi se pretpostaviti kako je ipak riječ o namjernom "zaboravljanju".

39 Opširnije v. Nikša Stančić, "Problem 'Načertanija' Ilije Garašanina u našoj historiografiji", *Historijski zbornik*, XXI-XXII, Zagreb 1968.-69., str. 179-196; Damir Agičić, *Tajna politika Srbije u XIX. stoljeću*, Zagreb 1994.

40 Ivo Perić, *Povijest* 8, Zagreb 1996.

Iako je nastojao uglavnom ne ocjenjivati povijesne procese, događaje i osobe, Periću se ipak "potkrala" i poneka ocjena. Primjerice, u lekciji naslovljenoj *Antirežimske manifestacije u Hrvatskoj nakon krvoprolića u Narodnoj skupštini* ističe kako je Beograd "društveno necivilizirana i moralno nezdrava sredina".⁴¹ Očito su ovaj navod, kao i sljedeća rečenica "Vijest o tom barbarskom zločinu obišla je svijet i izazvala zgražanje", te jedna od posljednjih rečenica iz prethodne lekcije ("Atentat u Narodnoj skupštini u Beogradu (20. lipnja 1928.) pokazao je krajnju brutalnost velikosrpske hegemonije u Kraljevini SHS") bili dovoljni specijalnim izjaviteljima Misije OEES-a u Hrvatskoj da u svom *Specijalnom izvješću o obrazovanju* u proljeće 1998. generaliziraju kako se u hrvatskim udžbenicima iskazuje netolerancija prema drugim narodima, "pogotovo prema Srbima, koji su, kad ih se i spominje, vrlo često nazivani pogrđnim imenima poput 'barbarski', 'necivilizirani', 'brutalni' itd."⁴² U ovom konkretnom slučaju ipak je autor udžbenika u pravu? Zar ubojstvo dvojice i ranjavanje nekolicine drugih zastupnika iz protivničke političke stranke usred parlamenta nije "barbarski čin"? I zar velikosrpska hegemonija nije bila "brutalna", ne samo prema Hrvatima već i prema pripadnicima ostalih naroda u kraljevskoj Jugoslaviji? Ponavljam, problem nije u tome što se ovi ili neki drugi događaji tako ocjenjuju, nego u tome što se inzistira gotovo isključivo na negativnim iskustvima hrvatsko-srpskih odnosa.

Slično je i s ostalim problematičnim i osjetljivim mjestima u Perićevu udžbeniku. Autor dosljedno govori o velikosrpskoj hegemoniji, nasiljima režima, četničkim zločinima (doduše, ne zanemaruje pri tome ni ustaške i partizantske), zapostavljenosti i nesigurnosti Hrvata u drugoj Jugoslaviji, te velikosrpskim zločinima u posljednjem ratu. Sve su to činjenice koje imaju svoju potvrdu u povijesnim izvorima. No, problem je u tome što se u udžbeniku ne kaže da su Hrvati ipak živjeli u toj i takvoj Jugoslaviji, postizali uspjehe i održavali se, brojčano čak povećali, izgrađivali ceste i mostove, selili sa sela u gradove i – unatoč svim nedaćama – doživjeli napredak. Istina je da im nije bilo lako. Živjeli su u totalitarnim režimima (pseudoparlamentarnom režimu do 1929., potom nekoliko godina pod otvorenom diktaturom kralja Aleksandra i napokon više od četrdeset godina u režimu komunističke Jugoslavije). No, uspjeli su očuvati svoju nacionalnost, jezik, kulturu, vjeru, državnost... S druge strane, u udžbeniku se stvara privid kako su u tim totalitarnim režimima stradavali samo Hrvati.

41 Ivo Perić, *Povijest* 8, str. 39

42 Martin Mayer – Elena Drodzik, *Specijalno izvješće Misije OEES-a o obrazovanju* (kopija strojopisa u posjedu autora)

Velik problem nastaje i zbog činjenice da mnogi pridjev "velikosrpski" danas u Hrvatskoj čitaju kao "srpski" i onda uistinu neke rečenice u Perićevu udžbeniku ne doprinose dobrosusjedskim odnosima.⁴³

Ostali balkanski narodi

O ostalim balkanskim narodima u hrvatskim udžbenicima povijesti za osnovnu školu ne uči se mnogo. Izuzetak su, donekle, Crnogorci. O Crnoj Gori učenici uče ponešto u šestom razredu, ponešto u sedmom razredu – svakako nedovoljno da shvate kako je to područje imalo zaseban povijesni razvoj i da je tamo nastala država i posebna crnogorska nacija. Još je više zapostavljena makedonska povijest i Makedonci.

Ostali se narodi, Bugari, Grci i Albanci pojavljuju povremeno kao predmet interesa autora udžbenika. Niti jedan od ovih pet naroda nije oslikan u dovoljnoj mjeri da bi se mogli stvoriti bilo kakvi stereotipi ili kakva cjelovita slika o njima.

43 Primjerice, govoreći o ratu 1991. Perić (*Povijest* 8, str. 116) ističe i sljedeće: "Nastavljajući rat protiv Hrvatske velikosrpske snage su učinile mnogo i premnogo zla u Hrvatskoj. Nošeni mržnjom prema svemu što je hrvatsko i katoličko, velikosrpski agresori su mučili, ubijali, klali i progonili Hrvate i ostale nesrbe, rušili katoličke crkve, uništavali katolička groblja, pljačkali, palili ne samo pojedine kuće Hrvata već i čitava hrvatska sela [...]" U ovoj Perićevoj inačici *akindžije* su *velikosrbi*. No, problem je u tome što je u Hrvatskoj to prevladavajući stereotip o Srbima kao cjelini. Kad se tako unese u školski udžbenik, izgledno je da će se još više učvrstiti.

Bosna je... naša! Mitovi i stereotipi o državnosti, nacionalnom i vjerskom identitetu te pripadnosti Bosne u novijim udžbenicima povijesti

[2003]

Važnost udžbenika u izvođenju nastave povijesti gotovo je posvuda u svijetu vrlo velika. Istraživanja provedena u nekim tranzicijskim zemljama pokazuju da je udžbenik na prvom mjestu od svih didaktičko-metodičkih sredstava koja stoje na raspolaganju nastavnicima. U tranzicijskim je zemljama značenje udžbenika u nastavnom procesu tim veće jer je udžbenik shvaćen kao „katalog” znanja i često jedina ispravna interpretacija povijesti, odnosno jer se pretpostavlja da su u njemu sadržane „povijesne istine”. (Na području Bosne i Hercegovine, Hrvatske i Srbije sustav školstva čak ni ne dopušta nastavnicima mnogo slobode u njihovu radu niti su nastavnici spremni da se tom slobodom služe.) Razlog zasigurno leži u tome što udžbenik učenicima daje obavijesti o povijesnim zbivanjima, procesima i osobama u strogo uređenom i sustavnom obliku. Budući da su te obavijesti – zbog ograničenosti prostora (koji autor ima za pisanje udžbenika) i vremena (koje ima nastavnik za svoje izlaganje) kao i zbog dobi učenika te njihovih perceptivnih i intelektualnih sposobnost – najčešće pojednostavljene ili čak vrlo pojednostavljene, udžbenici su vrlo pogodan medij za stvaranje mitske slike prošlosti te širenje mitova i mitske svijesti.

Bosna i Hercegovina poseban je i vrlo zanimljiv slučaj. Naseljavaju je tri konstitutivna naroda – Bošnjaci, Hrvati i Srbi. Na njezinu je teritoriju donedavno vođen rat, a trenutna situacija također daje razloga za analizu školskih udžbenika povijesti pomoću kojih se mogu graditi i učvršćivati ili pak ukidati povijesni mitovi i stereotipi. Pitanje državnosti te nacionalnog i vjerskog identiteta narodâ Bosne i Hercegovine vrlo je osjetljivo političko, ali i historiografsko pitanje. O tome su napisane brojne knjige i znanstveni članci, napose u posljednjem desetljeću. Ovdje neću analizirati politološke ili historiografske aspekte tog problema nego ću analizirati kako je u udžbenicima povijesti za šesti i sedmi razred osnovne škole u tri države nastale raspadom SFRJ: u samoj Bosni i Hercegovini (točnije u bošnjačkom dijelu Federacije Bosne i Hercegovine), u Republici Hrvatskoj i u Saveznoj Republici Jugoslaviji (točnije Republici Srbiji) prikazana bosanska povijest te koji se mitovi i stereotipi i na koji način u tim udžbenicima pojavljuju. U određenom smislu ovo je i analiza onoga što učenici triju naroda u Bosni i Hercegovini uče o svojoj domovini i o susjedima s obzirom

da su se udžbenici iz Hrvatske koristili (i još se koriste!) u dijelovima Federacije Bosne i Hercegovine gdje je većinsko stanovništvo hrvatsko, kao i što su u Republici Srpskoj koristili i koriste udžbenike iz Srbije. Jedna je povjesničarka iz Beograda tim povodom svojedobno napisala kako je korištenjem različitih udžbenika „Bosna krenula ne samo putem podele teritorije nego i podele istorijske svesti”. (Stojanović, str. 32) U analizu sam uzeo udžbenike za šesti i sedmi razred jer se u njima obrađuje srednjovjekovna i novovjekovna povijest Bosne (do 19. stoljeća), a to je razdoblje zanimljivo s obzirom na problematiku srednjovjekovne državnosti, pitanje dolaska osmanske vlasti i islamizacije te, napokon, nacionalnog buđenja i postanka nacija u Bosni i Hercegovini.

Polazna je pretpostavka da je prikaz povijesne zbilje, a napose njezina interpretacija, u sva tri slučaja različit, često i posve suprotan. Udžbenici nude obilje materijala za provođenje analize. Pozornost sam posvetio istraživanju kako funkcionira formula „Bosna je ‘naša’” preko nekoliko elemenata: kako je prikazan problem državnosti Bosne u srednjem vijeku, kako je predložen problem vjerskih odnosa te što se u udžbenicima piše o etničkoj pripadnosti stanovništva. Također, analizirao sam neke primjere povijesnih junaka i antijunaka u različitim udžbenicima.

U ovome je tekstu analizirano pet udžbenika iz Republike Hrvatske, dva udžbenika iz Bosne i Hercegovine i tri iz SR Jugoslavije (Srbije). Razlog je tomu taj što su u Hrvatskoj od 1996. godine u uporabu uvedeni usporedni udžbenici, dok u ostale dvije države do danas nema pluraliteta u udžbeničkoj literaturi. S obzirom da se u Srbiji periodizacija u udžbenicima ne poklapa u potpunosti s periodizacijom u hrvatskim i bošnjačkim udžbenicima, analizirao sam i dio srpskog udžbenika za osmi razred u kojem se govori o zbivanjima do Prvoga svjetskog rata. Analizirao sam udžbenike koji su bili u uporabi između 1996. i 2000. godine. U međuvremenu su se u Hrvatskoj pojavili još neki udžbenici. Analiza tih udžbenika dala bi zasigurno nešto drugačije rezultate. No, valja imati na umu da se u dijelovima Bosne i Hercegovine gdje je većinsko stanovništvo hrvatsko uvelike koriste upravo neki od analiziranih starih udžbenika iz Hrvatske.

Uvodno treba također napomenuti kako je udžbenik složeno djelo u kojem autor nije jedina osoba koja je zaslužna za uspjeh ili pak odgovorna za eventualne promašaje. Udžbenik se u sve tri zemlje piše na temelju strogo definiranog nastavnog plana i programa, pa su autori već time uvelike ograničeni u slobodi pisanja – moraju se držati tema koje propisuje taj plan. S druge strane, značajna je uloga recenzenata, napose „super-recenzenata”, koji u neodovoljno razvijenim demokratskim društvima, kakva su u drugoj polovici devedesetih bila društva ovih postjugoslavenskih država, ponekad mogu zaustaviti ili u potpunosti spriječiti objavljivanje nekog udžbenika. U Hrvatskoj je takvih slučajeva bilo i o njima su se vodile javne polemike u novinama te stručnim i znanstvenim časopisima. To se nije uopće ili se u najboljem slučaju

samo djelomice odrazilo na pitanje službenog odobravanja udžbenika. Nadalje, u pripremi udžbenika postoje i različita druga ograničenja – primjerice, grafička i tehnička ograničenja koja su često u vezi s općim gospodarskim stanjem u društvu. Nisu zanemariva ni ograničenja koja nameću učitelji/profesori sa svojim načinom rada i spremnošću na prihvaćanje novih metodičkih pristupa, kao ni ograničenja što ih mogu nametati roditelji ili sami učenici, primjerice cijene udžbenika.

Prvi spomeni Bosne

Pojam Bosna u bošnjačkom se udžbeniku za šesti razred autora Enesa Pelidije i Fahrudina Isakovića prvi put spominje u sklopu cjeline *Balkanski narodi u ranom feudalizmu* (str. 29-45). U tekstu „Prvi podaci o srednjovjekovnoj Bosni” (str. 34-36) donosi se karta *Širenje bosanske države* (str. 35, a ista se karta ponavlja još jednom). Karta je dana bez legende, a pokazano je širenje Bosne u četiri faze. Autori navode da prve konkretnije vijesti o Bosni daje bizantski car Konstantin Porfirogenet u 10. stoljeću: „Već u to vrijeme južnoslavenska plemena (potcrtao D. Ag.) koja su naselila današnje prostore Bosne i Hercegovine pored svoje prihvaćaju i bizantijsku kulturu te kršćanstvo.” Također, navodi se da su nad ranofeudalnom Bosnom kratko vrijeme vladali susjedi – srpska država, potom od druge polovice 10. stoljeća Hrvatska, kratko car Samuilo, od 1018. Bizantsko Carstvo, te potom Zeta (Duklja): „Tek od XII stoljeća rano feudalna Bosna politički se osamostaljuje.” Autori također naglašavaju da se Bosna kao samostalna država formirala kasno, a ugrožavali su je Bizant i Ugarska. (str. 36)

U srpskom udžbeniku za šesti razred autora Rade Mihaljčića postoje cjeline o europskoj/svjetskoj povijesti i o Srbima (ili srpskom narodu) i južnim Slavenima i susjednim narodima. U lekciji „Srbi od VII do XII veka” autor govori, između ostalog, i o osamostaljivanju Raške i Bosne od vlasti dukljanskog kralja Bodina: „Bosna je dugo bila poznata samo kao geografski pojam, oblast u okvirima Srbije. Tokom ranog srednjeg veka Bosna se nalazila u sastavu okolnih južnoslovenskih država.” (str. 34) Mihaljčić ne navodi koje je stanovništvo naseljavalo Bosnu u tom razdoblju.

U uvodu cjeline *Srpski narod i njegovi susedi u poznom srednjem veku* autor napominje da se na Bosnu postupno širio ugarski utjecaj te da su ugarski kraljevi smatrali Bosnu „posebnim vojvodstvom ugarske države” (str. 53) Opširnije o srednjovjekovnoj Bosni daci u Srbiji uče iz teksta „Postanak i razvoj bosanske države”. (str. 73-77) Autor udžbenika govori da je pojam Bosna prvotno označavao samo geografski pojam uz gornji tok istoimene rijeke. Ime Bosna počelo se širiti istovremeno s postankom i razvitkom bosanske države. Stejeće se dojam kako je ovdje ta činjenica namjerno prenaplašena – kao da se i drugdje često nije događalo na sličan ili identičan način, ne samo u državama jugoistočne Europe nego i šire. Može se pretpostaviti

da takva konstatacija za cilj ima slabljenje ili čak osporavanje bosanske državnosti. Isprva je područje Bosne bilo u sastavu Srbije, pa Samuilove države i napokon Duklje (Zete). Autor ne spominje da je Bosna bila pod vlašću hrvatskog vladara, što se u bošnjačkom i hrvatskim udžbenicima jasno ističe.

Autor jednog od hrvatskih udžbenika Frane Sabalić također spominje Konstantina Porfirogeneta, položaj Bosne, ali ništa ne govori o tome tko ju je naseljavao u najstarije doba. Inače, ovaj je udžbenik na snazi bio samo jednu školsku godinu. Paradigmatičan je primjer nametanja udžbenika – koji nema stručnih, metodičkih i drugih kvaliteta – političkim diktatom.

Drugi autor hrvatskog udžbenika Ivo Makek temeljito je preuredio svoj udžbenik iz polovice osamdesetih godina (u suautorstvu s Josipom Adamčekom). Izbacio je brojne dobre elemente iz tog udžbenika, a velik dio onog što je dodao nije utemeljeno na povijesnim spoznajama i izravno služi u svrhu dokazivanja hrvatskog karaktera srednjovjekovne bosanske države te Bosne i Hercegovine općenito. Makek ne spominje izrijeком ime bizantskog cara, nego navodi da je „na svjetlo povijesti” izašla u bizantskom zapisu iz 10. stoljeća kao „zemljica Bosna”.

Niti u udžbeniku Nevena Budaka i Vladimira Posavca nema mnogo detaljnijih podataka o prvim zapisima o Bosni. Ovaj je udžbenik vrlo teško došao u školske klupe. Dvije ga je godine ministrica prosvjete Republike Hrvatske odbijala potvrditi kao školsku knjigu unatoč brojnim pozitivnim recenzijama znanstvenika i nastavnika iz školske prakse. Na kraju ipak nije mogla izdržati javni pritisak i udžbenik se našao u rukama učenika.

Inače, u hrvatskim se udžbenicima za šesti razred o povijesti Bosne uči u sklopu nastavnih cjelina o hrvatskoj povijesti – na kraju tih cjelina. U sedmom se razredu povijest susjedne države uči u sklopu cjeline o susjednim narodima (tzv. „Alpski i balkanski prostor u prvoj polovici 19. stoljeća”), odnosno u sklopu cjeline o hrvatskoj povijesti u drugoj polovici 19. stoljeća! Ova nedosljednost proizlazi iz nastavnog plana i programa koji je pun anakronizama i promašaja u stručnom, znanstvenom i metodičkom pogledu.

O etničkom sastavu bosansko-hercegovačkog stanovništva

Etnički sastav stanovništva u prošlosti jedan je od najbitnijih dokaza u prilog tezi kako je Bosna „naša”. Nije sporno da Bosnu i Hercegovinu danas naseljavaju pripadnici triju konstitutivnih naroda – Bošnjaka, Hrvata i Srba. No, nacionalna svijest razvila se kod pripadnika ovih naroda tek u drugoj polovici 19., odnosno u 20. stoljeću. Jedan od bitnih elemenata u nacionalističkom dokazivanju „prava na Bosnu” jest tvrdnja da su i ranije (od samog početka) u Bosni i Hercegovini živjeli pripadnici vlastite nacije. Tako su za bošnjačke zastupnike takvih teza stanovnici Bosne

u srednjem vijeku izravni preci današnjih Bošnjaka („dobri Bošnjani”), za Hrvate su to isključivo (ili u najvećem postotku) katolici, dok Srbi govore o južnoslavenskim narodima ili „našim” narodima te o pravoslavnima. Bošnjacima je dosta stalo do afirmacije posebnosti Crkve bosanske (čiji su pripadnici po takvim objašnjenjima mahom prešli na islam).

Bošnjački autori udžbenika na samom početku navode tko su sve južni Slaveni: Slovenci, Hrvati, Srbi, Crnogorci, Makedonci, Bugari i Bošnjaci („dobri Bošnjani”). (str. 9) Već sam napomenuo da su ovi autori istaknuli kako su područje Bosne naselila južnoslavenska plemena bez pobližeg određenja koja su to plemena bila. Ni oni niti ostali autori pobliže ne određuju etnički sastav ranosrednjovjekovne Bosne, jedino Makek i Sabalić u Bosni vide isključivo ili skoro isključivo hrvatsko stanovništvo. Makek u svome udžbeniku posve izravno piše da su Bosnu u samim počecima njezina postanka naseljavali Hrvati. Vjerski element nije mu bio dovoljan, pa je posegnuo i za jezičnim argumentima, inače popularnim u ideologiji nacionalizama na jugoistočnoeuropskom području. Makekova je argumentacija sljedeća: „Srednjovjekovni bosanski zapisi u kamenu i na listinama pisani su ikavicom, kojom govore i pišu samo Hrvati. U Bosni su dakle živjeli Hrvati. I ban je bio Hrvat.” (str. 67) Valja ovdje napomenuti kako je prikaz povijesti Bosne u starom Makekovu udžbeniku iz 1985. godine posve drugačiji. Tamo nema nikakvih neznanstvenih intervencija poput gore navedenih tvrdnji. Navodi se kako je Bosna isprva bila pod vlašću srpskog kneza Časlava, potom pod hrvatskim kraljevima i napokon pod vladarima Zete, a na početku 12. stoljeća osamostalila se. (Makek-Adamček, str. 120) Ova usporedba ide u prilog potvrdi teze da je Ivo Makek u svome novom udžbeniku uvelike stajao pod utjecajem neznanstvenih ideologizacija u hrvatskoj historiografiji posljednjeg desetljeća 20. stoljeća.

Makekovim tvrdnjama u novom udžbeniku približava se Frane Sabalić tvrdnjom da je „Bosna u srednjem vijeku do dolaska Turaka kulturno i civilizacijski pripadala Zapadu”. U njoj je, piše Sabalić, bilo oko 85% katolika. S obzirom na rašireno vrlo pojednostavljeno shvaćanje o izjednačavanju katolika i Hrvata u Bosni, autorova je nakana vjerojatno bila uvjeriti učenike kako je Bosna povijesno stara hrvatska zemlja. Istina, izrijeком to ne piše, ali nije daleko od intencija koje je izražavala Agneza Szabo, autorica nastavnog plana i programa u Republici Hrvatskoj.

O različitim mjerilima što je to etnička raznolikost svjedoči sljedeća tvrdnja autora srpskog udžbenika: „za razliku o Dušanovog carstva, koje je bilo etnički raznorodno, u Bosni su živjeli samo Južni Sloveni”. (str. 75) Mora da je autor na umu imao kako su Srpsko Carstvo, osim Srba i drugih južnih Slavena, nastanjivali još Grci i Albanci. No, zaboravio je da su južni Slaveni također međusobno „raznorodni”. Ovdje je autor očito upao u zamku poistovjećivanja zajedničke prošlosti i sudbine jugoslavenskih (južnoslavenskih) naroda, što je bio čest slučaj u srpskoj historiografiji. Ne

treba zaboravljati da su sve do 1918. godine, unatoč nekim zajedničkim elementima, južni Slaveni imali – čak i kada su se nalazili u sklopu istih imperija – vrlo različit povijesni razvoj.

U udžbenicima se malo pozornosti posvećuje fenomenu postanka nacija. Autorima su mnogo milija pojednostavljena tumačenja, napose jer se njima mnogo lakše može stvoriti mitska dimenzija. Evo još jednog primjera kako se u udžbeniku manipulira povijesnim događajem u svrhu određene ideologizacije. Godine 1737. vodio se jedan od brojnih austro-osmanskih ratova. U bitki kod Banja Luke austrijska je vojska doživjela poraz. Grad su branili isključivo lokalni stanovnici islamske vjeroispovijesti, bez pomoći osmanske armije iz unutrašnjosti Carstva. Jedina osoba koja nije bila podrijetlom iz Bosne bio je vezir Ali-paša Hekim-Oglu. Dok se u hrvatskim i srpskim udžbenicima za osnovnu školu niti taj događaj niti beglerbeg Bosne uopće ne spominju, u bošnjačkom se udžbeniku ističe značenje vezira Ali-paše, a navedena je doslovce i sljedeća tvrdnja: „Bojem pod Banja Lukom 1737. g. bosanski muslimani ili Bošnjaci, rođeni su kao narod ili moderna nacija”. (str. 137) Cilj ove povijesno posve neutemeljene teze jest da kod učenika (možda i nastavnika?) proizvede osjećaj kako bošnjačka nacija postoji već jako dugo, što je jedan od važnih elemenata koji se koriste u dokazivanju prava na teritorij, posebnost i dr. Činjenica da proces formiranja modernih nacija započinje tek pola stoljeća kasnije u Francuskoj revoluciji, a u Bosni i Hercegovini tek potkraj 19. i na početku 20. stoljeća autore udžbenika nije nimalo zasmetala u formuliranju njihove teze.

Srednjovjekovna Bosna i Hercegovina

Povijest Bosne u srednjem vijeku najopširnije je – posve prirodno – zastupljena u bošnjačkom udžbeniku (cjelina *Bosna u doba razvijenog feudalizma* – str. 65-79). U nastavnoj jedinici „Društveno raslojavanje, začeci i nastanak bosanske državnosti” (str. 65-66) opširno se opisuje feudalni društveni sustav u Bosni te njezin državni ustroj. Ističe se da je državno uređenje Bosne bilo slično drugima na Balkanu, s razlikom u pojedinim državnim tijelima i ovlastima središnje vlasti. Naglašena je važnost sabora, koji je bio staleška skupština u čijem su radu sudjelovali samo vladar i krupna vlastela i po tome se razlikovao od sabora susjednih zemalja.

Budući da je tijekom nedavnih ratnih zbivanja u Bosni i Hercegovini bilo mnogo različitih politikantskih osporavanja prava na postojanje bosansko-hercegovačke države, bošnjački su autori učenicima željeli dokazati da je Bosna još u srednjem vijeku imala svoju državnost, pa stoga tvrde da je trgovački ugovor bana Kulina i Dubrovnika iz 1189. svjedočanstvo o tome kako je Bosna imala „izgrađene **državne organe vlasti**, pa su neki historičari ovaj ugovor nazvali **rodnim listom bosanske državnosti**”. (str. 66)

Nadalje se ističe da je Kulin iskoristio dinastičke sukobe i vojno slabljenje Bizanta te formalno priznao vlast ugarskog kralja i potom tvrdi: „Po onome što se zna, u vrijeme njegove vladavine došlo je do pune emancipacije bosanske države, koja je i dalje bila u vazalnom odnosu prema Ugarskoj. To, međutim, ne umanjuje bosansku srednjovjekovnu državnost jer je to bio takav vazalitet kakvi su postojali širom Evrope...” (str. 67) Potom se ponovno navodi značenje ugovora s Dubrovčanima i ističe kako se Kulin ponašao kao „gospodar Bosne”, da je bio okružen velikašima i imao dvorsku kancelariju „što sve predstavlja posljednju kariku u izgradnji državne vlasti”. (str. 67)

Štoviše, tu su svoju državnost i posebnost (napose vjersku) spremno branili: „Međutim, kada je rimska kurija uz pomoć ugarskoga kralja 1235. godine povela križarski pohod s ciljem da se Bosna stavi pod neposrednu ugarsku vlast, a istodobno unište pripadnici Crkve bosanske, bosanski se vladar stavio na čelo svog naroda i zemlje. [...] bosanska je vojska napadaču pružila veliki otpor [...]” No, kralj Bela IV. pokorio je polovicom 13. stoljeća Bosnu i podijelio je na manje oblasti; uskoro se izdignuo ban Prijezda, rodonačelnik srednjovjekovne bosanske dinastije Kotromanića.

Frane Sabalić tvrdi kako se u doba bana Stjepana Kotromanića Bosna širi „na hrvatske krajeve, na stare hrvatske župe – Livno, Duvno i Glamoč, također i krajeve oko Vrbasa i na područje od Cetine do Neretve” (str. 48), te upućuje na zemljovid.

Rade Mihaljčić navodi da se Bosna u 11.-12. stoljeću nalazila između ugarskih i bizantskih utjecaja. Prema njemu, Srbija je – samim svojim postojanjem – „štitila Bosnu od Vizantijskog Carstva”. No, u Bosni je ojačao ugarski utjecaj – ugarski su kraljevi slali vojsku da u Bosni iskorijene vjersku herezu (heretici su dolazili iz primorskih krajeva i iz Srbije). Uz papino odobrenje ugarski su kraljevi organizirali križarske pohode: „Ti pohodi su se završavali pustošenjima naselja i spaljivanjem jeretika”. Ipak, križarski pohodi nisu iskorijenili herezu – „strani uticaj nije sprečio osoben unutrašnji razvoj bosanske države”. (str. 73)

Mit o povijesnom prostoru ili teritoriju čest je u analiziranim udžbenicima. Riječ je tome da su u udžbenicima česti primjeri „prisvajanja” nekog područja te da se koristi svaki element koji ide u prilog tezi o povijesnom pravu na teritorij. Mit o povijesnom prostoru i povijesnom pravu na određeni teritorij povezan je sa stvaranjem nacija. Pri tomu se koristi etnički i državni element ovisno kako u konkretnom slučaju odgovara – s ciljem dokazivanja svojih prava na što veći teritorij. Nacionalizmi probuđeni potkraj 20. stoljeća u Bosni Hercegovini te na području bivše Jugoslavije uvelike su posegnuli za mitom o povijesnom prostoru. Na žalost, takvo se stanje odrazilo i u udžbenicima.

Evo kako taj mit funkcionira u bošnjačkom udžbeniku. Autori navode da je kralj Tvrtko I. s knezom Lazarom porazio srpskog velikaša Nikolu Altomanovića te zadobio teritorij gornjeg Podrinja i Polimlja s trgovima Prijepoljem i Pljevljima: **„Tako je dio teritorije kasnijega Novopazarskog Sandžaka bio u sastavu Bosne znatno**

prije propasti srednjovjekovne bosanske države, što govori o historijskoj povezanosti tih krajeva s Bosnom.” Masna su slova otisnuta u izvornom tekstu. Inače, u ovoj knjizi teksta istaknutog pomoću masnih slova nema mnogo, a ovdje je cijela rečenica označena tom grafičkom oznakom pomoću koje se želi nešto posebno važno naglasiti. Zasigurno stoga jer su autori htjeli uporabiti ovu svoju tvrdnju u svrhu današnjih ideoloških potreba i tvrdnji o povezanosti Sandžaka s Bosnom i Hercegovinom.

Autor srpskog udžbenika Rade Mihaljić također navodi da su Tvrtko i Lazar zajednički ratovali protiv Altomanovića te da su podijelili njegove teritorije od Rudnika do mora, ali – jasno – ne izvodi ovako dalekosežan zaključak. On snažno ističe srpsku komponentu kod kralja Tvrtka, pa mu je važnije spomenuti da se Tvrtko, s obzirom da je „postao gospodar dela srpske države”, odlučio okruniti za kralja „*Srba i Bosne*” (okrunio se u manastiru Mileševi), da je preuzeo vladarski naslov Stefan (koji su nosili Nemanjići) kao i da je isticao svoje srodstvo s Nemanjićima, koji su izumrli s Urošem (1371.). Štoviše, Tvrtko je uveo neke običaje i titule sa srpskog dvora. Dakle, Tvrtko – a time i njegovo povijesno naslijeđe – jest „naš”. Na kraju svoga izlaganja o Tvrtku i njegovoj povezanosti sa Srbijom Mihaljić ne zaboravlja napomenuti da je potkraj svoje vladavine Tvrtko zauzeo velik dio nekadašnje hrvatske države – otad se nazivao „kraljem Srba, Bosne, Dalmacije, Hrvatske i primorja”.

Zanimljivo je da hrvatski autori udžbenika također izrijekom spominju veze Tvrtka i Srba te njegovo vladarsko tituliranje. Izuzetak čini jedino Frane Sabalić koji napominje tek da je Tvrtko sa srpskim knezom Lazarem podijelio „neka područja srpske države”, a 1377. proglasio se kraljem. O tituliranju kraljem „*Srba i Bosne*” nema nikakva spomena, ali autor ne zaboravlja napomenuti kako se Tvrtko 1390., nakon što je „predobio” (važno je uočiti da se ne koristi glagol *osvojio* ili *zauzeo*) Split, Šibenik i Trogir, te Klis i „velike otoke na južnoj hrvatskoj obali”, okrunio kraljem Hrvatske i Dalmacije. Posve zanemarivši srpsku komponentu, Sabalić jasno ističe hrvatsku i katoličku komponentu kod Tvrtka – sin je Jelene Šubić („iz uglednog hrvatskog plemena”, str. 48), „odgojen u katoličkom duhu”, „daje podršku katoličkim redovnicima franjevcima” (str. 49). Opet je na djelu poistovjećivanje katoličanstva i hrvatstva.

Neven Budak i Vladimir Posavec nisu preskočili činjenicu da se Tvrtko okrunio „za kralja Srba i Bosne”, pa to jasno i pišu, ističući da je zapravo iskoristio rasulo Srbije i znatno proširio granice svoje države. (str. 71) Slična formulacija stoji i u Makekovu udžbeniku. (str. 68) Dok Budak-Posavec ne ističu vjersku pripadnost kralja Tvrtka, Makek – slično Sabaliću, ali u znatno blažoj formi – ističe da je „Tvrtko bio katolik”.

Vjerske zajednice u srednjovjekovnoj Bosni – Crkva bosanska, Katolička i Pravoslavna crkva

Crkva bosanska specifična je pojava kršćanske hereze u srednjem vijeku o kojoj je u znanstvenoj literaturi napisano mnogo tekstova. Zbog svoje posebnosti ta crkvena organizacija ima i posebno mjesto u udžbenicima povijesti. U svim se analiziranim udžbenicima o pojavi i strukturi Crkve bosanske više ili manje opširno piše. U bošnjačkom joj je udžbeniku posvećen poseban odlomak. Autori ističu da je Bosna kao „granična zemlja između Bizantije i Ugarske” bila područje na kojem su se sukobljavale Pravoslavna i Katolička crkva. Crkva bosanska prikazana je u pozitivnom svjetlu. Posebice je naglašena činjenica da je ta crkvena organizacija bila privlačna običnim ljudima zbog svojih jednostavnih obreda, skromnosti crkvenih službenika i netraženja crkvenih poreza. Nakon što su opisali podrijetlo i program Crkve bosanske autori su iznijeli i jednu krupnu primjedbu na njezin račun. Čini se, doduše, kako je ta primjedba više namijenjena uporabi nastavnika nego učenicima koji imaju tek dvanaest godina i teško da mogu shvatiti takav diskurs. Sporna rečenica, naime, glasi: „Međutim, svojim učenjem i mjestom u društvu Crkva bosanska nikada nije izgradila onu ideološku stranu koja bi jače utjecala na zbijanje redova bosanskog plemstva i koja bi doprinijela jačanju centralne vlasti i očuvanju teritorijalne povezanosti države, učvršćujući njenu tradiciju.” (str. 69)

Zanimljivo je odakle autori pojedinih udžbenika izvode podrijetlo bosanskih heretika. Tako Sabalić navodi da su to „patareni, krivovjernici sa zapada”. Makek piše da su to bili „heretici protjerani iz Dalmacije”. Budak-Posavec govore o katarima, koji su „imali mnogo pristalica u južnoj Francuskoj i sjevernoj Italiji”, a njihova su učenja u Bosnu prenijeli trgovci iz tih krajeva koji su zalazili u dalmatinske luke. U hrvatskim udžbenicima ne spominje se nikakva veza s jugoistokom Europe. Drugačije je s s bošnjačkim i srpskim udžbenikom. U udžbeniku Pelidija-Isaković navodi se da učenje Crkve bosanske potječe iz Bugarske i Makedonije, a Mihaljić tvrdi da su u Bosnu stizali patareni iz primorskih krajeva (misli na područja istočnojadranske obale) te bogumili iz Srbije. Čini se da se na temelju ovoga može zaključiti kako su, barem neki autori udžbenika, htjeli naglasiti da je bosanska hereza autohtona pojava podrijetlom iz „naših” vlastitih krajeva.

Posebno je poglavlje u bošnjačkom udžbeniku posvećeno također Katoličkoj i Pravoslavnoj crkvi. Autori su naglasili kako nastojanja papa i ugarskih kraljeva te križarski pohodi s ciljem da se „nametne vodeća uloga katoličke crkve” nisu – ni pored prividnih uspjeha – dali rezultata, a niti djelatnost dominikanaca na tome polju nije bila uspješna. Tek su franjevci, „koji uvažavaju postojeće običaje i nailaze na veće razumijevanje domaćeg stanovništva”, nakon dugotrajne borbe nadvladali Crkvu bosansku i doveli do prevlasti Katoličke crkve.

Autori udžbenika napominju da se broj pravoslavnih vjernika u Bosni povećavao zbog širenja državnih granica, napose u Tvrtkovo doba. Pravoslavno je svećenstvo bez većih problema obavljalo svoje dužnosti: „U politiku se svećenici pravoslavne crkve nisu miješali te su na taj način izbjegavali podozrenje vladara i bosanskog plemstva, kao i sukob s drugim vjerskim zajednicama”. (str. 75)

Činjenica da se broj katolika i pravoslavnih vjernika u apsolutnim brojkama povećavao usporedno s teritorijalnim širenjem Bosne ističe se i u srpskom udžbeniku. (str. 75)

Govoreći o vjerskim prilikama u srednjovjekovnoj Bosni, Ivo Makek otišao je najdalje od svih autora udžbenika u povijesnom iskrivljavanju činjenica: „U Bosni, zemljopisno zatvorenoj, živjelo se osebujnim životom, pa je i Katolička crkva bila osebujna. Zvala se Crkva bosanska.” (str. 67) Budući da je već ranije naglasio kako su u Bosni živjeli Hrvati, Makek – naravno – tvrdi da su svećenici ove „osebujne” katoličke crkve svoje vjerske obrede obavljali na hrvatskom jeziku.

Frane Sabalić o Crkvi bosanskoj piše dosta nesuvislo. On naglašava ulogu franjevacu za to da je u četrnaestom stoljeću (zapadno) kršćanstvo imalo najviše vjernika. Napominje da su franjevci nastavili rad i nakon dolaska Turaka, ali ističe da je taj rad „bio obilježen stradanjima pa i mučeništvom”. (str. 50) Sabalić ne spominje da su u Bosni živjeli i pravoslavni stanovnici.

Znači, bošnjački autori ističu posebnost Crkve bosanske, srpski autor njezino podrijetlo izvlači iz južnoslavenskih zemalja, a hrvatski autori naglašavaju zapadno podrijetlo hereze. Makek čak prisvaja Crkvu bosansku i uključuje ju u sastav Katoličke crkve.

O padu Bosne i Hercegovine pod osmansku vlast i islamizaciji

Utjecaj osmanske vlasti na prelazak velikog dijela bosansko-hercegovačkog stanovništva na islam u ranom novom vijeku bio je golem. Budući da je za formiranje bošnjačke nacije pripadnost islamskoj vjeroispovijesti bio vrlo važan element, u bošnjačkom je udžbeniku slika Osmanlija i njihova dolaska na Balkanski poluotok daleko povoljnija od one kojom su osmanski osvajači predstavljeni u nekim drugim udžbenicima. Primjerice, govoreći o padu Bosne pod osmansku vlast, Pelidija-Isaković ističu da je Mehmed II. iskoristio „slabosti bosanske države” te da je i „pored dostojnog otpora” bosanska vojska bila poražena, a kralj i više pripadnika vlastele pogubljeni. Važna je konstatacija navedena na ovome mjestu kako „s njime (kraljem) nestaje i bosanske srednjovjekovne države”. (str. 78)

Pelidija-Isaković dalje ističu da je prelazak na islam u Bosni i Hercegovini bio mnogo snažniji nego tamo gdje se ranije učvrstila Katolička ili Pravoslavna crkva te povezuju proces prelaska na islam s velikim brojem vjernika Crkve bosanske, koji

su bili skloniji prihvatiti novu religiju. Navode da su, osim običnog stanovništva, na islam prelazili i brojni članovi feudalnih obitelji. Kao primjer istaknuti su mlađi sin hercega Stjepana Kosače te djeca kralja Stjepana – Žigmund i Katarina. Novu su vjeru prihvaćali i brojni trgovci i obrtnici. Pojedinci među njima, koji su ostali u kršćanskoj vjeri, „nisu imali nikakvih nepravilika, te su živjeli i radili kao i u prethodnom periodu”, ističu autori. (str. 126) Općenito, prelazak na islam u ovom je udžbeniku opisan kao logičan proces koji nije bio nimalo nasilan. Još ranije u svome udžbeniku Pelidija-Isaković naveli su da je „regrutiranje zdravih dječaka” poznato pod nazivom devširma (skupljanje), a u dosadašnjoj se povijesnoj literaturi i lijepoj književnosti takvo „regrutiranje” nazivalo ‘dankom u krvi’ i bilo je „opisivano u iskrivljenom svjetlu, daleko od mišljenja koje uvažava ozbiljna znanstvena historiografija”. (str. 98)

Prema autorima Pelidija-Isaković, na području Bosanskog ejaleta („od Šapca do Jadrana i od Zvečana do Virovitice”) u 17. stoljeću živjelo je skoro 75% pripadnika islamske vjeroispovijesti. U sljedećem je stoljeću taj postotak znatno smanjen, „a na njegovo su smanjenje utjecali veliki ratovi u kojima je izginuo znatan broj muslimana, kao i zarazne bolesti (kuga i dr.) u kojima je umiralo većinom gradsko stanovništvo islamske vjere”. (str. 127)

Za Sabalića je proces islamizacije u biti ipak nasilan proces – ističe se da su muslimani bili u povoljnijem društvenom i političkom položaju, kao i da je do promjene vjerskog sastava stanovništva (sjetimo se, 85% katolika) došlo postupno, „osobito nakon progona u XVI. stoljeću kao i ratova u XVII. i XVIII. stoljeću”. Osim toga, napominje Sabalić, „dio je katolika već pri osvajanju odveden u ropstvo”, a broj se katolika smanjivao i zbog tzv. ‘danka u krvi’. Potonje za Sabalića nije nikakva regrutacija, kako su to nazvali bošnjački autori, nego nasilan čin. (str. 90)

Sabalić također koristi „jezičnu” argumentaciju da pokaže učenicima kako je „dio muslimana nesumnjivo pripadao hrvatskom narodu” – tvrdi da se to vidi u njihovom jeziku, osobito u izgovoru „koji je ponegdje još i danas ikavski”. (str. 90) Ovaj autor također navodi da su se na područje između Une i Drine zajedno s Turcima naselili i Vlasi, „pretežito vjernici Grčko-istočne crkve”. Na stranu što se ovdje koristi termin *grčko-istočna crkva*, koji se u hrvatskom jeziku davno prestao koristiti, a danas može zvučati samo uvredljivo i pejorativno. Još je veća stereotipna predodžba o vlaškim doseljenicima (koji su „grčko-istočni”, dakle pravoslavni, dakle današnji Srbi) izrečena tvrdnjom da su oni „upadali u neosvojene hrvatske krajeve, pljačkali i otimali, služeći se metodom ‘spaljene zemlje’”. (str. 90)

Ivo Makek u Bosanskom pašaluku osim muslimanskog stanovništva poznaje samo katolike i krstjane – pravoslavno pučanstvo spominje u kontekstu dovođenja pravoslavnih vlahova „iz planinskih područja”. Muslimansko je pučanstvo u Makekovu tumačenju u etničkom smislu „naše” – hrvatsko, a njihov je prijelaz s kršćanstva na islam bio uglavnom dobrovoljne naravi. Oni su to učinili radi postizanja boljeg

društvenog položaja jer je bosansko društvo krajnje pojednostavljeno i neznanstveno podijeljeno na muslimane-spahije i kršćane-raj. Doduše, bilo je i nasilnog islamiziranja katoličkog i krstjanskog stanovništva preko danka u krvi.

Posebno je poglavlje Makek posvetio odnosu „turskih” vlasti prema kršćanskim crkvama. Ovdje je priznao postojanje pravoslavne crkvene organizacije. Turci su prikazani kao progonitelji katoličkih vjernika i, posebice, svećenika: činili su to jer je „papa uporno radio” protiv njih. Jedini katolički svećenici koje su Turci prihvaćali bili su franjevci, koje autor označava kao „učitelje i tješitelje hrvatskog stanovništva u Bosni i Hercegovini”, a njihove zasluge „za opstanak Hrvata kao naroda” ocjenjuje kao neprocjenjive. S druge strane, za razliku od progonjenih „naših”, tj. katolika, pojavljuju se pravoslavni, koji su došli iz „planinskih područja” te „vjerno služili” Turcima i čiju su crkvenu organizaciju Turci prihvaćali i pomagali. Štoviše, pravoslavni svećenici bilo više, pa su mnogi katolici od njih primali krštenje, vjenčanje i druge sakramente pa su „s vremenom u stanovitom broju prelazili na pravoslavlje”. (str. 117) Dakle, nisu samo bosanski muslimani „naši”, koji su promijenili vjeru, nego su to dijelom i bosanski pravoslavci, preci današnjih Srba u Bosni.

O tome da Makek želi pokazati učenicima da su muslimani u Bosni hrvatskog podrijetla svjedoče i dvije njegove konstatacije navedene uz imena pjesnika Mahmud-paše Abakovića i Muhameda H. Uskjufiga. Makek navodi da je prvi od ovih pjesnika stvarao na turskom jeziku, ali ne zaboravlja istaknuti da je nazivan „Hrvat”, dok je Uskjufi „pjevao na hrvatskom jeziku: ‘otac jedan, jedna mati – prvo bi nam valja znati – jer ćemo se ko psi klati!’” (str. 118)

Govoreći o islamizaciji, Budak-Posavec navode činjenice da se taj proces odvijao postupno, a tek u kasnijim razdobljima osmanske vlasti i silom. Devširmu („danak u krvi”) ne spominju u negativnom kontekstu niti se prema stanovništvu koje je promijenilo vjeroispovijest odnose kao prema „našima” (što je uočljivo u svim ostalim analiziranim udžbenicima). Ovi autori također napominju povlašten položaj Pravoslavne crkve i proganjanje Katoličke crkve, protjerivanje katoličkih svećenika i, u tome kontekstu, relativno čest prelazak na islam ili pravoslavlje.

Autori srpskog udžbenika za sedmi razred Perović i Strugar navode da su većinu gradskog stanovništva u Bosni činili stanovnici muslimanske vjeroispovijesti, da su i brojni spahije bili domaćeg podrijetla, a najveći broj kmetova-seljaka bili su pravoslavni Srbi. Ovi su se pravoslavni Srbi zbog svoje ugroženosti u velikom broju iseljavali u susjednu Austriju ili na teritorij Mletačke Republike te odatle „neprestano ratovali sa sunarodnicima islamske vjeroispovijesti”. (str. 31) Autori također ističu da je „manji deo stanovništva (u zapadnoj Hercegovini i središnjoj Bosni)” bio katoličke vjeroispovijesti te da je bio jednako ugrožen u svome položaju kao pravoslavni Srbi. (str. 31-32)

U ovome udžbeniku nalazimo i vrlo žestoku osudu prelaznika na islam. Za razliku od Makeka ili Sabalića, koji ističu kako muslimansko stanovništvo vuče podrijetlo od katolika ili pak krstjana, ali se prema muslimanima ne izražavaju negativno, Perović-Strugar smatraju da muslimani vuku podrijetlo od pravoslavnih Srba i naglašavaju da su se – unatoč tome što su sačuvali jezik i običaje – tijekom vremena „vezali za osmanlijsku vlast i postali njen čvrsti oslonac i **neprijatelj naroda** (potcrt. D. Ag.) iz koga su potekli”. (str. 31)

Činjenicu da su brojni spahije bili slavenskog podrijetla te da je islamizacija u Bosni i Hercegovini „bila mnogo izraženija nego u ostalim **našim krajevima** (potcrt. D. Ag.) pod osmanlijskom vlašću” ovi autori ponavljaju još jednom u lekciji „Bosna i Hercegovina pod osmanlijskom vlašću krajem XVIII i u prvoj polovini XIX veka”. Naglašeno je kako su muslimani bili brojni, kao i to da su pravoslavni Srbi i katolici (čija se etnička pripadnost ne navodi!) bili brojniji, ali u lošijem položaju. Određenje pravoslavni = Srbi i katolici bez navođenja njihove etničke/nacionalne hrvatske pripadnosti ponavlja se i na drugim mjestima u udžbeniku. Štoviše, na jednom je mjestu u zagradi navedeno da su katolici „Šokci” (termin je napisan u navodnicima!). Ovi me se očito htjelo naučiti učenike sljedećem: u Bosni živi muslimansko i kršćansko stanovništvo. Muslimani su slavenskog – zapravo „našeg”, tj. srpskog – podrijetla, a kršćani su pravoslavni Srbi i katolički „Šokci”. Stoga se može zaključiti da ovi autori sugeriraju kako Hrvata u Bosni nije bilo.

Junaci i antijunaci bosanske povijesti – nekoliko primjera

U analiziranim se udžbenicima pojavljuju brojna imena osoba iz bosansko-hercegovačke povijesti. Najrevniji u nabranjanju imena su bošnjački autori i Ivo Makek, dok ostali autori udžbenika ne navode prevelik broj imena, a posebno ne navode imena osoba za koje teško da su čuli i studenti povijesti. U opisu pojedinih osoba i njihove djelatnosti često se također može iščitati kakav je stav autora prema pitanju pripadnosti Bosne.

Niz junaka bosanske srednjovjekovne povijesti u bošnjačkom udžbeniku započinje ban Kulin, koji je – već smo vidjeli – označen kao tvorac države. On je proširio državni teritorij, sklopio povoljne trgovačke ugovore, a u njegovo vrijeme u zemlji je vladao red i mir, pa je to doba u narodu ostalo upamćeno kao ‘vrijeme Kulina bana i dobrih dana’. (str. 67) Junak je također ban Matej Ninoslav, koji je obranio zemlju od ugarske i katoličke opasnosti.

Stjepan II. Kotromanić također je predstavljen kao junak koji ratuje protiv bana Mladena II. Šubića. Zaslužan je za teritorijalno širenje, tvorac je snažne državne vlasti i gospodarskih uspjeha. Čak kuje vlastiti novac, a kćer je udao za ugarskog kralja

Ludovika Anžuvina „čime je svoju porodicu i državu približio svijetu visoke evropske politike”.

Najveći je junak srednjovjekovne povijesti u bošnjačkom (a i ostalima) udžbeniku Tvrtko I. Za njegove vladavine „bosanska je država dostigla svoj najveći uspon” i teritorijalno širenje. Nakon što je pobrojano gdje je sve proširio svoju vlast, u bošnjačkom je udžbeniku masnim slovima istaknuto: **„To je vrijeme najvećega političkog, vojnog, teritorijalnog i privrednog uspona srednjovjekovne bosanske države i doba zrelosti bosanskog društva.”** Tvrtko je stvorio čvrstu središnju vlast, zaslužan je za gospodarski napredak i osnivanje novih važnih gradova (primjerice, Novi, Brštanik i dr.). Nadasve, okrunio se za kralja. U udžbeniku stoji da se to dogodilo u manastiru Mileševu kod Prijepolja, ali je u zagradi napomenuto da „neki historičari u novije vrijeme to krunisanje vežu za Mile kod Visokog”. Navodi se kako se Tvrtko okrunio za kralja „Srbijem, Bosni, Primorju i Zapadnim Stranam”. Posebno je istaknuto da je vanjsku i unutrašnju politiku vodio „potpuno samostalno”.

Junakom bošnjačkog udžbenika možemo smatrati i Stjepana Tomaša, koji je nastavio državni kontinuitet: „Novi vladar sve se više oslanja na rimske pape, ali i dalje vodi računa o Crkvi bosanskoj i njenom svećenstvu”. (str. 78) Ipak, u njegovo doba sve više slabi obrambena snaga države.

Glavni su antijunaci bosanske srednjovjekovne povijesti u bošnjačkom udžbeniku ugarski vladar i rimski papa, koji žele uništiti Crkvu bosansku i državnu samostalnost i posebnost. Hrvatski ban Pavao Šubić i njegov sin Mladen II. također su ovdje prikazani u negativnom svjetlu jer nameću svoju vlast u Bosni uz pomoć Karla Roberta i rimskog pape. (str. 71-72) Negativan je lik i srpski car Dušan koji želi „preoteti Zahumlje”. Doduše, navodi se da je ranije ta oblast bila pod srpskom vlašću, pa glagol „preoteti” nije baš najsretnije izabran. (str. 72) Ugarsko-hrvatski kralj Ludovik I. nije pozitivna osoba jer je natjerao Tvrtka I. „da mu u ime ženinog miraza ustupi humsku zemlju zapadno od Neretve”. (str. 73-74)

I za Franu Sabalića najveći je junak bosanske povijesti u srednjem vijeku kralj Tvrtko. Junaci su također Stjepan Tomaš i Stjepan Tomašević, koji su se „opredijelili za Zapad, tražili su oslonac u hrvatsko-ugarskom kralju i Sv. Stolicu”. (str. 50) U ovome se udžbeniku pojavljuje i jedna žena koja je predstavljena kao velik lik bosanske povijesti. To je Katarina Kosača, kćer Stjepana Vukčića Kosače, koja je gradila (katoličke) crkve, potom u izbjeglištvu u Rimu „radila na oslobađanju Bosne i svoje djece iz osmanlijskog zarobljeništva, a svojom oporukom Bosnu je stavila u zaštitu sv. Stolice”. (str. 50) Ona je, dakle, katolička kraljica koja – unatoč svemu – nastoji povratiti katolički karakter Bosne. Autor kao da sugerira da je Bosna i u ovome slučaju „naša”, katolička, dakle hrvatska.

U Makekovu udžbeniku niz junaka također predvodi ban Kulin, koji je ostao upamćen po dobru. Makek također navodi uzrečicu: „Od Kulin bana i dobrih

dana!" Važna je osoba Stjepan Kotromanić, ban Stipoš, kako ga naziva autor. Ovdje je uočljiva neobična činjenica. Unatoč tomu što je zauzeo velik dio hrvatskog teritorija (Makek izrijekom navodi da je „na račun Hrvatske udvostručio Bosnu”), ban Stjepan nije predstavljen kao nekakav strašan osvajač. Vjerojatno stoga jer ga autor smatra „našim”. Kralj Tvrtko također je predstavljen u pozitivnom svjetlu, kao potomak hrvatske plemićke obitelji Šubić. Katarina Kosača i kod Makeka je junakinja koja je pokušavala raditi na oslobađanju svoje domovine, a – kada u tome nije uspjela – ostavila je Bosnu oporukom Svetoj Stolici.

Budak-Posavec spominju Katarinu Kosaču, ali je ne veličaju kao prethodna dva autora te ne pišu o nekakvim njezinim nastojanjima na organiziranju križarskog pohoda protiv Osmanlija, oporuci i ostavljanju Bosne u ruke pape. Istaknuli su tek kako je ova udovica kralja Stjepana pomagala hrvatsku crkvu sv. Jeronima u Rimu. „Posljednje bosanske kraljice”, naravno, nema u bošnjačkom ni srpskom udžbeniku.

Ban Kulin predstavljen je kao samostalni vladar i u udžbeniku Budak-Posavec. Autori navode također njegove zasluge za protežiranje Crkve bosanske – „Kulin je vjerovao da će uz pomoć Crkve bosanske još više osamostaliti svoju vlast”. (str. 70) Junak je bosanske srednjovjekovne povijesti u ovome udžbeniku i kralj Tvrtko, koji je ostvario velika teritorijalna proširenja. Osim što je osvojio Hum, Travuniju i dijelove Raške te se proglasio kraljem Srba i Bosne, on je „proširio svoju zemlju i na velik dio Hrvatske”, a pred kraj života proglasio se „kraljem Hrvatske i Dalmacije”. (str. 71)

Junaci u hrvatskim udžbenicima su, dakle, oni vladari i članovi vladarskih dinastija koji su se isticali revnošću u svome katoličanstvu (čitaj: hrvatstvu) ili pak oni koji su jačali Bosnu kao državu i njezine veze sa zapadom – Ugarskom, Hrvatskom, papom, Katoličkom crkvom...

I u srpskom udžbeniku plejadu „naših” junaka predvodi ban Kulin. Naglašava se njegov značaj za razvoj trgovačkih odnosa. Mihaljčić također spominje predaju „od Kulina bana i dobrih dana” te ističe banov zaštitnički odnos prema hereticima, kojima je pružao gostoprimstvo i utočište. Ovdje su junaci također Stjepan II. i Tvrtko. Ne spominje se njihova vjerska pripadnost, što je razumljivo jer se ne bi uklopilo u sliku „Bosna je naša”. U udžbeniku za sedmi razred ne spominje se mnogo osoba bosanske povijesti. Husein-kapetan Gradašević predstavljen je kao vođa pobune protiv reformi, a Omer-paša Latas („Srbin-poturčenjak”) kao gušitelj otpora u kasnijem razdoblju. U srpskom udžbeniku za osmi razred jedan je od najvećih junaka bosanske povijesti Petar Kočić – „borac protiv austrougarske okupacione vlasti” (str. 43), jednako kao i pripadnici Mlade Bosne, posebice Gavrilo Princip, atentator na prijestolonasljednika Franju Ferdinanda. Naime, udžbenik bi trebao navesti učenike na zaključak kako je 1878. godine jednu „tudinsku” vlast u Bosni i Hercegovini zamijenila druga – „okupaciona” austro-ugarska vlast.

U hrvatskom udžbeniku za sedmi razred Pavličević-Potrebica junak je Ivan Frano Jukić. (str. 51) U kategoriju pozitivnog junaka možemo smjestiti i Smail-agu Čenigća, koji je porazio crnogorske snage na Grahovu polju te bio poznat kao „veoma pravedan i čovjekoljubiv gospodar” koji je „štitio raju na svakom koraku”. (str. 52) No, najvažniji su junaci u kontekstu bosansko-hercegovačke povijesti u ovome udžbeniku franjevci, koji su „bili cijenjeni u narodu, održavali brojne samostane, kao žarišta hrvatske katoličke kulture”. Najznačajniji među njima bio je Grga Martić – on se najviše zalagao za širenje hrvatske ideje u Bosni. (str. 95)

Kod Agićića je Husein-kapetan Gradašćević prikazan kao junak u borbi za autonomiju Bosanskog pašaluka, a Ali-aga Rizvanbegović kao pobornik interesa središnje vlasti. Omer-paša Latas prikazan je kao vojskovođa koji nasilno uvodi reforme i guši sve što podsjeća na samostalnost i autonomiju od središnje vlasti. Agićić također ističe ulogu franjevac i navodi da su oni imali „vrlo važnu ulogu u očuvanju vjerske (katoličke) i postanku nacionalne (hrvatske) svijesti dijela bosansko-hercegovačkog pučanstva. (str. 55) Najistaknutiji je franjevac, koji je prišao ilirskom pokretu bio Ivan Frano Jukić. Govoreći o djelatnosti franjevac u drugoj polovici 19. stoljeća, Agićić navodi da su pristali uz politiku jugoslavenstva, a potom – nakon dolaska austro-ugarske vlasti – počinju djelovati u hrvatskom duhu. U tome je posebnu ulogu imao Grga Martić.

Za razliku od drugih autora udžbenika, Agićić ministra Benjamina Kallaya i njegovu upravu u Bosni i Hercegovini ocjenjuje pozitivnim tonovima, ističući štoviše da je u to vrijeme ova zemlja „kročila u XX. stoljeće u novom ruhu – vratila se u sastav zapadne civilizacije kojoj je ranije pripadala”. (str. 101) Autor je spomenuo Kallayeva nastojanja na stvaranju „bošnjačke” nacije, ali nije se prema njima odredio negativno. U tome su drugačije postupili ostali autori. U udžbeniku Potrebica-Pavličević ministar Kallay predstavljen je kao političar sklon samovladi, koji se oslanjao na muslimansko plemstvo, a provodio je politiku da Bosnu odvoji i od Srba i od Hrvata te pokušao proglasiti poseban jezik i narod – „bošnjački”. (str. 95) U srpskom udžbeniku Perović-Strugar autori su vrlo negativno ocrtali ministra Kallaya jer se ovaj, navodno, „odlučno suprotstavljao jačanju srpske nacionalne misli, koji je smatrao najopasnijim neprijateljem”. (str. 43)

S druge strane, bošnjački autori Kallayevu djelatnost na uvođenju bošnjačke nacije na prijelazu stoljeća opisuju kao djelatnost u korist bosanskog muslimanskog stanovništva koje je – tvrde oni – bilo osnovni nositelj bosanske posebnosti u doba osmanske vlasti, pa su „smatrani najdržavotvornijim narodom”. Stoga je, navodno, Kallay uveo bošnjačku naciju, a time je „izražavana posebnost Bosanskih Muslimana, koji su na taj način izdvajani iz tokova srpske i hrvatske nacionalne propagande u Bosni i Hercegovini”. (str. 132)

Zaključak

Povijesni udžbenici pogodan su medij za ideologizaciju i prenošenje stereotipnih predodžbi. U ovome radu pokušao sam pokazati što se u tom pogledu može pronaći u novijim udžbenicima u tri susjedne države (Hrvatska, Bosna i Hercegovina, Srbija), kao i kod tri konstitutivna naroda u samoj Bosni i Hercegovini. Smatram da se može ustvrditi kako je u sva tri slučaja, tj. i u hrvatskim udžbenicima, posebno kod Makeka i Sabalića, kao i u bošnjačkim i srpskim udžbenicima, prisutna želja da se učenicima povijest Bosne predoči kao dio povijesti vlastitog naroda – hrvatskog, bošnjačkog ili srpskog. U sva je tri slučaja Bosna „naša”, a ne „njihova”. „Mi” (Hrvati, Bošnjaci ili Srbi) smo ti koji – zbog različitih razloga – polažemo najviše prava na povijest Bosne u srednjem i ranom novom vijeku.

Za Bošnjake je Bosna „naša” jer je uvijek bila posebna, državnost je imala još u srednjem vijeku, a njezini su stanovnici „autohtoni” južni Slaveni, Bošnjaci („dobri Bošnjani”). Islamizacija kojoj je podvrgnut najveći dio stanovnika bila je prirodan i pozitivan proces, a bošnjačka se nacija formirala vrlo rano, još u 18. stoljeću. U devetnaestom su se stoljeću Bošnjaci suprotstavili okupaciji tuđinske Austro-Ugarske. No, uskoro nakon toga prihvatili su nastojanja upravitelja Kallaya na stvaranju jedne bošnjačke nacije.

Srpski autori udžbenika uključuju Bosnu u „naše” krajeve jer je u njoj od davnina naseljeno južnoslavensko stanovništvo, među kojima je velik broj pravoslavnih Srba ili pak muslimanskog stanovništva za koje se ističe da je etnički bilo srpsko. U državnom smislu Bosna je u nekim razdobljima bila vezana uz Srbiju, a bosanski je vladar bio u srodstvu sa srpskim feudalcima i preuzimao je srpsku vladarsku tradiciju.

Za neke hrvatske autore udžbenika Bosna je „naša” jer je oduvijek naseljavaju Hrvati („i ban je bio Hrvat”), većinsko je stanovništvo katoličko (pa je čak i Crkva bosanska „osebujna” vrsta Katoličke crkve), a bosanska vladarska dinastija u srodničkim je vezama s moćnim hrvatskim feudalcima. Islamizacija je poremetila vjersku, ali ne i etničku strukturu bosanskog društva. Stoga se neki bosanski pjesnici koji pjevaju na turskom nazivaju nadimcima Hrvat, dok drugi pišu na hrvatskom jeziku.

Važno je imati na umu sljedeće: sve dok se na ovaj način u školama uči djecu o povijesti vlastite, odnosno susjedne zemlje, dok se djecu želi poučiti „pravom istini”, a ne naučiti kako razmišljati o vlastitoj povijesti i povijesti susjeda te prihvatiti osnovnu pretpostavku da se današnjost ne smije projicirati na prošlu stvarnost, teško da će biti ostvareni osnovni preduvjeti za normalan i skladan suživot. Prije svega, najvažniji je preduvjet za takvo funkcioniranje društva ostvarenje međusobne komunikacije i razumijevanja. Taj cilj moguće je ostvariti ukoliko u nastavnim planovima i programima te u školskim udžbenicima ubuduće ne bude prevladavala isključivo politička i vojna povijest, u kojoj se uči o uspjesima i pobjedama „naših” te porazima i neuspjesima „drugih” (prvenstveno susjeda), nego ako se u nastavu ugradi više obavijesti o

svakodnevnom životu te ako se od učenika bude zahtijevalo da nauče razmišljati o prošloj stvarnosti i razlikovati jednostrane prikaze od prikaza složenih društvenih pojava i procesa.

Sve dok se ne odbaci pristup u kojem povijest, a posebno nastava povijesti ima prvenstveno „roboľjubnu” svrhu, te dok se ne prihvati da bi obrazovanje (i nastava povijesti u sklopu obrazovnog sustava) svakom pojedincu trebalo pomoći u formiranju vlastite osobnosti i u boljem razumijevanju svijeta koji ga okružuje, u shvaćanju i prihvaćanju različitosti koje u tom svijetu postoje, neće biti mnogo uspjeha u borbi protiv mitske svijesti, predrasuda i stereotipa.

Literatura

- Pingel, F., *UNESCO Vodič za istraživanje i reviziju udžbenika*, Zagreb 2000.
- Jerzy Maternicki et al., *Didaktika historii*, Warszawa 1996.
- Agićić, D., „Slika naroda jugoistočne Europe u hrvatskim udžbenicima povijesti za osnovnu školu” – *Radovi ZHP*, vol. 31 (1998.), Zagreb 1999., str. 205-215.
- Karge, H., „Istraživanja školskih udžbenika u Jugoistočnoj Europi. Problemi, projekti, perspektive”, *Dijalog povjesničara/istoričara*, Zagreb 2001., str. 18-29.
- Stojanović, D., „Konstrukcija prošlosti – slučaj srpskih udžbenika istorije”, *Dijalog povjesničara/istoričara* 5, Zagreb 2001., str. 31-44.
- Pelidija, E. – Isaković, F., *Historija 6. razred osnovne škole*, Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta, Sarajevo 1996.
- Sabalić, F., *Povijest za VI. razred osnovne škole*, Alfa, Zagreb 1996.
- Makek, I., *Povijest 6*, Školska knjiga, Zagreb 1997.
- Budak, N. – Posavec, V., *Radanje suvremene Hrvatske i Europe*, Profil, Zagreb 1997.
- Mihaljčić, R., *Istorija za 6. razred osnovne škole*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd 1999. (deveto izdanje)
- Tepić, I. – Isaković, F., *Historija 7. razred osnovne škole*, Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta, Sarajevo 1996.
- Pavličević, D. – Potrebica, F., *Povijest za VII. razred osnovne škole*, Alfa, Zagreb 1996.
- Agićić, D., *Povijest 7*, Profil, Zagreb 1998.
- Perović, M. – Strugar, M., *Istorija za 7. razred osnovne škole*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd 1999. (osmo izdanje)
- Gaćeša, N. – Mladenović-Maksimović, Lj. – Živković, D., *Istorija za 8. razred osnovne škole*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd 1997. (peto izdanje)
- Makek, I. – Adamček, J., *Čovjek u prostoru i vremenu 2*, Školska knjiga, Zagreb 1985.

Nacionalni identitet Hrvata i Srba u prvoj polovici 19. stoljeća u povijesnim udžbenicima za osnovnu školu u Republici Hrvatskoj i Saveznoj Republici Jugoslaviji [2001]

Modernizacijski procesi i postanak nacija, odnosno formiranje nacionalnog identiteta, bitno su obilježili povijest u 19. stoljeću. Opći napredak čovječanstva, koji je započeo u posljednjoj četvrtini 18. stoljeća, nije nikada ranije bio tako snažan i tako brz kao tada. Borba za nacionalno osvješćenje i oslobođenje te formiranje nezavisnih država ili barem za ravnopravan status u sklopu višenacionalnih federacija postoji posvuda u Europi toga vremena.

U svome prilogu pokušat ću odgovoriti kako su sljedeća pitanja postavljena i riješena (ako jesu) u udžbenicima povijesti za osnovnu školu u Hrvatskoj i Jugoslaviji, kako je objašnjen nacionalni identitet vlastitoga naroda u 19. stoljeću i tko su nositelji razvoja nacionalnog identiteta, te što se govori o nacionalnom identitetu susjednih naroda.

Hrvatska

U Hrvatskoj trenutno postoje tri udžbenika povijesti za sedmi razred osnovne škole.¹ Sva tri uglavnom slijede nastavni plan i program, kojim je ukupno predviđeno 38 nastavnih jedinica obrade novoga gradiva. Od toga se 12 nastavnih jedinica odnosi na europsku i svjetsku povijest, a 7 na povijest susjednih naroda i zemalja. O hrvatskoj povijesti druge polovice 18. i prve polovice 19. stoljeća govori u osam poglavlja (od kojih svako odgovara jednoj nastavnoj jedinici-lekciji) od čega su čak tri posvećena zbivanjima 1848.-49. godine, u deset poglavlja govori se o hrvatskoj povijesti druge polovice 19. i početka 20. stoljeća, dok se u jednome govori o hrvatskom narodu tijekom Prvoga svjetskog rata.

O povijesti susjednih naroda/zemalja u prvoj polovici 19. stoljeća govori se u četiri lekcije, a u dvije se lekcije govori o Bosni i Hercegovini u razdoblju okupacije i nakon aneksije (1878.-1914.). Obje su potonje lekcije u cjelini o hrvatskoj povijesti,

1 Dragutin Pavličević – Filip Potrebica, *Povijest 7*, Alfa, Zagreb 1998.; Damir Agičić, *Povijest 7*, Profil, Zagreb 1998.; Ivan Dukić – Krešimir Erdelja – Igor Stojaković, *Povijest*, Školska knjiga, Zagreb 2000.

dok su prve četiri lekcije izdvojene u posebnu cjelinu pod neobičnim naslovom „Alpski i balkanski prostor od kraja XVIII. do sredine XIX. stoljeća”. Postoji i posebna cjelina u kojoj je jedna lekcija „Prvi i Drugi balkanski rat”.

U svakome od tri postojeća udžbenika cjelina o hrvatskoj povijesti od sredine 18. do sredine 19. stoljeća započinje uvodnim tekstom.

Filip Potrebica u svome Uvodu donosi dio pjesme „Hrvatska domovina” Antuna Mihanovića, ilustracije koje prikazuju autora pjesme i uglazbljivača Josipa Runjanina, te kratko objašnjava da je ta pjesma postala hrvatska himna. Također, u uvodnom tekstu Potrebica ističe da je razvoj društva u zapadnoj Europi utjecao i na prilike u Hrvatskoj, gdje se razvija građanstvo, koje „zahtijeva nacionalnu samostalnost i ujedinjenje hrvatskih zemalja, te postaje nositelj domoljubnih osjećaja u književnosti, slikarstvu i glazbi”. Iz njegove tvrdnje da „i unatoč priznavanju habsburške krune [1527.], Hrvati su bili svjesni svoje narodnosti”, proizlazi da su Hrvati nacionalno svjesni još od početka 16. stoljeća. Na kraju uvodnog teksta Potrebica je zaključio: „Ljubav prema domovini i težnja za nezavisnošću bit će im [pripadnicima građanstva] stalna vodilja u toj borbi. Zato su izgradili modernu nacionalnu ideologiju koja se razvila u doba hrvatskog narodnog preporoda”.²

Damir Agičić u Uvodu ističe da su nositelji narodnog preporoda bili građanstvo i dio plemstva, a sâm narodni preporod označio je kao pokret „u kojem se razvija ljubav za hrvatski jezik, ljubav prema hrvatskoj domovini i osnažuju se težnje za sjedinjenjem hrvatskih zemalja i za većom političkom i gospodarskom samostalnošću Hrvatske u Habsburškoj Monarhiji”.³

Borba za narodni hrvatski jezik i sjedinjenje hrvatskih zemalja bila je u temeljima preporodne djelatnosti. Pri tome autori udžbenika naglašavaju da je ta borba bila usmjerena protiv Mađara, koji su nastojali nametnuti mađarski jezik i onemogućiti hrvatsko ujedinjenje. Ona se vodila na kulturnom, gospodarskom i političkom polju. Započela je još potkraj 18. stoljeća, a svoj vrhunac doživjela za revolucije 1848. kada se nakratko pretvorila i u ratni okršaj.

Kao glavne nositelje preporodne borbe Hrvata autori udžbenika označavaju pripadnike mlade građanske inteligencije i hrvatskoga plemstva, među kojima napose ističu Ljudevita Gaja i grofa Janka Draškovića. Opširno se objašnjavaju njihova programatska djela *Kratka osnova* i *Disertacija*, koja je atribuirana kao „prvi hrvatski politički program”. Doduše, Potrebica Gajevu ulogu ograničava samo na početak preporodnog pokreta.⁴ Zanimljivo je da se ni u jednom od tri udžbenika povijesti za sedmi razred osnovne škole naziv *ilirski pokret* za hrvatski narodni preporod ne pojavljuje čak niti u podnaslovu ulomka. Svi autori objašnjavaju taj pojam, ali ga ne

2 D. Pavličević – F. Potrebica, n. dj., str. 26

3 D. Agičić, n. dj., str. 27

4 D. Pavličević – F. Potrebica, n. dj., str. 41

ističu u naslovu. Na činjenicu da su slični preporodni pokreti nešto ranije ili kasnije zahvatili i brojne druge europske narode, napominje samo Agičić.⁵

O Mađarima i mađarskoj povijesti u hrvatskim udžbenicima nema zasebnih lekcija. O našim sjevernim susjedima uči se u sklopu lekcija o hrvatskoj povijesti, već sam napomenuo – uglavnom kao o neprijateljima hrvatskoga jezika i narodnosti, o onima koji onemogućavaju hrvatsko ujedinjenje i osamostaljenje. Niti prvi spomen Mađara, vezan uz revoluciju 1848. godine u Habsburškoj Monarhiji, nije pozitivno konotiran. Ističe se da nisu priznavali nacionalna prava narodima koji su živjeli u sklopu Ugarske, tj. ista ona prava za koja su se sami borili protiv austrijskih Nijemaca. Od mađarskih političara i javnih, kulturnih djelatnika spominju se samo Lajos Kossuth (u sva tri udžbenika) i Sandor Petöfi (u jednom udžbeniku). Prvi je ocrtan kao neprijatelj hrvatske narodnosti, a drugi kao pjesnik koji se „nije slagao s mađarskom hegemonističkom politikom”.⁶

O Slovencima i slovenskom narodnom preporodu uči se detaljno, ali se na tome staje: u udžbenicima nema ništa o Slovencima u drugoj polovici 19. i u 20. stoljeću. (Samo u jednom dodane su osnovne obavijesti o razvoju slovenskog naroda do kraja stoljeća.) Objašnjena je nacionalna situacija u kojoj živi slovenski narod – pokrajinska rascjepkanost i pokrajinski identitet koji se postupno pretvara u nacionalni slovenski. Kao najzaslužnija osoba koja je djelovala u tom pravcu istaknut je France Prešeren. Također, ističe se da je u Sloveniji (odnosno „među dijelom slovenske inteligencije”) bilo i pristaša ilirskog pokreta (odnosno ilirskih ideja), koji su smatrali „da se slovenskim jezikom mogu služiti samo seljaci, a da lijepa književnost mora biti napisana na ilirskom, tj. hrvatskom jeziku”.⁷ Kao glavni pristaša iliraca naveden je Staneko Vraz. Program „Ujedinjena Slovenija” (s njegovim zahtjevima za ujedinjenjem pokrajina u kojima žive Slovenci i uvođenjem slovenskoga jezika kao službenoga) iz 1848. godine spominje se u sva tri udžbenika, ali se u samo jednom naglašava da se „u to doba učvršćuje ime Slovenija i Slovenac, a sve se više napuštaju pokrajinska imena”.⁸ U drugome pak naglasak je stavljen na to da se „kasnije javljaju zahtjevi za povezivanjem Slovenije s Hrvatskom”.⁹

Nacionalni identitet Srba – za razliku od hrvatskoga i slovenskoga, koji su nastajali prvenstveno kroz djelatnosti na kulturnom i političkom polju – prikazan je kroz oružanu borbu Srba protiv Mađara u južnoj Ugarskoj, odnosno protiv osmanske vlasti u Srbiji i preko tajnog plana proširenja Srbije *Načertanija* Ilije Garašanina.

Kao nositelja kulturnog razvoja i borbe za promjene, odnosno predvodnika narodnog pokreta Srba u južnoj Ugarskoj svi autori navode građanstvo, ali ne spominju niti jednoga pojedinca osim patrijarha Josipa Rajačića, koji je spomenut u kontekstu sazivanja skupštine u Srijemskim Karlovcima (Potrebica). U sva se tri udžbenika

5 D. Agičić, n. dj., str. 40

6 D. Pavličević – F. Potrebica, n. dj., str. 45

7 D. Pavličević – F. Potrebica, n. dj., str. 53

8 D. Agičić, n. dj., str. 51

9 D. Pavličević – F. Potrebica, n. dj., str. 53

govori o ustupanju Srijema Vojvodini. Dok Agićić ističe da je to učinjeno stoga što su „Hrvati i Srbi imali tada zajedničkog neprijatelja – Mađare, a sami se dotad nisu sukobljavali, pa su mogućnosti suradnje bile otvorene”, Dukić-Erdelja-Stojaković tvrde da se u eventualnom sukobu koji je prijetio Hrvatskoj od strane Ugarske, „Hrvatska nadala potpori Srba iz Ugarske i željela je s njima stvoriti što čvršće i prisnije veze”.¹⁰ Potrebica ne objašnjava pobliže koji su bili motivi suradnje Hrvata i Srba.

Lekcija o povijesti Srba u Srbiji u nastavnom je planu i programu naslovljena: „Velikosrpska politika Kneževine Srbije. Crna Gora”. Tako je naslovljena i u dva udžbenika¹¹, dok u trećem¹² naslov ove lekcije glasi „Srbija i Crna Gora na kraju XVIII. i u prvoj polovici XIX. stoljeća”. Već sam napomenuo da je srpska povijest prikazana kao povijest borbe za nacionalnu samostalnost i nezavisnost od Osmanskog Carstva. Kada su 1830. Srbi napokon dobili samostalnost (autonomiju, samoupravu) u sklopu države Osmanlija, njihova je kneževina bila pod apsolutističkim režimom Miloša Obrenovića. Protiv kneževine samovolje Srbi su se pobunili i svrgnuli Miloševa sina Mihajla. Ministar unutrašnjih poslova u vladi novoga kneza Aleksandra Karađorđevića bio je Ilija Garašanin, autor *Načertanija*, prvoga velikosrpskog političkog programa u kojem je izražena težnja za proširenjem Srbije. U sva tri udžbenika konotacija u kojoj se spominje ovaj program je negativna: riječ je o „velikosrpskom” programu, odnosno „cjelovitom programu velikosrpske osvajačke politike”¹³, o programu u kojem su iznijete „misli koje će utjecati na sudbinu Srbiji susjednih zemalja sve do naših dana”¹⁴ ili pak o programu koji je „temelj za sve slične programe širenja Srbije”¹⁵. Njime se zahtijeva ujedinjenje svih Srba u jednu državu – problem nastaje zbog činjenice da se Srbima smatraju svi štokavci, pa tako i Hrvati-štokavci i muslimansko stanovništvo Bosne i Hercegovine. Ova se činjenica naglašava u sva tri udžbenika. Dok Agićić i Potrebica ne navode izrijekom koja su to područja na koja se Srbija namjerava proširiti nego koriste formulaciju „nesrpski krajevi pod turskom vlašću”, Dukić-Erdelja-Stojaković navode tri pravca širenja: istok (područje Bugarske), zapad (područje Bosne i Hercegovine) i jug (područje Makedonije). Potrebica u ovom ulomku još dodaje tvrdnju da je „velikosrpskom ekspanzionizmu mnogo pomogao Vuk Stefanović Karadžić” sa svojom teorijom o Srbima triju vjera. Inače, o Karadžiću i njegovu tekstu „Srbi svi i svuda”, te reakciji Ante Starčevića govori se u udžbenicima na drugome mjestu.

Najmanji hrvatski susjed – Crnogorci – su i najmanje prezentni u udžbenicima. O njima se govori samo u jednom ulomku u lekciji o povijesti Srbije (sic), odnosno

10 D. Agićić, n. dj., str. 53; I. Dukić – K. Erdelja – I. Stojaković, n. dj., str. 63

11 D. Pavličević – F. Potrebica, n. dj., str. 53; I. Dukić – K. Erdelja – I. Stojaković, n. dj., str. 68

12 D. Agićić, n. dj., str. 56

13 D. Pavličević – F. Potrebica, n. dj., str. 58

14 I. Dukić – K. Erdelja – I. Stojaković, n. dj., str. 69

15 D. Agićić, n. dj., str. 57 – D. Agićić jedini donosi i ilustraciju – fotografiju Ilije Garašanina.

oni se spominju u kontekstu Velike istočne krize i balkanskih ratova kao srpski saveznici. Takav postupak ne može dovesti do drugoga razumijevanja nego da su Srbi i Crnogorci isto. O crnogorskoj posebnosti i formiranju crnogorskoga nacionalnog identiteta nema gotovo ni riječi, osim što se spominje razjedinjenost crnogorskih plemena i borba za njihovo ujedinjenje i ukidanje krvne osvete. Spominje se crnogorska nezavisnost, ali ne i čin stvaranja kraljevine 1910. godine. U sva se tri udžbenika ističe uloga vladike Petra II. Petrovića Njegoša kao pjesnika i državnika, a u jednom se spominju još i vladike Danilo i Petar I. Petrović.

O povijesti Bosne i Hercegovine uči se u jednoj lekciji u sklopu cjeline o „alpskom i balkanskom prostoru”, te u dvije lekcije u sklopu cjeline o hrvatskoj povijesti. Pozornost je posvećena prvenstveno Hrvatima u Bosni i Hercegovini, dok se druge dvije nacionalne zajednice, Srbi i Bošnjaci (ranije Muslimani), spominju u manjoj mjeri. Ističe se uloga franjevac, napose je naglašava Dragutin Pavličević, za razvoj hrvatske nacionalne misli u Bosni i Hercegovini.

O Talijanima i talijanskoj povijesti govori se u poglavljima o općoj povijesti i – u mjeri u kojoj se tiče talijanskih presizanja za istočnojadranskom obalom – u poglavljima o hrvatskoj povijesti, odnosno povijesti Dalmacije i Istre.

Savezna Republika Jugoslavija

Stanje s nastavom povijesti u Saveznoj Republici Jugoslaviji, odnosno u Srbiji, mnogo je složenije i teže nego u Hrvatskoj. Još nema usporednih udžbenika, a u postojećim udžbenicima za sedmi i osmi razred osnovne škole, koje sam analizirao, samo se djelomično uči o europskoj i svjetskoj povijesti, a pretežno se govori o povijesti srpskog naroda „i njegovih susjeda”.¹⁶ Periodizacija u nastavi povijesti u Republici Srbiji razlikuje se od periodizacije u Republici Hrvatskoj – u sedmom se razredu uči povijest od 15. do polovice 19. stoljeća, a povijest nakon 1848.-49. do danas uči se u osmom razredu osnovne škole. U udžbeniku se nalazi 28 lekcija – 12 je posvećeno povijesti 16.-18. stoljeća, a ostalih 16 povijesti druge polovice 18. i prve polovice 19. stoljeća. Od potonjih 16 lekcija u šest se uči o općoj povijesti, a u deset o povijesti Srba i susjednih naroda u prvoj polovici 19. stoljeća. O zbivanjima u Srbiji u to doba, tj. o prvom i drugom srpskom ustanku, te autonomiji Kneževine Srbije uči se u dvije lekcije, koje su i među najopširnijima u cijeloj knjizi. Dvije su lekcije posvećene učenju o povijesti Srba u Ugarskoj, odnosno u Dalmaciji i Boki kotorskoj, a po jedna razvitku crnogorske države, Bosni i Hercegovini, Makedoniji, Habsburškoj

16 Milutin Perović – Milo Strugar, *Istorija za sedmi razred osnovne škole*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd 1999. (osmo izdanje); Nikola Gaćeša – Ljiljana Mladenović-Maksimović – Dušan Živković, *Istorija za osmi razred osnovne škole*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd 1997. (peto izdanje)

Monarhiji i ilirskom pokretu, te položaju Srba i ostalih „nemađarskih” naroda u revoluciji 1848.-49. godine.

Prvi i drugi srpski ustanak nazvani su u udžbeniku „srpskom nacionalnom revolucijom” (to je i naslov lekcije) uz objašnjenje da su svojom „herojskom borbom” i „diplomatskom aktivnošću, uz pomoć Rusije”, Srbi stvorili nacionalnu državu, koja uskoro zadobiva „sva bitna obeležja evropske građanske države i postaje centar borbe celokupnog srpskog naroda za nacionalno oslobođenje i društveni i kulturni preporod”.¹⁷ Nakon što su detaljno opisali tijek Prvoga srpskog ustanka, Perović-Strugar taj događaj u „Podsjetniku” označavaju kao „najznačajniji događaj u istoriji srpskog naroda u XIX veku”: „Njime je počela borba srpskog naroda za oslobođenje od osmanlijskog feudalnog sistema i za stvaranje srpske nacionalne države”.¹⁸ Na čelu toga ustanka stajali su narodni starješine – vojvode. Važnu ulogu osim bogatih seljaka i trgovaca u ustanku su – ističu Perović-Strugar – imali svećenici i monasi Srpske pravoslavne crkve, koji su „budili i održavali nacionalnu svest i bili čuvar nemanjičke državne tradicije i duhovnosti”.¹⁹

Samovolja i apsolutizam kneza Miloša Obrenovića se u udžbeniku spominju, ali se ne osuđuju. Perović-Strugar tvrde da je to razdoblje, i pored apsolutizma, bilo značajno za osamostaljivanje Srbije od Turske i za njezin „društveni, ekonomski i kulturni razvitak”, a široka autonomija Srbije prerasla je 1833. „u pravu državnost”. U doba ustavobranitelja Srbija je postajala, „iako nerazvijena, građanska država”.

Dok je u Hrvatskoj Garašaninovo *Načertanije* označeno kao prvi velikosrpski program, ovdje je atribucija toga povijesnog dokumenta „nacionalna” – Perović-Strugar ističu da je to „prvi nacionalni program Srbije [...], koji je predviđao stvaranje ujedinjene srpske države”. Premda je Garašanina označio kao jednoga od najvećih srpskih državnika 19. stoljeća, Perović-Strugar ne donose nikakvu ilustraciju, a i o *Načertaniju* ne pišu više od dvije rečenice. Ono se ne spominje ni u „Podsjetniku” na kraju lekcije. Zar „prvi nacionalni program Srbije” ne zaslužuje šire objašnjenje? Vidjeli smo da je u hrvatskim udžbenicima *Načertaniju* posvećeno dosta pozornosti, u sva su mu tri udžbenika posvećeni posebni ulomci. Cijeli pasus taj je program dobio i u bosanskohercegovačkom udžbeniku, gdje je istaknuto da je postao „osnovni akt velikosrpske spoljne politike do današnjih dana”. Prema njemu je predviđeno da bi Srbija „trebalo da pripoji najveći dio slavenskih zemalja Balkanskog poluostrva u sastavu Osmanskog Carstva. Pri tome se prije svega mislilo na Bosnu i Hercegovinu, Crnu Goru, sjevernu Albaniju, Makedoniju i Bugarsku”.²⁰ U makedonskom se udžbeniku uopće ne spominju ni Garašanin ni njegov program, dok se u slovenskom

17 Milutin Perović – Milo Strugar, n. dj., str. 90

18 Milutin Perović – Milo Strugar, n. dj., str. 98

19 Milutin Perović – Milo Strugar, n. dj., str. 102

20 I. Tepić – F. Isaković, *Historija za 7. razred osnovne škole*, Sarajevo 1996., str. 58-59; U tom se udžbeniku navodi i više detalja nego u hrvatskim udžbenicima: spominju se i Czartoryski i Zach.

udžbeniku navodi da su „u Srbiji nedugo nakon 1840. počeli razmišljati o tome kako raširiti oblast kneževine na druga područja u kojima su živjeli Srbi” te da se prema „srpskim nacrtima” to širenje trebalo usmjeriti prvenstveno prema Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori i preko albanskih planina prema Jadranskom moru.²¹

Iz srpskog udžbenika povijesti djeca uče da su – pored Srbije – i Makedonija, Bosna i Hercegovina i Crna Gora „naše zemlje”.²² Čak i više od toga, budući da se na jednom mjestu ističe i to da je ministar Ilija Garašanin „organizovao ilegalni rad u našim krajevima pod Turskom i Austrijom”.²³ Nije pobliže objašnjeno koji su to „naši krajevi”. Štoviše, u udžbeniku se Crna Gora izrijekom označava kao jedna od „srpskih zemalja”. Razvoju crnogorske države posvećena je cijela lekcija na pet stranica s jednom kartom širenja Crne Gore do 1860. godine i slikama Petra II. i kneza Danila.²⁴

Prema autorima ovoga udžbenika, u Bosni i Hercegovini žive muslimani, pravoslavni Srbi i katolici. Muslimani su slavenskog podrijetla, a islamizacija je ovdje bila mnogo izraženija nego u „ostalim našim krajevima pod osmanlijskom vlašću”. U udžbeniku se dosljedno rabe pojmovi muslimani, Srbi i katolici kao da su već na početku 19. stoljeća pravoslavni u Bosni i Hercegovini bili nacionalno osviješteni Srbi. Da je to i bila intencija autora udžbenika, potvrđuje i njihova konstatacija da je „seljački pokret dobijao sve više nacionalno obeležje jer se u njega uključilo i srpsko građanstvo. Ustanici su želeli oslobođenje od turske vlasti, uz pomoć svojih sunarodnika u Srbiji i Crnoj Gori”. Štoviše, autori udžbenika uz srpski nacionalni pokret vezuju i „pojedine katoličke sveštenike”, među kojima je najpoznatiji bio „književnik i rodoljub” Ivan Frano Jukić.²⁵ Tako je, eto, za učenike u današnjoj Srbiji jedan od najvećih pobornika ilirskog pokreta u Bosni postao pristaša pokreta s drugim nacionalnim predznakom.

A ilirskom je pokretu u srbijanskom udžbeniku posvećena cijela lekcija na četiri i pol stranice, sa slikom Ljudevita Gaja i saborne crkve u Srijemskim Karlovcima. U toj se lekciji navodi, između ostalog, da je „veliki deo hrvatskih zemalja” činio Vojnu krajinu, u kojoj su većina stanovnika bili Srbi. Ponavlja se već stara Krestićeva teza da odnosi između Srba, s jedne strane, i hrvatskog plemstva i Katoličke crkve, s druge, „nisu bili dobri, jer su ovi težili da slobodne srpske seljake pretvore u kmetove i da ih pokatoliče ili pounijate”. Tvrde naši autori čak i sljedeće: „Hrvatsko plemstvo je zahtevalo da se Krajina ukine, ‘razvojači’ i priključi Banskoj Hrvatskoj kako bi se krajiški Srbi doveli u neravnopravan položaj”.²⁶

21 A. Trajanovski, *Istorija* 7, Prosvetno delo, Skopje 1996.; Maja Žvanut – Peter Vodopivec, *Vzpon meščanstva*, Modrijan, Ljubljana 1996., str. 193-194

22 Milutin Perović – Milo Strugar, n. dj., str. 91-92

23 Milutin Perović – Milo Strugar, n. dj., 103

24 Milutin Perović – Milo Strugar, n. dj., str. 107-112

25 Milutin Perović – Milo Strugar, n. dj., 115-116

26 Milutin Perović – Milo Strugar, n. dj., str. 133

Perović-Strugar relativno detaljno objašnjavaju društvene, političke i gospodarske prilike u Hrvatskoj nakon 1790. godine i početak hrvatskoga nacionalnog pokreta kao odgovora na sve snažniju politiku mađarizacije. Kao vođu i ideologa toga pokreta označavaju Ljudevita Gaja, a njegove pristaše nalaze u redovima „trgovačke buržoazije, inteligencije i dela obrazovanog plemstva”. Naglašavaju pogrešnost vjerovanja ilirica u zajedničko podrijetlo južnih Slavena od Ilira. Ističu i da su ilirci zahtijevali ujedinjenje svih hrvatskih zemalja i potpunu autonomiju Hrvatske, te zaključuju da je „ilirski pokret u suštini narodni preporod, kojim su udareni temelji hrvatske nacionalne kulture”.²⁷ Također, autori ovoga udžbenika rabe stereotipnu matricu da su se ilirci u borbi protiv mađarskog pritiska oslanjali na bečki dvor, „koji je vešto podsticao trvenje između potčinjenih naroda radi ostvarenja potpune vlasti nad njima”.

Jedan ulomak u ovoj lekciji autori su naslovili „Jugoslovenski karakter ilirskog pokreta” i u njemu izriječom tvrde da su „prihvatanjem štokavštine ilirci svoj uticaj širili i na katolike u Bosni, Hercegovini i Slavoniji čime su utirali put njihovom hrvatizovanju”. Na taj način sugeriraju učenicima da katolici u tim područjima ne bi razvili (ili bi to učinili teže) svoju hrvatsku nacionalnu svijest. Inače, ističu da je najveća zasluga ilirskog pokreta u tome što je „doprineo buđenju nacionalne svesti hrvatskog naroda i stvaranju nacionalne kulture”, a uz to su ilirci širili i „ideju o srodnosti svih jugoslovenskih naroda i potrebi da se oni politički i kulturno ujedine u okviru Habsburške monarhije, a sa političkim centrom u Zagrebu”.²⁸ Autori su u udžbeniku ocrtali i odnos Srba prema ilirskom pokretu: nakon prvotnih simpatija zbog njegova „odbrambenog i jugoslovenskog karaktera i otpora mađarizaciji i germanizaciji” odbacili su ga jer su imali „posebnu nacionalnu svest i kulturu”.²⁹ Srbi iz Hrvatske, Slavonije i Vojne krajine uživali su vjersku i prosvjetnu autonomiju, a Srbi su imali i „dve svoje države – Srbiju i Crnu Goru, kao uporišta oslobodilačke borbe i svoje nacionalne afirmacije”. Stoga nisu htjeli svoje nacionalno ime zamijeniti „umjetnim” („veštačkim”) ilirskim imenom, niti su im odgovarali nastojanja za ujedinjenjem hrvatskih zemalja „jer su imali loše istorijsko iskustvo sa hrvatskim plemstvom, Saborom i Katoličkom crkvom, koji su težili da ih ukmete i pounijate”, ponavljaju autori udžbenika svojom tezu, vjerojatno sa željom da je čvršće ucijepi učenicima.

Zaključci

O nacionalnoj povijesti treba učiti, točnije treba učiti onoliko koliko u određenom trenutku pojedina nacionalna zajednica smatra da treba podučavati svoju omladinu o vlastitoj povijesti i nacionalnom identitetu. U vrijeme stvaranja države ili krizno

27 Milutin Perović – Milo Strugar, n. dj., str. 134

28 Milutin Perović – Milo Strugar, n. dj., str. 134-135

29 Zbog istih su razloga – tvrde autori – ilirski pokret odbacili i Slovenci.

doba ta je potreba veća nego u vrijeme kada je vlastita država već stasala i kada je takvo poučavanje „posve uobičajena stvar”.

O povijesti susjednih nacionalnih zajednica (regionalnoj povijesti) uči se i u Hrvatskoj i u Srbiji. Tako bi trebalo i ostati, ali u omjeru koji ne narušava usklađenost svjetska/regionalna/nacionalna povijest. Pri tom je neophodno naglasiti sve elemente regionalne povijesti. U hrvatskom slučaju na umu imam tri razine: Srednja i Jugoistočna Europa (Balkan) te Mediteran. Trenutačno je stanje u tome pogledu narušeno u korist jugoistočnoeuropske odrednice hrvatske povijesti.

Treba učiti i „uspjesima” i o „porazima”, i o „pozitivnim” i o „negativnim” stranama vlastite nacionalne prošlosti, kao i prošlosti susjednih naroda. Prevladavanje samo jednoga elementa, najčešće „uspjeha” i „pozitivnih” strana vlastitoga naroda, odnosno „poraza” i „negativnosti” susjeda često rodi stvaranjem pogubnih stereotipa, koji se potom teško potiskuju.

Neobično je važno u program učenja povijesti te udžbenike ugraditi i učenje o nacionalnim manjinama. Trenutačno se u udžbenicima uči o prošlosti dijelova vlastita naroda koji su danas nacionalne manjine, primjerice u Hrvatskoj se uči o hrvatskoj manjini u Mađarskoj i Austriji (gradišćanski Hrvati) ili u Vojvodini, dok se u Srbiji uči o Srbima u Hrvatskoj (doduše na drugačiji način, ne kao o nacionalnoj manjini) – nedostaju temeljne informacije o nacionalnim manjinama koje žive u Hrvatskoj, odnosno u Srbiji. Ako se i spominju pojedinačni događaji o nacionalnim manjinama, riječ je samo o negativnim stranama. Ne zalažem se za potpuno izdvajanje učenja o nacionalnim manjinama, jer bi to vodilo njihovoj getoizaciji, ali bi u nastavni plan i program (a potom i udžbenike) trebalo staviti više gradiva o tome.

Hrvatsko-mađarski odnosi u doba narodnoga preporoda u hrvatskim udžbenicima povijesti. Nacrt problematike [2003]

Vrlo je velika važnost udžbenika u izvođenju nastave povijesti gotovo posvuda u svijetu. Istraživanja koja je nedavno u Poljskoj proveo Jerzy Maternicki ukazuju da je udžbenik na prvom mjestu od svih didaktičko-metodičkih sredstava koja stoje na raspolaganju nastavnicima.¹ Posebice je to bilo izraženo ranije, kada utjecaj medija masovne komunikacije i Interneta nije niti postojao ili je bio znatno slabiji nego je danas. Nastavnici povijesti imali su kao sredstvo rada jedino udžbenike, a na formiranje stava učenika o nekom narodu ili zemlji osim školskog sustava utjecati je mogla samo obitelj i uže okruženje.

Razlog važnosti i rasprostranjenosti primjene udžbenika zasigurno leži u tome što udžbenik učenicima daje obavijesti o povijesnim zbivanjima, procesima i osobama u strogo uređenom i sustavnom obliku. Budući da su te obavijesti – zbog ograničenosti prostora (koji autor ima za pisanje udžbenika) i vremena (koje ima nastavnik za svoje izlaganje) kao i zbog dobi učenika te njihovih perceptivnih i intelektualnih sposobnost – najčešće pojednostavljene ili čak vrlo pojednostavljene, udžbenici su vrlo pogodan medij za stvaranje te širenje mitova i mitske svijesti.

Uvodno treba napomenuti kako je udžbenik, posebice suvremeni udžbenik, složeno djelo u kojem autor nije jedina osoba koja je zaslužna za uspjeh ili odgovorna za eventualne promašaje. Moderni se udžbenici u mnogim zemljama pišu na temelju strogo definiranog nastavnog plana i programa, pa su autori već time uvelike ograničeni u slobodi pisanja – moraju se držati tema koje propisuje taj plan. S druge strane, značajna je uloga recenzenata, napose super-recenzenata i izjavitelja Ministarstva prosvjete, koji su u nedovoljno razvijenom demokratskom društvu kakvo je tijekom 20. stoljeća bilo hrvatsko društvo, ponekad zaustavljali ili u potpunosti sprečavali objavljivanje nekog udžbenika. Nadalje, u pripremi udžbenika postoje i različita druga ograničenja – primjerice, grafička i tehnička ograničenja koja su često u vezi s općim gospodarskim stanjem u društvu. Nisu zanemariva ni ograničenja koja nameću učitelji/profesori sa svojim načinom rada i spremnošću na prihvaćanje novih metodičkih pristupa, kao ni ograničenja što ih mogu nametati roditelji ili sami učenici.

1 J. Maternicki – C. Majorek – A. Suchoński, *Dydaktika historii*, Warszawa 1994., str. 342-343

U ovome prilogu pokušat ću odgovoriti kako su u hrvatskim udžbenicima povijesti objašnjeni hrvatsko-mađarski odnosi u 19. stoljeću, odnosno kakva se slika sjevernih susjeda prikazivala/prikazuje u hrvatskim školama. Hrvati i Mađari stoljećima su živjeli u istoj državi, dijelili iste probleme i uživali u zajedničkim uspjesima. Neke značajne povijesne osobe podjednako pripadaju i hrvatskoj i mađarskoj nacionalnoj prošlosti. Je li to jasno vidljivo iz školskih udžbenika povijesti? Odmah valja kratko kazati: – Nije.

Prema istraživanjima Snježane Koren, hrvatsko-mađarski odnosi predstavljeni su gotovo isključivo s hrvatskog stajališta, pa „učenici dobivaju mnoge pojedinačne činjenice, ali teško mogu razumjeti cjelinu mađarske povijesti”.² U udžbenicima nema lekcija koje govore i objašnjavaju šire aspekte ugarske/mađarske povijesti. Može se ustvrditi da je takvim pristupom omogućeno stvaranje različitih stereotipnih predodžbi o Mađarima.

Primjerice, kada se govori o srednjovjekovnoj hrvatskoj povijesti, mađarski se kraljevi prikazuju uglavnom kao osvajači i „strani” vladari. Pripadnici velikaških rodova Zrinskih promatraju se isključivo kao hrvatski junaci, rijetko se ističe da su oni bili i aktivni dionici ugarskog političkog i kulturnog života. Mađarska se povijest posebice suprotstavlja hrvatskoj prošlosti u opisu nacionalnih preporoda u prvoj polovici 19. stoljeća. S nestankom zajedničke državne zajednice u 20. stoljeću gotovo posve prestaje zanimanje za mađarsku povijest. Mađari se samo sporadično spominju u kontekstu pojedinih događaja koji se tiču hrvatske ili jugoslavenske povijesti.

U prvim udžbenicima povijesti, onima koji su se pojavili potkraj 19. i na početku 20. stoljeća, nije bilo mnogo govora o Mađarima. U zaostaloj Hrvatskoj u to vrijeme još nije bilo autora koji su mogli posve samostalno prirediti temeljni školski udžbenik za nastavu povijesti. Uglavnom se radilo o preradama stranih, poglavito austrijskih ili njemačkih priručnika. S druge strane, jedan od prvih autora povijesnih udžbenika u Hrvatskoj bio je doseljeni Čeh Vjenceslav Zabož Mařík, a njegove je radove kasnije prerađivao Vjekoslav Klaić, isprva gimnazijski a potom sveučilišni profesor u Zagrebu.

U svome udžbeniku *Poviest austro-ugarske monarkije za pučke, gradjanske i više djevojačke škole*, izašlom u Zagrebu 1875. godine, Klaić navodi da je nastojanje Mađara da hrvatsko kraljevstvo učine ugarskom provincijom „razjadilo hrvatske mužev”.³ Istaknuti su Hrvati tada prišli u kolo Ljudevita Gaja i time je započeo „preporod naroda hrvatskoga”. Nešto dalje, govoreći o revoluciji 1848., Klaić navodi da je došlo do „krvavog rata” između Mađara i Hrvata. Ne piše dublje o razlozima i okolnostima

2 S. Koren, Hungarians and Hungarian History in Croatian History Textbooks, *Clio in the Balkans*, Thessaloniki 2002., str. 168 – Njezin se članak odnosi na najnovije udžbenike povijesti s kraja 20. stoljeća.

3 V. Klaić, *Poviest austro-ugarske monarkije za pučke, gradjanske i više djevojačke škole*, Zagreb 1875.

koje su dovele do rata, kao niti o tome što se zbivalo na bojnopolju osim što ističe da je ban Jelačić prešao s „narodnom hrvatskom vojskom” u Ugarsku i tamo „sretno vojevao” pa ga je car imenovao namjesnikom. Također, navodi se da je Jelačić porazio mađarsku vojsku koja je krenula na Beč u listopadu 1848. godine. Ističe se i banov doprinos u konačnom gušenju ugarske revolucije u ljeto 1849. godine.

Detaljnije je o ovim problemima pisao Mařík u priručniku *Slike iz poviesti hrvatske za mladež i naš puk*. U poglavlju o Ljudevitu Gaju on izrijekom navodi da su Mađari počeli širiti mađarski jezik u cijeloj Ugarskoj, kao i da su nastojali „da nekada toli dičnu kraljevinu Hrvatsku učine sasama odvisnom od Ugarske, te da Hrvate sasvim pomagjare”.⁴ To je razdoblje hrvatske povijesti Mařík označio kao „za narod naš pogibeljno doba” u kojemu je Hrvatima prijetila propast, ali se pojavio Gaj, koji je preuzeo ulogu narodnog spasitelja, okupio oko sebe „sve bolje i umnije glave”. Pošlo im je za rukom „da u književnih težnjah ujedinje dosele razciepljeni narod u Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji”. Uspjesi Gaja i njegovih suradnika probudili su kod Mađara „njeku božanost”, pa su oni počeli „iz petnih žila” raditi na tomu da se djelatnost iliraca zabrani. U tim su svojim nastojanjima Mađari imali djelomičan uspjeh, navodi Mařík: ilirsko je ime zabranjeno, ali se započeti pokret ujedinjavanja književnosti i jezika nastavljao dalje, sada pod hrvatsko-srpskim imenom. Vrhunac je uspjeha iliraca bilo priznanje hrvatskoga jezika za službeni u Hrvatskoj umjesto dotadašnjeg latinskoga. Ovi su veliki uspjesi doveli do toga je između Mađara i hrvatskih političkih vođa nastalo „veliko trvenje”, a napokon je 1848. došlo i do „krvavoga kreševa među Magjari i Hrvatima”.⁵

Ratni je sukob detaljnije opisan u sljedećem poglavlju „Ferdinand V. – Franjo Josip I.” Mařík je istaknuo kako su Mađari svom silom nastojali „da unište starodavnu kraljevinu Hrvatsku, te da ju sasama pomagjare”. Suprotstavio im se ban Jelačić s hrvatskom narodnom vojskom. U revolucionarnim je zbivanjima u Ugarskoj i Italiji nastradalo i oko 40.000 pripadnika „naroda našega”.⁶ To je prvi (i jedini) spomen broja hrvatskih žrtava revolucije 1848.-49. u nekom od udžbenika povijesti.

Razloge sukoba Hrvata i Mađara u prvoj polovici 19. stoljeća još je detaljnije objasnio Ivan Hoić u svome udžbeniku *Povjesnica hrvatska za VIII. gimnazijski razred*.⁷ On je prvi autor koji naglašava da je Mađare zahvatila „ideja narodnosti” te su prihvatili geslo „jedan narod i jedan jezik od Karpata do Adrije”. Za takvu su se djelatnost Mađari dobro pripremili osnivajući književna društva i napokon znanstvenu akademiju. Svoje su zahtjeve upućivali i prema Hrvatima, koji su ih na saboru 1825. godine odbili, ali su potom ipak popustili i obećali kako će uvesti mađarski jezik u

4 V. Z. Mařík, *Slike iz poviesti hrvatske za mladež i naš puk*, Zagreb 1877., str. 75

5 Ibid., str. 76-77

6 Ibid., str. 78

7 Ivan Hoić, *Povjesnica hrvatska za VIII. gimnazijski razred*, Zagreb 1893.

hrvatske škole kao obvezan predmet. No Hrvati su ustrajali u tomu da je službeni jezik u Hrvatskoj latinski. Hoić dalje ističe da je za Hrvatsku nastupio „odsudni čas”: neki su hrvatski javni djelatnici već pali „u naručje Madžarima”, ali se također pojavilo „**veliko i sveto čuvstvo narodnosti**”, isprva među „plemenitim hrvatskim mladima” koji su studirali izvan Hrvatske. Na čelu im je bio Ljudevit Gaj, a za svoje su narodno ime uzeli „čarobno povjesničko ime **ilirsko**”. Ta je mladež plamtjela „svetim ognjem domovinske ljubavi”, a prišao im je i grof Janko Drašković, „veteran velikaša hrvatskih”. Njegov politički program *Disertaciju* Hoić karakterizira kao „otvorenu riječ hrvatskoga naroda Madžarima”.

Borba između Hrvata i Mađara oko jezika nastavljala se i u narednim godinama. U Hrvatskoj je ojačao slavenski duh i ilirska ideja (u knjizi se ne objašnjava zašto su hrvatski preporoditelji uzeli upravo ilirsko ime), a od 1840. i neki Hrvati (horvatsko-ugarska stranka) započeli su zagovarati zahtjeve da Hrvatska prihvati mađarski kao službeni jezik: „Bojeći se ideje slovenske, željeli su ti Hrvati živjeti i dalje s Madžarima kao braća”. Hoić ističe da je napetost između tih pristaša mađarskog jezika i ugarske ideje u Hrvatskoj i hrvatskih preporoditelja porasla osobito nakon što je banom postao grof Franjo Haler, a na ugarsko-hrvatskom saboru donijet zaključak o obvezi da u tom zajedničkom parlamentu i hrvatski zastupnici moraju govoriti mađarski, kao i da se mađarski u roku od šest godina ima uvesti u Slavoniju i Primorje. Na tom je saborskom zasjedanju donijeto još nekoliko zaključaka koji protežiraju mađarski jezik. Uznemirenost u Hrvatskoj još se više povećala, ističe Hoić, kada je u srpnju 1845. došlo i do prvih ljudskih žrtava.⁸ Ipak, dok je narodna ilirska stranka napredovala po cijeloj Hrvatskoj, horvatsko-ugarska stranka ostala je stiješnjena u Zagrebačkoj županiji. Nakon što je Haler napustio Hrvatsku (ne navodi se zbog čega), sastao se 1847. hrvatski sabor pod predsjedanjem banskog namjesnika biskupa Jurja Haulika i donijet je zaključak o uvođenju hrvatskoga kao službenog jezika u škole i urede.

Hoić potom podrobno opisuje zbivanja tijekom revolucije 1848.-49. godine. U tom opisu ne koristi nikakve teške riječi niti svaljuje svu krivicu za rat na jednu stranu. Od sudionika tih zbivanja s hrvatske strane spominje bana Josipa Jelačića, koji je bio „odlučan branitelj svoga naroda, a opet je kao general austrijski vjeran svomu kralju i dinastiji”, dok s mađarske strane spominje ulogu Batthyányja, Kossutha i Györgyja. Nakon što je ruski general Paskjevič porazio ugarsku vojsku kod Világosa 13. kolovoza 1849. „kolovođe ugarskoga prevrata razbjegoše se na sve strane, a što ih je ulovljeno budu osuđeni na smrt ili na tešku tamnicu”.⁹

8 Hoić navodi brojku 13. – Ibid., str. 143

9 Ibid., str. 146

U mnogo je kraćim crtama ova zbivanja, s istom argumentacijom, opisao Ivan Hoić u svojem udžbeniku *Opća povjesnica za niže razrede srednjih škola*.¹⁰

Stjepan Srkulj bio je autor niza uspješnih udžbenika koji su, uz određene izmjene, korišteni od početka 20. stoljeća do kraja Drugoga svjetskog rata, pa čak i u poraću. Njegovi su udžbenici bili na zavidnoj tehničkoj i metodičkoj razini, a tekst je obilovao podacima. Nikada prije niti kasnije nije se u školskim udžbenicima u Hrvatskoj navodilo toliko imena pojedinih mađarskih preporoditelja i javnih djelatnika kao u Srkuljevim udžbenicima. Primjerice, u knjizi *Povijest novoga vijeka za VII. razred srednjih učilišta*¹¹ Srkulj navodi sljedeće zaslužne osobe mađarskoga nacionalnog preporoda: Bessenyei, Kazinczy, braća Kisfaludy, Vörösmarty, Arany, Petöfy-Petrovics, Eötvös, Kossuth, Madach, Jókai, Mikszáth, grof Stjepan Szécheny. Svaku od ovih povijesnih osoba Srkulj je kratko okarakterizirao, a o potomjem je napisao da je bio osnivač mađarske akademije, da mu je geslo bilo *bogat narod – slobodan narod*, te da je svojim knjigama budio smisao za reforme kod Mađara. No Mađari nisu bili zadovoljni samo uzdizanjem svoje nacionalne kulture, piše Srkulj, nego su „htjeli da tu kulturu silom ucijepu ne samo narodnostima svojim u Ugarskoj i Erdelju, nego i Hrvatima preko Drave i Dunava”. To je dovelo do teških zapleta, a potom i do „krvava rata”.

U svojim je kasnijim udžbenicima Srkulj mnogo detaljnije opisao hrvatsko-mađarske odnose u prvoj polovici 19. stoljeća. Isticao je kako su ti odnosi bili dobri, da su oba naroda živjela ravnopravno u istoj državnoj zajednici sve dok je službeni jezik bio latinski, odnosno dok Mađari nisu poželjeli nametnuti svoj narodni jezik umjesto latinskoga. Kao jednog od glavnih aktera mađarizatorske politike Srkulj je naveo Lájosa Kossutha koji je polazio od načela „narod i puk neka budu jedno” i time napustio stalešku koncepciju ugarske države. Od izuzetne je važnosti bilo zasjedanje ugarskog sabora 1847.-48. na kojemu je donijet niz zakona o jednoj samostalnoj i jedinstvenoj mađarskoj državi od Karpata do Jadranskog mora. Na mađarizatorske pokušaje Hrvati su odgovorili borbom za vlastiti hrvatski jezik. Ovo je buđenje nacionalne svijesti Hrvata zaprepastilo Mađare, koji su osnovali hrvatsko-vugersku stranku (narod ih je prozvao *mađžaronima*). Ilirci su formirali ilirsku, odnosno narodnu stranku – borba između pripadnika prvih dviju političkih stranaka u zemlji bila je „tako žestoka” da je došlo do krvavog sukoba na Markovu trgu 29. srpnja 1845. godine. Srkulj navodi da je palo 13 žrtava. Ove su žrtve ubrzale narodni preporod, hrvatsko-vugerska stranka brzo je oslabila. U listopadu 1847. sabor je donio zaključak o proglašenju hrvatskoga jezika za službeni u Hrvatskoj i Slavoniji.¹²

10 I. Hoić, *Opća povjesnica za niže razrede srednjih škola*, Zagreb 1901.

11 S. Srkulj, *Povijest novoga vijeka za VII. razred srednjih učilišta*, Zagreb 1919.

12 Ibid., str. 203-204

Govoreći o ugarskom ustanku, Srkulj ne ističe u prvi plan hrvatsko-mađarski rat i Jelačićev pohod već detronizaciju Habsburga u travnju 1849. Bečkom dvoru nije preostalo drugo nego prihvatiti ponuđenu rusku pomoć. Uskoro je ugarski otpor bio ugušen, a vođe ustanka su ili pobjegli (Kossuth) ili se predali (György).

U socijalističkoj Hrvatskoj o odnosima Hrvata i Mađara u doba nacionalnog preporoda učilo se u sedmom razredu osnovne, odnosno trećem razredu gimnazije. Ista je periodizacija ostala i u današnje vrijeme.

Olga Salzer u svome udžbeniku *Narodi u prostoru i vremenu* 3¹³ opisuje politički položaj Hrvatske u tom razdoblju kao nesamostalan. Zakoni su se donosili na zajedničkom Hrvatsko-ugarskom saboru u Požunu, a glavnu je riječ u političkom životu Ugarske tada imalo mađarsko plemstvo. U ovome se udžbeniku po prvi put ukazuje na gospodarske razloge zbog kojih su Mađari željeli imati kontrolu nad Hrvatskom i zašto su počeli maštati o državi od Karpata do Jadrana: mađarsko se plemstvo bavilo izvozom žita i trebali su im hrvatski vođeni i kopneni putovi. Da bi ostvarila mađarska prevlast i Hrvatska izgubila samostalnost, trebalo je u tu zemlju uvesti mađarski jezik kao službeni. No hrvatsko se plemstvo tomu opiralo i branilo dotadašnji službeni latinski jezik.¹⁴ Zanimljivo je napomenuti da se ovdje po prvi put umjesto pojmova *Mađari* i *Hrvati* rabe pojmovi *mađarsko plemstvo* i *hrvatsko plemstvo*.

U ovome se udžbeniku dalje opširno opisuje preporodni pokret Hrvata, ilirski pokret, te uloga Ljudevita Gaja i grofa Janka Draškovića. Autorica govori i o protivnicima iliraca – mađaronima, koji su tvrdili da „ilirici žele otuđiti Hrvate namećući im drugo ime i drugi jezik”. Ne zaboravlja spomenuti sukobe među dvjema političkim grupacijama, napose „srpanjske žrtve” 1845. godine.

Posebna je lekcija u udžbeniku iz sedamdesetih posvećena revolucionarnim zbivanjima u Hrvatskoj 1848.-49. godine. Prvo je autorica u kratkim crtama opisala revoluciju u Mađarskoj, spominjući jedino ime pjesnika Sándora Petöfija čija je slika objavljena u udžbeniku. To je i jedina ilustracija koja prikazuje neku osobu mađarske povijesti u ovoj knjizi. Petöfi se inače spominje u kontekstu „malog broja revolucionara” koji su smatrali da i nemađarskim narodima Ugarske treba „priznati narodna prava”. Očito je autorica smatrala kako je to važno naglasiti s obzirom da je većina revolucionara bila protivna priznati takva prava bilo kome osim Mađarima. U ovome se udžbeniku ne spominje detronizacija Habsburga niti se detaljnije govori o daljnjoj sudbini mađarskih revolucionara osim toga da je revolucija ugušena uz rusku vojnu pomoć. Mnogo je više pozornosti posvećeno Zahtijevanjima naroda te ukidanju feudalnih odnosa i oslobođenju kmetova. Zbog sve zaoštrenijih odnosa s Mađarima ban Josip Jelačić raskinuo je odnose sa zajedničkom vladom i proglasio samostalnu hrvatsku vladu. Autorica kratko govori o ratu između Hrvata i Mađara do kojeg je

13 O. Salzer – R. Lovrenčić, *Narodi u prostoru i vremenu* 3, Zagreb 1974.

14 Ibid., str. 35

došlo nakon neuspjelih pregovora Jelačića i ugarske vlade. Ističe da je taj rat iskoristio bečki dvor, a ban Jelačić prikazan je kao vojskovođa koji služi interesima dvora i kao gušitelj revolucije u Beču u jesen 1848. godine. Napose je istaknut uspjeh dvora koji je „izigravajući jedne narode protiv drugih spasio svoju prevlast” u državi.¹⁵

Gotovo je identičan prikaz ovih zbivanja u udžbeniku *Čovjek u svom vremenu*.¹⁶ Ovdje je po prvi put objavljena i jedna karikatura koja prikazuje odnos Mađara i Hrvatske. Ponovljena je i ilustracija Sándora Petőfija, kao i ilustracija prelaska Jelačićeve vojske preko Drave u rat protiv Mađara.

Tijekom devedesetih godina 20. stoljeća u Hrvatskoj je došlo do preuređenja postojećih te izdavanja novih udžbenika povijesti. Na ovome mjestu nemamo vremena detaljno objašnjavati sve okolnosti koje su pratile te promjene. Uglavnom, kao temelj za promjene poslužili su udžbenici iz posljednjih godina socijalističke Hrvatske. Iz njih je izbačen jugoslavenski i marksistički okvir. Potom je prema tako prerađenim udžbenicima načinjen nastavni plan i program koji je na snazi i danas.

Karakteristično je da je znatno više pozornosti nego u ranijim udžbenicima posvećeno hrvatsko-mađarskom ratu 1848. i ulozi bana Josipa Jelačića, koji je najčešće prikazivan kao branitelj interesa hrvatskoga naroda od mađarizacije. Već u udžbeniku iz 1986. vrlo je detaljno opisano banovo putovanje po Slavoniji i agitiranje za narodnu politiku te sâm rat, što je vjerojatno rezultat znanstvenih interesa autora udžbenika, koji se upravo tom temom bavio u svojim istraživanjima.

U devedesetima je došlo do promjene u smjeru još jačeg naglašavanja Jelačićeve uloge i vojnih uspjeha hrvatske vojske pod njegovim zapovjedništvom. Radilo se vjerojatno o rehabilitaciji bana Jelačića nakon razdoblja socijalizma, kada je bio u „nemilosti” kao „kontrarevolucionar” (njegov je spomenik uklonjen sa središnjeg zagrebačkog trga). Podsjećanje na vojne uspjehe zasigurno je trebalo podizati moral naroda koji se u to vrijeme našao u sasvim realnoj opasnosti, iako je ugroza dolazila od sasvim drugoga protivnika (valja imati na umu da je u Jelačićevoj armiji bio i velik broj Srba iz Vojne krajine). Zanimljivo je da takvo predstavljanje hrvatsko-mađarskih odnosa nije dovelo do porasta antimađarskih osjećaja niti do širenja negativnih stereotipa o tom susjedu; štoviše, u to je vrijeme bilo posve suprotno – Mađari su smatrani dobrim i naklonim hrvatskim susjedima. Ipak, ostaje problem nedovoljno jasne mađarske povijesti u hrvatskim udžbenicima, što vjerojatno ne olakšava razumijevanje sukoba u prošlosti ni današnjih odnosa.

15 Ibid., str. 41-43

16 F. Potrelica – D. Pavličević – R. Lovrenčić, *Čovjek u svom vremenu*, Zagreb 1986.

Što bi trebali prenositi udžbenici povijesti – kakva znanja o prošlosti, ali i kakav bi odnos trebali imati prema sadašnjosti? To je pitanje koje mnogi često postavljaju i na nj različito odgovaraju. Kad se govori o općenitoj razini, prevladavaju oni koji su za to da se u udžbenicima povijesti daju primjeri dobre prakse Vijeća Europe i drugih europskih/svjetskih inicijativa koje su dolazile kao rezultat znanstvenih i stručnih analiza, da je pristup multiperspektivan, da se učenici poučavaju humanim vrijednostima te uče uočavati složenost povijesnih zbivanja, razvijati kritičko povijesno mišljenje i slično.¹ Na konkretnoj izvedbenoj razini često ipak nije tako, pa se u udžbenicima povijesti, osobito u tranzicijskim zemljama Srednje i Istočne Europe, susreću različiti oblici jednostranosti, monocentričnosti, ksenofobije i nacionalne isključivosti, stereotipne podjele na „mi” i „oni”, obračuna s tim drugima itd. Svladavanje takvih poteškoća u nastavi povijesti i napose udžbenicima lakše je u zemljama u kojima se proces demokratizacije snažnije razvio, gdje nema potrebe za nacionalnim dokazivanjem i samopotvrđivanjem i gdje postoje čvrste institucije koje brinu o socijalnim, ekonomskim i svakovrsnim drugim pravima pojedinaca. U zemljama koje kaskaju u procesu demokratizacije čest je slučaj da se i nastava povijesti, pa tako i udžbenici, zlorabe te da se određene povijesne pojave i procesi tumače onako kako to zahtijeva i očekuje dominantna ideologija.

U ovom ću tekstu pokušati prikazati kako je to u hrvatskom primjeru glede opisivavanja i tumačenja prijelaza iz socijalizma u tranzicijsko razdoblje – spominje li se uopće tranzicija iz jednog društvenog sustava u drugi ili je primarna stvar prikaz prijelaza iz jedne državne zajednice (SFRJ) u drugu: samostalnu Hrvatsku? Koliko su uopće zastupljeni društveni i gospodarski problemi i uspjesi? Kako je u hrvatskim udžbenicima prikazan rat u Hrvatskoj 1991-1995; koliko se pozornosti posvećuje političkoj i vojnoj povijesti, a koliko povijesti svakodnevice, dakle stradanjima i strahovima obična čovjeka? Kakve su promjene i pomaci – od prvog udžbenika Ive Perića do današnjih udžbenika, i u grafičkom, metodičkom, stručnom, historiografskom pogledu?

1 Usp. Robert Stradling, *Nastava europske povijesti 20. stoljeća*, Srednja Europa, Zagreb 2005; Robert Stradling, *Multiperspektivnost u nastavi povijesti*, Srednja Europa, Zagreb 2006; Ruth Tudor, *Poučavanje ženske povijesti 20. stoljeća*, Srednja Europa, Zagreb 2005.

Tijekom proteklog razdoblja provedeno je nekoliko cjelovitih ili djelomičnih analiza o tomu što o ratu i postanku suvremene Hrvatske piše u udžbenicima. Neke su od tih analiza široko zasnovane i utemeljene znanstvene rasprave,² druge su pregledni stručni radovi bez većih ambicija da kritički promotre što sve u udžbenicima piše,³ treće su pak pisane s unaprijed zadanom tezom, s vlastitih pozicija i više govore o autorima analize i njihovim pristupima, nego o samim udžbenicima.⁴

Nastava i udžbenici povijesti u Hrvatskoj nakon osamostaljenja bili su isprva pod vrlo snažnim pritiskom politike (u temelju nedemokratske, ratne i poratne, autokratske; osim toga, predsjednik Franjo Tuđman imao je vrlo izražene historiografske ambicije, a njegov je savjetnik Anđelko Mijatović bio urednik udžbenika u jednoj izdavačkoj kući; glavni tajnik HDZ-a Zlatko Čanjugić nije se libio biti super-recenzent nekih udžbenika); politički je pritisak kasnije popustio, a onda se opet pokušao nametnuti ali u tomu nije uspio. Barem ne u potpunosti. Politička (u znatno manjem dijelu stručna) javnost osobito se uzburkala u ljeto 2005. kad je jedna grupa iskusnih autora udžbenika povijesti na poziv Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa RH priredila *Dodatak udžbenicima za najnoviju povijest*.⁵ Ta publikacija u konačnici nije dobila službeno odobrenje za uporabu u školama. Dvije godine kasnije, u vrijeme kad su se odobrali udžbenici povijesti usklađeni s novim Hrvatskim nacionalnim obrazovnim standardom te novim nastavnim planom i programom, javnost je opet preplavila lavina napada na dva udžbenika povijesti – jedan Snježane Koren i drugi autorskog dvojca Krešimir Erdelja i Igor Stojaković: u tim su udžbenicima o suvremenim zbivanjima, napose o najnovijoj hrvatskoj povijesti, autori pokušali ponuditi nov, multiperspektivan pristup, te su naveli i kritike loših poteza s hrvatske strane, uključujući i tvrdnje da su činjeni pojedinačni zločini prema srpskom stanovništvu. Ne uspijevši spriječiti pojavu ovih udžbenika, neki su se akademici i znanstvenici, među

2 Stefano Petrungaro, *Pisati povijest iznova : Hrvatski udžbenici povijesti 1918.-2004.*, Srednja Europa, Zagreb 2009, 168-178 i dr.

3 Julija Barunčić – Željka Križe, Domovinski rat u udžbenicima iz povijesti, *Časopis za suvremenu povijest*, 38/2006, br. 2, 627-651

4 Mario Jareb, Od „separata“ do istine – udžbenici povijesti u hrvatskim školama i poučavanje o Domovinskom ratu, *Informacijski rat protiv oslobodilačke operacije „Oluja“* (ur. Miroslav Tuđman i Mate Ljubičić), UHIP, Zagreb 2008, 63-84 / Autor je dao svoje viđenje problematike kako poučavati o ratu, napose kao osoba koja je i sama recenzent, član državnog povjerenstva za udžbenike i na kraju autor udžbenika.

5 *Jedna povijest, više historija : dodatak udžbenicima s kronikom objavljivanja* [urednica Maja Dubljević], Documenta – centar za suočavanje s prošlošću, Zagreb 2007. / U toj je publikaciji objavljen cjelovit tekst *Dodatka udžbenicima za najnoviju povijest* Tvrtka Jakovine, Snježane Koren i Magdalene Najbar-Agičić, kao i njihovi osvrti te tekst Nikše Stančića o povijesti nastanka tog priručnika i faksimili novinskih napisa i polemika oko *Dodatka*. Na ovu su knjigu reagirali neki od recenzenata – usp. Robert Skenderović – Mario Jareb – Mato Artuković, *Multiperspektivnost ili relativiziranje? : dodatak udžbenicima za najnoviju povijest i istina o Domovinskom ratu*, Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod 2008.

njima i povjesničari, odlučili na javno prozivanje autora i optuživanje da rade suprotno hrvatskim nacionalnim i državnim interesima. Objavili su i jedno *Otvoreno pismo predsjedniku Vlade, predsjedniku Hrvatskog Sabora, Ministru za znanost, obrazovanje i šport i saborskom Odboru za obrazovanje, znanost i kulturu*. U tom su se pismu neki akademici nepovjesničari i povjesničari znanstvenici oštro obrušili na novinaru *Jutarnjeg lista* Ivanu Kalogjera-Brkić zbog jednog novinskog članka, a još više na Snježanu Koren i Krešimira Erdelju, autore udžbenika povijesti za osmi razred koji su, prema autorima Otvorenog pisma, u prikazu „hrvatskih oslobodilačkih akcija od Maslenice i Medačkog džepa” bili „krajnje neobjektivni i jednostrani”. Autorima udžbenika predbacuje se da su prikazu „vojno-redarstvenih operacija” *Bljesak i Oluja* posvetili premalo pozornosti; „u njima se nije našlo mjesta za izraz ‘oslobođenje’ ili ‘oslobodilačke akcije’”; da prenaglašavaju stradanje Srba nakon *Oluje*, odnosno da se prikaz te akcije „pretežito svodi na stradanje Srba” („dakle, dvije rečenice o stradanju Srba nasuprot sedam rečenica koje bi učenike trebale informirati o svemu ostalom što se je dogodilo”), jednom riječju tvrdili su da rat u Hrvatskoj nije prikazan objektivno, već da je taj tekst „jednostran i tendenciozan”; „ovakav jednostrani tekst svakoga neupućenog bi naveo da misli o tim akcijama (*Bljesak i Oluja*, op. D.A.) kao o nečem negativnom”. U Otvorenom pismu izrijekom stoji pitanje o tomu trebaju li se i koliko autori udžbenika pridržavati pojedinih odluka Ustavnog suda RH koje govore o ratu, kao i saborskih deklaracija o Domovinskom ratu i Oluji i Bljesku, a na kraju pisma stoji i sljedeća tvrdnja: „Naglašavamo da za udžbenike povijesti treba osim znanstvenih i pedagoških standarda uvažiti i nacionalne i državne kriterije!”⁶ Autori pisma izravno traže da se dva udžbenika, čije su autore oštro napali, povuku iz uporabe u školama „dok se ne provedu stručno utemeljene ispravke”. Na ovo je *Otvoreno pismo* reagirala tek manja grupa povjesničara s Filozofskog fakulteta u Zagrebu koji su odbacili metode „moralno-političke podobnosti” i založili se za „načelo multiperspektivnosti i fenomene pluralističkih percepcija povijesne baštine” te izrazili „svoje neslaganje s njihovim (autora Otvorenog pisma, op. D.A.) pristupom i krajnje nekorektnim odnosom prema autorima udžbenika kao kolegama, profesionalnim povjesničarima i građanima”.⁷ Udžbenici Snježane Koren i Krešimira Erdelje

6 Povjesničari, udžbenici i nastava povijesti u suvremenoj Hrvatskoj : Otvoreno pismo predsjedniku Vlade, predsjedniku Hrvatskog Sabora, Ministru za znanost, obrazovanje i šport i saborskom Odboru za obrazovanje, znanost i kulturu, *Povijest u nastavi*, 9 (1)/2007, str. 5-10 / Među potpisnicima su povjesničari Mladen Ančić, Mato Artuković, Žarko Dadić, Ivan Jelić, Jure Krišto, Milan Kruhek, Zlatko Matijević, Dragutin Pavličević, Petar Strčić, Agneza Szabo, Ante Škegro i drugi.

7 Povjesničari, udžbenici i nastava povijesti u suvremenoj Hrvatskoj : Otvoreno o *Otvorenom pismu* grupe povjesničara i znanstvenika, *Povijest u nastavi*, 9 (1)/2007, str. 11 / Ovaj su apel potpisali: Damir Agičić, Zrinka Blažević, Neven Budak, Borislav Grgin, Goran Hutinec, Iskra Iveljić, Tvrtko Jakovina, Hrvoje Klasić, Nenad Močanin, Drago Roksandić, Mario Strecha, Marko Šarić, Nataša Štefanec, Mladen Tomorad.

(suaautor Igor Stojaković) došli su u đачke klupe i prve su godine nakon odobrenja ta dva udžbenika bila najkorištenija među udžbenicima za osme razrede.

S moga gledišta, kao osobe godinama uključene u poslove vezane uz udžbenike, danas je stanje s udžbenicima povijesti, što se tiče slobode interpretacije povijesnih zbivanja i procesa te oblikovanja autorskog izričaja i što se tiče metodičko-didaktičkog oblikovanja i grafičkog izgleda knjiga, bolje nego prije petnaestak godina, ali i lošije nego prije deset. Hoće li se to stanje nastaviti pogoršavati ili će se pak poboljšati, ovisi o nizu čimbenika, od kojih su stručni historiografski i metodičko-didaktički od znatno manje važnosti od političkih i ekonomskih. Kao valjda i svakom drugom odgovornom historičaru, stalo mi je do što većeg odmaka struke od utjecaja izvana, napose od utjecaja sfere politike. Smatram da bi se autori udžbenika jednako kao i historičari-znanstvenici trebali voditi prije svega načelima znanstvene korektnosti i didaktičko-metodičke prilagođenosti teksta udžbenika. Trebali bi pažljivo vagati riječi koje rabe pri atribuiranju povijesnih osoba, događaja i procesa, a i ilustrativni materijal trebao bi imati svrhu dodatnog pojašnjavanja složene povijesne zbilje; dakle, i ilustracije pokazuju pristup i namjere autora i urednika (izdavača), a u konačnici i države koja udžbenike odobrava.

O važnosti nastave povijesti, pa time i udžbenika iz kojih se povijest kao školski predmet uči, pisano je mnogo. Postoje i brojni radovi dostupni na hrvatskom jeziku, ali se često u raspravama o problemima nastave i udžbenika povijesti to previđa. Stefano Petrunaro u svojoj je knjizi *Pisati povijest iznova* dao podrobnu teorijsku osnovu i konkretnu analizu hrvatskih udžbenika povijesti modernog i suvremenog doba u dvadesetom stoljeću. Među ostalim, istaknuo je jednu mnogo puta ponavljanu činjenicu zašto su važni udžbenici povijesti: često se radi o jedinim povijesnim knjigama koje većina ljudi pročitaju u svome životu, koristi ih i čita vrlo velik broj mladih; s druge strane, u njima se ne daju samo obavijesti o prošlosti, nego se i gradi kultura sjećanja: „Radi se o mentalnim shemama, logičkim kategorijama i obrascima koji usmjeravaju način odnošenja prema prošlosti, a koji opet utječe na način na koji shvaćamo naš identitet, napose onaj kolektivni.”⁸

Na početku devedesetih, već od 1992, u privremenoj je uporabi u hrvatskim osnovnim školama bio udžbenik Ive Perića.⁹ Za razliku od udžbenika za pete, šeste i sedme razrede osnovne škole, ovo je bio posve novi udžbenik i posve novi autor.¹⁰ U njemu se o postanku suvremene Hrvatske piše u dijelu lekcije pod naslovom „Slamanje

8 Stefano Petrunaro, *Pisati povijest iznova : hrvatski udžbenici povijesti 1918.-2004.*, Srednja Europa, Zagreb 2009, 16-17 (cit. prema: Jan Assmann, *La memoria culturale. Scrittura, ricordo e identità politica nelle grandi civiltà antiche*, Einaudi, Torino 1997)

9 Ivo Perić, *Povijest za VIII.razred osnovne škole*, Školska knjiga, Zagreb 1992.

10 Dotadašnji udžbenik za osmi razred osnovne škole bio je posve povučen iz uporabe.

komunističkog socijalizma i komunističko-partijskog jednogumlja”, gdje se opisuje gospodarska i politička kriza Jugoslavije tijekom osamdesetih, te u dva zasebna poglavlja pod neutralnim naslovom „Nastanak samostalne i suverene hrvatske države” (I i II).

Godine 1996. Ministarstvo prosvjete i športa RH odobrilo je za stalnu uporabu u školama udžbenik Ive Perića.¹¹ To je zapravo isti onaj privremeni udžbenik iz 1992. s nekim izmjenama: donekle je skraćen i ponešto preuređen, napose u grafičkom izgledu. Perićev je udžbenik iz 1996. potom izlazio u nekoliko izdanja, sve do 2002./2003. kad je – nakon što je pao ispod 10% korištenosti u školama – sukladno zakonskim propisima, povučen iz uporabe. Važan je taj podatak: udžbenik nije povučen nakon izvješća povjerenstva pod vodstvom prof. dr. Nikše Stančića osnovanog nakon promjene vlasti 2000. godine s ciljem revizije udžbenika povijesti, nego tek nakon što su sami nastavnici povijesti odustali od njega. Samo povjerenstvo bilo je izloženo pritiscima konzervativnih krugova, a žestoko je napadano odmah nakon što je bilo osnovano u proljeće 2000. te osobito u vrijeme nastavka I. kongresa hrvatskih povjesničara u svibnju te godine. Rijetki su bili glasovi stručne podrške radu povjerenstva. Možda je zato i rezultat njegova rada bio tek jedan opširan izvještaj sa sugestijama autorima što da promijene u svrhu poboljšanja udžbenika, koje nisu obvezivale.¹²

Perićev udžbenik snažno odražava vrijeme svoga nastanka – vrijeme rata i prve godine poraća. Već i površan uvid u taj udžbenik pokazuje da je količina isključivosti, netolerancije i kroatocentričnosti uistinu golema te da je knjiga pisana kao reakcija na teško političko stanje i rat u kojem se Hrvatska našla u godinama raspada komunističkog sustava u Europi i jugoslavenske socijalističke federacije. Od ukupno 42 lekcije (nastavne jedinice) u svome udžbeniku Perić je suvremenoj Hrvatskoj posvetio tri: „Nastajanje samostalne i suverene hrvatske države”, „Hrvatska – samostalna, suverena i međunarodno priznata država” i „Hrvatska država na putu prema svom mirnodopskom životu i sveukupnom razvojnom napretku”. Već je i iz ovih naslova vidljivo na čemu je naglasak u ta tri teksta – u prvim je poratnim godinama valjalo (i samome sebi?) dokazati da je Hrvatska *država* te da je *samostalna, suverena i međunarodno priznata*. Ove tri lekcije raspoređene su na deset stranica knjige (od ukupno 120), a u njima se donosi 11 ilustracija: šest ih pokazuje neku osobu, samu ili u grupi (na tri je takve ilustracije prikazan predsjednik Tuđman; dvije prikazuju

11 Ivo Perić, *Povijest za VIII. razred osnovne škole*, Alfa, Zagreb 1996.

12 Opš. v. Brigitte LeNormand, *The Present reflected in the Past : Debates over History Education in Croatia, 1996-2000*. Working Paper History Department UCLA, 2003; Snježana Koren – Branislava Baranović, *What Kind of History Education Do We Have after Eighteen Years of Democracy in Croatia? Transition, Intervention, and History Education Politics (1990-2008)*, „*Transition*” and the *Politics of History Education in Southeast Europe* (ur. Augusta Dimou), V&E unipress, Gottingen 2009, 105-111.

osobe iz svijeta politike i religije – na jednoj je Hans Dietrich Genscher, ministar vanjskih poslova SR Njemačke, a na drugoj su papa Ivan Pavao II. i kardinal Franjo Kuharić; na jednoj je ilustraciji prikazan anonimni dječak iz Bihaća, bez noge, na štakama – dakle, žrtva rata), dvije ilustracije prikazuju hrvatske vojnike u akciji, dok su na tri prikazana razrušena hrvatska mjesta: središte Vukovara, selo Bogdanovce i franjevački samostan u Karinu.¹³ Perićev je kratki tekst o ratu prepun atributa koji jasno ističu da je Hrvatska napadnuta od strane dijela domaćih stanovnika srpske nacionalnosti poticanih iz Srbije; autor koristi sljedeće izraze: Velikosrbi, velikosrpski (od toga nekoliko puta velikosrpska agresija i velikosrpski agresori), srbizirana „JNA”, odmetnuti Srbi i dr. Takvih je izraza, neprimjerenih diskursu udžbeničkog teksta, osobito u tolikoj mjeri u kratkome tekstu, blizu dvadeset. U prvom izdanju opisi su bili još drastičniji:

U svom porobljivačkom ekspanzionizmu velikosrbi su se zanosili i suludom politikom genocida, tj. da u tim krajevima koje bi htjeli prisvojiti stvore čiste etničke prostore (a to je značilo da protjeraju ili pobiju Hrvate, Muslimane i ostale nesrpske narodne skupine s tih prostora, te da na njima ostave ili nasele samo Srbe. [...])

Za te necivilizirane napadače nisu vrijedili nikakvi međunarodni zaštitni zakoni, ni bilo kakvi obziri. Klali su, strijeljali, vješali, masakrirali, pljačkali, palili, odvodili u brojne sabirne logore ne samo u Glini, Kninu i drugdje, već i na području Srbije.¹⁴

Ipak, u drugom izdanju Perićeva udžbenika (iz 1996) izostavljene su takve najoštrije tvrdnje.

Kako se može i pretpostaviti, u Perićevu udžbeniku nema ni slova o tomu da je u ratu bilo zločina i s hrvatske strane. Zato su opisi srpskih zločina vrlo plastični. Evo što stoji u udžbeniku iz 1996:

Nastavljajući rat protiv Hrvatske velikosrpske snage su učinile mnogo i premnogog zla u Hrvatskoj. Nošeni mržnjom prema svemu što je hrvatsko i katoličko, velikosrpski agresori su mučili, ubijali, klali i progonili Hrvate i ostale nesrbe, rušili katoličke crkve, uništavali katolička groblja, pljačkali, palili ne samo pojedine kuće Hrvata već i čitava hrvatska sela [...]¹⁵

13 Zanimljiva je usporedba s ilustracijama u privremenom udžbeniku iz 1992. Tamo je devet ilustracija: na dvije su nacionalni simboli, grb i zastava, na tri se prikazuje proglašenje Ustava 1990 (na jednoj je imenom prikazan kardinal Franjo Kuharić kako dolazi na sjednicu Sabora, druge su dvije slike sabornice i pljeska zastupnika), na jednoj je Hans Dietrich Genscher, na jednoj Tuđman i papa Ivan Pavao II. u Vatikanu, a na dvije su prikazana razaranja u ratu – pacijenti u podrumu vukovarske bolnice i spaljena kuća u selu Mali Grđevac. Sve su ilustracije crno-bijele, kao i sam udžbenik. Dakle, nema zasebne ilustracije predsjednika Tuđmana, nego u društvu s papom.

14 Ivo Perić, *Povijest za VIII. razred*, Školska knjiga, Zagreb 1992, 150-152

15 Ivo Perić, *Povijest za VIII. razred*, Alfa, Zagreb 1996, 115.

Prema Perićevim udžbenicima iz 1992. i 1996, po kojima su najnoviju hrvatsku povijest učili brojni naraštaji učenika, sve je u toj povijesti bilo mračno dok se nije pojavila Hrvatska demokratska zajednica pod vodstvom Franje Tuđmana:

Živeći dugo u jugoslavenskoj državi (prvoj: 1918.-1941., i drugoj: od 1945.) hrvatski je narod u tih sedam desetljeća stekao vrlo loša iskustva: u takvoj državnoj zajednici bio je tlačen i ekonomski i nacionalno, te više-manje stalno izložen velikosrpskim težnjama da ga rastoče i unište. [...] Od svih tih političkih stranaka Hrvatska demokratska zajednica (HDZ) – pod vodstvom dr. Franje Tuđmana – imala je najpotpuniji i za većinu Hrvata najprihvatljiviji program. Ona se zauzimala za samostalnu i suverenu hrvatsku državu, za slobodno gospodarsko poduzetništvo, za ravnopravno privatno, dioničko i državno vlasništvo, za višestranačku demokraciju, za izmirenje svih Hrvata (jer su se svi oni, iako s različitih polazišta, borili za Hrvatsku), za vladavinu prava, za ravnopravnost svih građana i poštivanje ljudskih prava, te za što čvršće i trajno uklapanje Hrvatske u zapadnoeuropski civilizacijski krug kojem je uvijek i pripadala.¹⁶

Takav program HDZ-a Perić naziva „sintezom hrvatske državotvorne misli i suvremenih potreba i želja hrvatskog naroda”. Na stranu činjenica da su u stvarnosti i mnoge druge hrvatske političke stranke iz doba ukidanja monopola Saveza komunista Hrvatske i početaka demokratske tranzicije nastojale „sintetizirati” hrvatsku državotvornu misao, kao i to da su „suvremene potrebe i želje naroda” jedan vrlo rastezljiv pojam. I mnoge su druge, valjda sve, hrvatske političke stranke u tim prevratnim godinama isticale svoje zalaganje za gospodarsko poduzetništvo, svetost privatnog vlasništva i demokratski politički sustav. Ono što se Periću mora prigovoriti jest uporaba vrlo jakih izraza prilikom atribuiranja „drugih”, osobito Srba, te očito nametanje stava da je hrvatski narod tijekom sedamdeset godina, sve od 1918, bio ekonomski i nacionalno potlačen, a neke neodređene velikosrpske težnje ugrožavale su mu cijelo vrijeme navodno i fizičku opstojnost. Perić je u udžbenik unio i tezu o potrebi izmirenja svih Hrvata bez obzira na ideološko i političko opredjeljenje (jer su se, eto, svi borili za Hrvatsku). Takvu je politiku, inspiriran nekim inozemnim emigrantskim utjecajima, zastupao i provodio predsjednik Tuđman.

Po Periću, prvi se predsjednik „samostalne i suverene Hrvatske”, kako autor atriburira Tuđmana, zalagao za „**konfederaciju** na jugoslavenskom prostoru: to je značilo da bi svaka od šest jugoslavenskih država bila samostalna i suverena, te da bi svaka imala i svoju vojsku”. Osim Tuđmana,¹⁷ Perić u svome udžbeniku imenom navodi još samo nekoliko osoba; to su Žarko Domljan i Stipe Mesić (prvi predsjed-

16 Ivo Perić, *Povijest za VIII. razred*, Školska knjiga 1992, 142; Ivo Perić, *Povijest za VIII. razred*, Alfa 1996, 111 (Ovdje je citat prema izdanju iz 1996. koje je jezično dotjeranije.)

17 Zanimljivo je da autor ne spominje imena vođa delegacija na pregovorima u Daytonu – možemo samo slutiti je li to zato da se učenike ne opterećuje imenima i novim podacima ili je pak želio izbjeći spomenuti da je Tuđman morao slušati „uporne, vješte i autoritativne” američke diplomate i pregovarati s Miloševićem te pristati na mirovne uvjete.

nici hrvatskog parlamenta i vlade), Slobodan Milošević (= predsjednik Srbije koji je zastupao težnje velikosrba, navodi se u udžbeniku),¹⁸ Milan Kučan (ide u paru s Tuđmanom u zalaganju za konfederaciju), Peter Carrington, Helmut Kohl i Hans Dietrich Genscher, papa Ivan Pavao II. Potonji su važni za međunarodno priznanje Hrvatske. I još jedna napomena: autorica programa A. Szabo unijela je u nj stanovitu dozu klerikalizma i zahtijevala da se na svakom koraku ističe pripadnost Hrvata Katoličkoj crkvi i njihova povezanost s papama. Valjda u skladu s time Perić je napisao i sljedeću rečenicu, koja ima više karakter političke deklaracije, a ne faktografski utemeljene činjenice: „Kao katolički narod od svoga doseljenja na ove prostore, Hrvati su uvijek bili odani Papi [...]”. Neosporna je povijesna činjenica da su snažni utjecaji za prihvaćanje kršćanstva na Hrvate stizali i s Istoka, iz Bizanta, a crkveni se raskol dogodio nekoliko stoljeća nakon doseljenja Hrvata. Dakle, nisu mogli biti „katolički narod od svoga doseljenja”. O tomu koliko su uvijek bili odani papama također se može raspravljati.

Većina kasnijih autora udžbenika povijesti za osmi razred osnovne škole u Hrvatskoj, a od 2000. godine bilo je šest novih knjiga,¹⁹ odustala je od tako teških riječi, mučnih opisa i sugestivnih ilustracija kakve je nastavnicima, učenicima i njihovim roditeljima nudio Ivo Perić. Doduše, Perić je svoj udžbenik pisao tijekom devedesetih, u vrijeme rata, a nastavni plan i program, koji je vrijedio do 2006. godine, inzistirao je da se snažno naglašava kako je položaj Hrvata u obje Jugoslavije, i međuratnoj kraljevini i poratnoj socijalističkoj zajednici, bio izuzetno loš i težak.²⁰ Autorica programa, dr. Agneza Szabo, inzistirala je na doslovnoj uporabi riječi/pojmova iz tog dokumenta kao naslova i podnaslova lekcija u udžbeniku.²¹ Inače, njezin je program nastao tako da su iskorišteni postojeći privremeni udžbenici i iz njih naprosto preuzeti naslovi nastavnih jedinica i pojedinih poglavlja. Tako je zapravo program bio priređen prema dotadašnjem privremenom udžbeniku.

18 U udžbeniku iz 1992. izrijekom se navodi da je Milošević „velikosrb in i zagovaratelj velikosrpskih težnji”, a srbijanska se politika označava kao „velikosrpska i otimačka”.

19 Vesna Đurić, *Povijest 8*, Profil International, Zagreb 2000; Snježana Koren, *Povijest 8*, Profil International, Zagreb 2000; Maja Brkljačić – Tihomir Ponoš – Dario Špelić, *Povijest 8*, Školska knjiga, Zagreb, 2000; Hrvoje Matković, *Povijest 8*, Školska knjiga, Zagreb 2000; Mira Kolar-Dimitrijević – Hrvoje Petrić – Jakša Raguž, *Povijest 8*, Meridijani, Samobor 2003; Josip Jurčević – Marija Raić, *Povijest VIII*, Alfa, Zagreb 2004.

20 O ovoj problematici usp. Snježana Koren, Promjene u nastavnom planu i programu za osnovne škole u Republici Hrvatskoj tijekom posljednjeg desetljeća, *Povijest u nastavi*, 2/2003, 155-163.

21 Tijekom proljeća 1996, dok sam pripremao udžbenik povijesti za sedmi razred, osobno sam nekoliko puta bio na razgovorima s dr. A. Szabo u Muzeju Grada Zagreba i svjedočio upravo takvu njezinu postupanju. Uostalom, i u njezinim pisanim recenzijama udžbenika koje je izabralo povjerenstvo za udžbenike Ministarstva prosvjete stoje takve primjedbe, da se autor/ica ne drže natuknica u nastavnom planu i programu. Više je puta svoje krute stavove oko naslova pojedinih lekcija u udžbenicima A. Szabo pokazivala i u novinskim intervjuima što ih je davala tijekom 1996. godine.

Iako su stanoviti pomaci na polju udžbenika povijesti u Hrvatskoj bili vidljivi već i potkraj devedesetih,²² stanje se naglo promijenilo 2000. godine kada su, uz postojeći Perićev udžbenik, u škole ušla i četiri nova udžbenika za osmi razred: jedan je bio iz pera uglednog povjesničara-znanstvenika Hrvoja Matkovića, etabliranog autora udžbenika i priručnika još od šezdesetih,²³ a tri su napisali autori mlađe generacije, mahom nastavnici, neki i na samom početku stručne i znanstvene karijere: Snježana Koren,²⁴ Vesna Đurić²⁵ te Maja Brkljačić, Tihomir Ponoš, Dario Špelić.²⁶ Dok je Matkovićev diskurs još uvijek na tragu Perićeva – autor koristi vrlo snažne i emotivno nabijene izraze kad govori o ratu u Hrvatskoj, optužujući naravno „velikosrpske agresore”²⁷ – u potonja tri udžbenika vidi se već naznaka novog vremena, nove generacije hrvatskih udžbenika povijesti: u njima se jasno pokazuje da je Hrvatska napadnuta, da su se pobunili neki njeni stanovnici srpske nacionalnosti i da su primali pomoć iz Srbije, da se vlastitim snagama Hrvatska oslobađa te da je plaćena visoka cijena slobode. No, nema više pridjeva i izraza poput „četnički”, „klali” i sl.²⁸ Štoviše, počinje se spominjati da su cijenu rata platili i Srbi – Maja Brkljačić i suautori naveli su da je tijekom vojnih operacija „najveći dio srpskog stanovništva tih područja napustio Hrvatsku”, a Snježana Koren ističe da je nakon akcije „Oluja” i završetka rata s područja borbi „izbjegao u susjedne države velik broj hrvatskih građana srpske narodnosti”, kao i da pitanje njihova povratka nije još riješeno (to je bilo 2000, a ni deset godina kasnije taj problem nije do kraja riješen). Upravo je S. Koren u jednom kasnijem izdanju svoga udžbenika na ovome mjestu dodala i sljedeću rečenicu: „Zabilježeni su i slučajevi kršenja ljudskih prava (ubojstva, uništavanje imovine).” Bilo je to prvi put da se u osnovnoškolskom udžbeniku spominje da su u ratu zločini počinjeni i prema Srbima.²⁹

22 Pomaci su vidljiviji u srednjoškolskim udžbenicima – kao da su u prosvjetnom ministarstvu manje marili za to što se događa na polju poučavanja povijesti u srednjim strukovnim školama, a osobito gimnazijama.

23 Hrvoje Matković, *Povijest 8*, Školska knjiga, Zagreb 2000.

24 Snježana Koren, *Povijest 8*, Profil International, Zagreb 2000.

25 Vesna Đurić, *Povijest 8*, Profil International, Zagreb 2000.

26 Maja Brkljačić – Tihomir Ponoš – Dario Špelić, *Povijest 8*, Školska knjiga, Zagreb 2000.

27 Npr., „zadojeni velikosrpstvom četnički su vođe u Kninu poticali ustaničko okupljanje”, „četnički teroristi” i dr.

28 Ne stoji tvrdnja iz jedne udžbeničke analize da se „u svim udžbenicima koristi termin *velikosrpska agresija*”. Snježana Koren u svome udžbeniku ne koristi taj termin. (Usp. Julija Barunčić, Željka Križe, Domovinski rat u udžbenicima iz povijesti, ČSP, 38/2006, br. 2, str. 630)

29 Snježana Koren, *Povijest 8*, Profil International, Zagreb 2003, 233 / Prvi se put stradanja Srba nakon „Oluje” spominju u jednom gimnazijskom udžbeniku. U potpisu ispod ilustracije koja predstavlja naslovnu stranicu *Slobodne Dalmacije* stoji sljedeća rečenica: „Nakon uspjeha u oslobađanju okupiranih teritorija u Hrvatskoj je zavladao oduševljenje koje je zaglušilo glasove u

Godine 2004. u školskim se klupama pojavio udžbenik Josipa Jurčevića i Marije Raić.³⁰ U njemu se zamjećuje diskurs prvoga udžbenika, dakle diskurs knjige Ive Perića. Već i sam pogled na naslovnicu ovog udžbenika govori o njegovoj snažnoj kroatocentričnoj obojanosti. Na kolažnoj naslovnici, i s prednje i stražnje strane, gdje su prikazani brojne ličnosti i simboli hrvatske i svjetske povijesti, pretežu motivi iz nacionalne historije. Oko četvrtine stranice zauzima ilustracija s nekog mitinga na Jelačićevu trgu u Zagrebu s početka devedesetih, na kojem se vidi mnoštvo i vijore brojne hrvatske zastave (među njima i neslužbene), a u kolažu ilustracija na prednjoj se strani naslovnice, između ostalih, nalaze Franjo Tuđman, Josip Broz Tito, Ante Pavelić (slika iz mlađih dana, kad je nakon uvođenja kraljeve diktature napustio Jugoslaviju), Stjepan i Antun Radić, Bruno Bušić, potom službena hrvatska zastava, grbovi nogometnih klubova Dinamo i Hajduk, naslovnica lista *Politički zatvorenik*, plakat s natpisom „Croatia 90 / 91 / 92”, plakat koji prikazuje dječaka u maskirnoj uniformi i natpis „Moj tata je hrvatski vojnik”, hrvatski nogometaši s raširenom zastavom nakon uspjeha na nogometnom prvenstvu, kolona izbjeglih Hrvata u ratu... Na stražnjoj su strani naslovnice u kolažu Goran Ivanišević i Janica Kostelić i Dražen Petrović, dakle istaknuti sportaši s hrvatskim grbom odnosno zastavom, Andrija Hebrang u partizanskoj uniformi, kardinal Alojzije Stepinac, hrvatski branitelj Vukovara Blago Zadro, naslovnica prvog sveska *Hrvatske enciklopedije* iz 1940, ali i naslovnica emigrantskog kalendara *Hrvatski glas* iz 1965 (u zaglavlju piše: „Hrvatska mora biti slobodna” i dr.

Jurčević i M. Raić imaju i zasebnu cjelinu „Uspostavljanje i razvoj samostalne hrvatske države (1990.-2000.) s tri lekcije: „Parlamentarna demokracija i srbijanska agresivnost”, „Hrvatski domovinski rat”, „Međunarodni položaj i unutarnji razvoj Republike Hrvatske”. Diskurs ovih autora blizak je Perićevu i u mnogo čemu nije primjeren diskursu udžbeničkog teksta; ne bi ga se posramili ni najoštrij publicisti koji se obračunavaju sa svojim neistomišljenicima. Evo tek nekoliko primjera: autori promišlešićevske sudionike mitinga tijekom antibirokratske revolucije u Vojvodini nazivaju „pohodima rulje” (stavili su taj izraz u navodnike); govore o „srbiziranim strukturama jugoslavenskih vlasti”; navode da su „srpski pobunjenici i četnici koji su došli iz Srbije iz zasjede ubili i masakrirali” hrvatske policajce; napad Srba na hrvatske policajce u proljeće 1991. nazivaju „Krvavi plitvički Uskrs”; ističu da je „na okupiranom prostoru ubijano i masakrirano ili protjerivano nesrpsko stanovništvo”.³¹

obranu prava izbjeglih Srba. Na žalost, hrvatske vlasti nisu znale spriječiti paljenje srpskih kuća i druge ratne zločine koji su se događali neposredno nakon ‘Oluje’” (Suzana Leček – Magdalena Najbar-Agičić, Damir Agičić – Tvrtko Jakovina, *Povijest IV: udžbenik za četvrti razred (opće gimnazije)*, Profil International, Zagreb 2000, 290 / Tekst o ratu pisao je Damir Agičić.)

30 Josip Jurčević – Marija Raić, *Povijest VIII*, Alfa, Zagreb 2004.

31 U Pojmovniku na kraju udžbenika Jurčević i M. Raić objasnili su i neke od ovih pojmova, i to na ovakav način: agresija – navala ili napadaj; u međudržavnim odnosima najčešće znači neizazvani

Na mnogo mjesta govore o srbijanskoj agresiji (čak i agresivnosti, kako je to navedeno i u naslovu jedne lekcije). Kad govore o hrvatskim vojnim akcijama za oslobođenje vlastita teritorija koji su uzurpirali njezini državljani pod utjecajem izvana, autori govore o „brzom udaru“, „iznenadnoj akciji“, „munjevitoj akciji“ i „još složenijoj akciji“. Ne navode, naravno, da je bilo ratnih zločina s hrvatske strane. Zanimljive su ilustracije u udžbeniku. U tri ih lekcije o suvremenoj hrvatskoj povijesti ima 21 i usto 5 karata, a sve zajedno na 12 stranica! Ilustracije su male, dio ih je crno-bijele boje, makar je udžbenik u boji (zanimljivo da su na tim crno-bijelim ilustracijama prikazana razaranja Hrvatske i patnje prognanih i stradalih Hrvata, dok su u boji prikazani hrvatski uspjesi). Samo su na dvije ilustracije prikazane povijesne ličnosti, sve su ostalo impersonalizirane ilustracije: prikazani su Franjo Tuđman i Blago Zadro („jedan od heroja obrane Vukovara”).³² Ovaj je udžbenik bio u uporabi u školama kratko vrijeme, svega dvije godine, i nije stekao popularnost među nastavnicima koji su slobodno izabirali knjigu po kojoj će poučavati svoje učenike.

Napokon, 2007. godine pojavili su se udžbenici napisani prema novom programu proizašlom iz Hrvatskog nacionalnog obrazovnog standarda (HNOS). Bio sam član Povjerenstva HNOS-a za povijest i jedan od onih koji su se zalagali za uvođenje drukčijeg pristupa nastavi povijesti. Predlagali smo da se u svakome razredu, od petoga do osmoga, odredi po desetak tema, kronološkim slijedom, potom da se navedu glavni elementi sadržaja pojedine teme i nastavnicima omogućiti da ukratko poučavaju i tumače te ključne stvari, a jednu do dvije teme u svakom polugodištu obrade opširno, dubinski, da na povijesnim izvorima i na druge načine pokažu učenicima što i kako rade povjesničari, kako dolaze do svojih spoznaja, kako ih s vremenom dopunjavaju pa čak i mijenjaju, dakle da rade na stvaranju kritičkog odnosa učenika prema prošloj stvarnosti i prema današnjici. Kad se već činilo da smo uspjeli u tom nastojanju da se nastava povijesti modernizira (što bi doduše zahtijevalo ozbiljan i dugotrajan rad na stručnom usavršavanju nastavnika da prihvate nove mogućnosti i izazove), Povjerenstvo za HNOS završilo je svoj rad; no jedno drugo povjerenstvo u prosvjetnom ministarstvu dobilo je zadatak da napravi nastavni plan i program! Iako je to novo povjerenstvo i dalje vodio akademik Tomislav Raukar, inače dotadašnji predsjednik Povjerenstva HNOS-a za povijest a u njemu su bili i još neki članovi tog ranijeg povjerenstva, zapravo je bilo jasno da od prijedloga o desetak tema i dubinskoj obradi 3-4 teme tijekom školske godine nije ostalo ništa osim samog rasporeda kronoloških cjelina po razredima.

osvajajući oružani napad; masakriranje – pokolj, krvoproliće s mrcvarenjem i unakazivanjem; okupacija – zauzimanje tuđeg teritorija putem vojne prisile.

32 Istina, u zadnjoj lekciji ovoga udžbenika, pod naslovom „Znanost, tehnika, kultura i šport u svijetu i Hrvatskoj (od 1945. do danas)“, nalaze se i slike Gorana Ivaniševića, Dražena Petrovića i Dine Rađe, Janice Kostelić i nogometnih reprezentativaca iz 1998. godine, dakle svjetski poznatih hrvatskih sportaša današnjice.

Sadržaj i ključni pojmovi desete teme (nastavne cjeline) u osmom razredu, *Postanak i razvoj samostalne Hrvatske*, bili su predmet dugotrajnih diskusija na Povjerenstvu za HNOS. Osobito je bilo govora o ključnom pojmu *egzodus Srba iz Hrvatske*, koji je u konačnoj varijanti temeljnog školskog dokumenta izostavljen.

Dakle, na temelju HNOS-a i novog nastavnog programa pojavilo se pet udžbenika povijesti za osme razrede različitih izdavača. Neki od tih udžbenika su zapravo bili prerađeni te s HNOS-om i novim nastavnim programom usklađeni stari udžbenici,³³ dok su se pojavila i dva posve nova udžbenika.³⁴ Sljedeće je godine jedan izdavač povukao svoj novi udžbenik i ponudio njegovu drugu verziju, s drugim suautorom – Mariom Jarebom, koji je prvotno bio član državnog povjerenstva za odobravanje udžbenika a još prije toga recenzent i kritičar *Dodatka udžbenicima za najnoviju povijest*. U drugom je izdanju udžbenika izmijenjen i dopunjen prikaz postanka neovisne Hrvatske.³⁵ Prema posebnoj zahvali izdavača u impresumu, u tom su udžbeniku na pisanju poglavlja o ratu sudjelovali (**osobno i u ime svoje institucije**, kako to izrijekom piše; podcrtao D.A.) Ante Nazor i Mato Rupić iz Hrvatskog memorijalno-dokumentacijskog centra Domovinskog rata te su „svojim primjedbama i sugestijama” doradili i osvijetlili sadržaj teme „Postanak i razvoj samostalne hrvatske države”.³⁶ Dakle, osim autora udžbenika, Stjepana Bekavca i Maria Jareba, zaslužnima za izgled cijele teme valja smatrati također Nazora i Rupića.

U ovome ću tekstu detaljnije prikazati kako o postanku suvremene Hrvatske govore upravo ova dva (odnosno tri) nova udžbenika povijesti za osmi razred iz 2007, odnosno 2008. godine, koji su napisani iznova, prema novim okvirima što ih je predviđao Hrvatski nacionalni obrazovni standard. Radi se o udžbenicima Krešimira Erdelje i Igora Stojakovića (dalje: Erdelja-Stojaković), Stjepana Bekavca, Marije Bradvice i Marinka Miočića (dalje: Bekavac et al.) odnosno Stjepana Bekavca i Maria Jareba (dalje: Bekavac-Jareb). To su trenutno dva najzastupljenija udžbenika u osmim razredima.³⁷ Oni se posve razlikuju po svojim naglascima u odnosu prema opisu hrvatske povijesti u vrijeme socijalističke Jugoslavije i stvaranja samostalne Hrvatske i rata. Erdelja i Stojaković ističu i pozitivne strane razvoja Hrvatske

33 Vesna Đurić, *Povijest 8*, Profil International, Zagreb 2007; Snježana Koren, *Povijest 8*, Profil International, Zagreb 2007; Mira Kolar-Dimitrijević – Hrvoje Petrić – Jakša Raguž, *Povijest 8*, Meridijani, Samobor 2007.

34 Krešimir Erdelja – Igor Stojaković, *Povijest 8*, Školska knjiga, Zagreb 2007; Stjepan Bekavac – Marija Bradvice – Marinko Miočić, *Povijest 8*, Alfa, Zagreb 2007.

35 Stjepan Bekavac – Mario Jareb, *Povijest 8*, Alfa, Zagreb 2008.

36 Stjepan Bekavac – Mario Jareb, n. dj., str. 4

37 Udžbenik Erdelja-Stojaković koristi se u oko 39% škola, dok je udžbenik Bekavac-Jareb u oko 25% škola. Podaci izračunati prema: Konačne liste odabranih udžbenika i pripadajućih dopunskih nastavnih sredstava prema odabiru stručnih aktiva u školama (<http://public.mzos.hr/Default.aspx?art=10044&sec=2354>)

u socijalističkoj Jugoslaviji, a u pogledu prikaza osamostaljenja Hrvatske pokazuju znatno više spremnosti na kritičko preispitivanje hrvatske politike nego Bekavac i Jareb.

Udžbenik Erdelja-Stojaković opisuje desetu nastavnu temu u osmom razredu, Postanak i razvoj samostalne hrvatske države, na 14 stranica, od čega su dvije stranice uvodna duplerica a jedna ponavljanje. Dakle, autorski tekst, ilustracije, ulomci iz izvornih tekstova i pitanja/zadaci za rad učenika nalaze se na 11 stranica. U udžbeniku je 16 ilustracija, od toga polovica prikazuje osobe (na šest su konkretne osobe s imenom, a dvije su ilustracije kolektivne), na pet se ilustracija prikazuju ratna stradanja, a tri predstavljaju neke događaje jake simbolike i sadrže elemente politike povijesti: Titova sahrana, vraćanje spomenika bana Jelačića na središnji zagrebački trg, slika na kojoj se vijore dvije hrvatske zastave. Dok su prve dvije „simboličke” ilustracije popraćene opširnim potpisima, potonja je ilustracija zastava nepotpisana, kao da se podrazumijeva što prikazuje – čistu nacionalnu i državotvornu simboliku; nalazi se uz tekst o proglašenju Ustava 1990. godine. U ovom se udžbeniku nalaze i dvije karte: oslobođenje hrvatskih područja u Domovinskom ratu te teritorijalni ustroj suvremene Hrvatske (podjela na županije iz 1997).

Udžbenik Bekavac et al. desetoj je temi posvetio 26 stranica, od čega su dvije stranice uvodna duplerica a jedna završno ponavljanje – dakle, tekst i ilustracije su na 23 stranice. Uz pojedine ilustracije (ukupno 31) idu opširniji potpisi koji imaju za cilj dodatno pojasniti autorski tekst; u udžbeniku su i tri karte: raspad SFRJ, županijski ustroj Hrvatske i Domovinski rat. Ilustrativni je materijal u ovome udžbeniku mnogo impersonalniji nego kod Erdelje-Stojakovića: od 17 ilustracija na kojima su osobe, tek ih sedam prikazuje konkretne povijesne ličnosti, a deset su kolektivne prirode. Ratna stradanja i razaranja prikazana su na devet ilustracija (na jednoj se nalazi kolona srpskih izbjeglica tijekom „Oluje”; samo je potpisana upravo tim riječima), a vojska/vojna oprema prikazani su na četiri ilustracije (na jednoj su srpski pobunjenici na barikadama 1991). Različiti simboli, poput hrvatskog grba, zastave, spomenika, odlikovanja nalaze se na 6 ilustracija, a tomu se može pridodati i sedmi simbol: glasoviti vukovarski vodotoranj, koji (nepotpisan) „izvire” iz pozadine teksta o obrani i stradanju Vukovara.

Udžbenik Bekavac-Jareb knjiga je koja puca od simbolike. Na 36 stranica o desetoj temi (od čega su dvije stranice uvodne duplerice i dvije ponavljanja) nalazi se više od šezdeset ilustracija, a skoro polovica su nekakvi simboli! Zapravo, u pozadini (u rasteru ispod teksta) cijelog udžbenika nalaze se tri simbola: hrvatski grb te zastave Ujedinjenih naroda i Europske unije, a taj je motiv i na samoj naslovnici. I u ponavljanju desete teme polovica ilustracija (tri) predstavljaju simbole, jedna predstavlja topnike Hrvatske vojske (na neki način također simbol ratnog vremena koji tema opisuje, a od dvije ilustracije koje u ponavljanju predstavljaju povijesne osobe – Tuđmana i Miloševića – srbijanski je predsjednik prikazan ispod važnoga srpskog

simbola: za govornicom proslave šestote godišnjice kosovske bitke. U ovome udžbeniku na deset su ilustracija predstavljena ratna stradanja i razaranja, na osam su prikazane vojne postrojbe ili vojna oprema, a od 11 ilustracija osoba koje su predstavljene imenom tri su političara (Tuđman, Jovan Rašković i dva puta Milošević) te čak sedam hrvatskih ratnih heroja: Josip Jović, Blago Zadro, Rudolf Perešin (predstavljen spomenikom-bistom), Damir Tomljanović Gavran, Predrag Matanović, Branimir Anić Matan, Andrija Matijaš Pauk. Uz ove se ilustracije nalaze i opširni potpisi koji opisuju ratna herojstva tih ljudi, ali ni u jednom se slučaju ne govori što su radili prije rata. Nastavni plan i program za osnovnu školu iz 2006. izrijekom traži da u nastavi treba „imenovati istaknute hrvatske branitelje”.³⁸ Dijelovi nekih opisa blizu su mitomanije:

O njegovoj hrabrosti i domoljublju govori i činjenica da je tijekom operacije Maslenica tri puta ranjen u jednom danu. U zadarskoj je bolnici ostao tek toliko vremena dok mu liječnici nisu sanirali rane te se potom odmah vratio na bojište.

U prikazu istaknutih branitelja radi se također o svojevrsnoj uporabi simbola, pa se količina simbolike u udžbeniku Bekavac-Jareb time povećava. A svakako je najstrašnija zloraba simbolike u ovome udžbeniku učinjena na karti na kojoj su prikazana „mjesto najtežih zločina nad Hrvatima i drugim nesrpskim stanovništvom u Republici Hrvatskoj (izbor)” – mjesta stradanja označena su mrtvačkim glavama, jednako kao i nacistički logori na karti Drugoga svjetskog rata (dok se istovremeno ustaški logori prikazuju pomoću crteža stražarnice). O ovakvoj uporabi simbolike na zemljovidima u udžbeniku Bekavac-Jareb, doduše u kontekstu prikaza Drugoga svjetskog rata, već je pisano: „Ono što te zemljovide čini osobito zanimljivima jest uporaba naslova, potpisa i simbola koji upućuju na autorske interpretacije i vrednovanje prikazanih događaja te na ulogu koja im se daje u proizvodnji, reprezentaciji i reprodukciji predodžbi o sebi i drugima”.³⁹ Uistinu, ovako su snažnim simboličnim prikazom autori vjerojatno željeli poručiti što i kako valja pamtit: „oni” (=Srbi) su zločinci i za sobom ostavljaju „naše” (=hrvatske i nesrpske) stradalnike. Kao da su time još više htjeli umanjiti i prikriti da je i na njihovoj vlastitoj (=hrvatskoj) strani bilo zločina, bezrazložnih i osvetničkih ubojstava, zatvora, pa čak i logora.⁴⁰

38 *Nastavni plan i program za osnovnu školu*, Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa RH, Zagreb 2006, str. 293

39 Snježana Koren, *Nastava povijesti između historije i pamćenja, Kultura sjećanja : 1945*, ur. Sulejman Bosto i Tihomir Cipek, Disput, Zagreb 2009, 256. Autorica upozorava da je s ovime povezana i karta u *Povijesnom atlasu 8* Zvonka Ivankovića i Maria Jareba, koja prikazuje srpske logore, a simbolom stražarskog tornja na karti su označeni „srpski logori i zatvori u kojima su bili zatočeni Hrvati u Domovinskom ratu (izbor)”.

40 Ogledni je primjer hrvatskog nepriznavanja vlastitih grijeha u ratu slučaj s knjigom *Domovina je teško pitanje* Branka Matana – na stražnjoj naslovnici te knjige bila je ilustracija bošnjačkih zatočenika hrvatskog logora u Dretelju u Bosni i Hercegovini. Matica hrvatska u Zagrebu odbila je objaviti knjigu, a Matan je ostao bez uredničkog položaja u *Vijencu*.

U udžbeniku Erdelja-Stojaković ukratko je i jasno objašnjena kriza socijalističke Jugoslavije, daje se obavijest o srpskom nacionalnom programu (Memorandum SANU; autori su donijeli i ulomak iz dokumenta) te dolasku Slobodana Miloševića na vlast i njegovoj viziji Jugoslavije koja je dodatno zakomplicirala odnose u zemlji. Potom se opisuje uspostava demokratskog političkog ustroja u Hrvatskoj, uvođenje višestranačkog političkog sustava, izbore i donošenje novoga ustava. Uz ilustraciju na kojoj su zajedno Franjo Tuđman i Stjepan Mesić nalazi se kratak tekst o prvome hrvatskom predsjedniku. U tom su tekstu autori istaknuli da je predsjedniku Tuđmanu popularnost opala (posebno među mladima) između ostalog i jer je inzistirao da se „nogometni klub za koji je navijao zove *Croatia*, a ne *Dinamo* kako su željeli navijači” te rečenica koja se odmah nastavlja: „Devedesete godine danas se prosuđuju i kroz problematično nasljeđe pretvorbe i privatizacije”. Neki su kritičari prigovorili autorima zbog tih tvrdnji, kao i zbog konstatacije izrečene potkraj teksta desete teme: „Predsjedniku Tuđmanu i HDZ-u prigovaran je autokratski način vladanja...” Takva je konstatacija izazvala prigovore, makar autori nisu ni napisali da Tuđman **jest vladao** autokratski, nego da mu je **prigovarano** da vlada autokratski.

Autori su u udžbeniku opisali kako je došlo do rata u Hrvatskoj i tko ga je i zašto započeo, ali su zbog svoje tvrdnje da „uspješnosti ove (srpske, op. D.A.) propagande neodmjerenim su izjavama pridonijeli i neki hrvatski političari”, doživjeli oštre napade. Kao da neodmjerenih izjava s hrvatske strane nije bilo! Ili to pak udžbenici povijesti trebaju prešućivati? Tijek rata u Hrvatskoj, a potom i u Bosni i Hercegovini, pa onda oslobađanje dijelova Hrvatske koji nisu bili pod ingerencijom hrvatske vlade, nego pod nadzorom institucija pobunjenih Srba, i završetak rata te mirna reintegracija istočne Slavonije, prikazani su kratko i jasno, onako kako je i primjereno na ograničenom prostoru udžbenika koji govori o cjelini hrvatske, europske i svjetske povijesti dvadesetog stoljeća. Kritičarima ovoga udžbenika zasmetalo je to što autori navode i zločine prema Srbima:

Tijekom i nakon operacije Oluja spaljen je dio kuća odbjeglih Srba, a dogodilo se i više ubojstava srpskih civila. Pojedinci su za navedene zločine optuženi, a neka sudjenja su još uvijek u tijeku.⁴¹

41 Erdelja-Stojaković, n.dj., str. 237 / U Otvorenom pismu (*Povijest u nastavi*, 9 (1)/2007, n. dj.) navedeno je i koji su bili prigovori prethodnim inačicama ovog dijela teksta udžbenika:

U izvornoj inačici njegova udžbenika (i suautora) za 8. razred se govori o hrvatskim vojno-redarstvenim akcijama Bljesak i Oluja. Cijeli odlomak sastoji se od samo pet rečenica. Pritom se u tri rečenice kaže: „Rezultat tih akcija bilo je gotovo potpuno povlačenje hrvatskih građana srpske nacionalnosti s tih područja i odlazak u Srbiju. Njihov povratak još uvijek teče. Sjena na ovu pobjedu hrvatske vojske bačena je paljenjem srpskih kuća tijekom i nakon akcije, a nastradao je i dio preostalog srpskog stanovništva”. Dakle, prikaz Oluje se pretežito svodi na stradanje Srba. Eufemizmi o „povlačenju” nedvojbeno zamagljuju stvarnost. Zašto je bilo tako teško napisati da su Srbi napustili ta područja prije dolaska HV-a po nalogu i u organizaciji svojih vođa? Navedena „sjena” činjenično nije netočna, no zašto se spominje samo ona. Zašto se ne spominju brojni drugi

Napokon, na kraju desete teme Erdelja i Stojaković naveli su glavne razloge zbog kojih je u Hrvatskoj 2000. i potom 2003. došlo do promjene vlasti. U tom su odjeljku na ilustracijama i s kratkim potpisima ispod njih prikazani Stjepan Mesić, Ivo Račan i Ivo Sanader.

Već sam naveo da je deseta tema u udžbeniku Stjepana Bekavca i Maria Jareba vrlo opširna, da je prepuna ilustracija i da, kao i cijeli udžbenik, naprosto puca od simbo-like. Udžbenik pršti od informacija o zaslugama predsjednika Tuđmana, hrvatskim simbolima i prijedporima oko početne boje polja na grbu, brojnim događajima koji su prethodili izbijanju rata, a onda i samome ratu – „velikosrpskoj agresiji na Hrvatsku”, kako je nazivaju autori – i osobito sudbini grada-heroja Vukovara, potom o međunarodnom priznanju, ratu u BiH te napokon o „hrvatskim braniteljima i njihovim pobjedama”. Posebno je poglavlje posvećeno posljedicama rata, s podnaslovom „Ratni zločini i zločini u ratu u Hrvatskoj – kažnavanje počinitelja zločina je moralna obveza prema žrtvama i zalog za pravedniju budućnost”. U udžbeniku Bekavac-Jareb možda i nema faktografskih netočnosti, ali ima previđanja i zaboravljanja, udžbenik je preopterećen detaljima i vjerojatno je teško savladiv učenicima koji navršavaju tek petnaest godina, a i cijela je priča o ostvarenju hrvatske samostalnosti u teškim ratnim uvjetima ipak ostala jednostrana i monoperspektivna. Nema tu grubih riječi kakve je svojedobno rabio Ivo Perić. Spominju se i zločini s hrvatske strane prema srpskim građanima u dijelovima Hrvatske 1991. i kasnije tijekom i nakon nekih vojnih operacija, ali pozornom čitatelju opet ostaje opor dojam da se radi o viđenju rata samo s jedne (hrvatske, „naše”) strane. Takav dojam zasigurno pojačavaju tvrdnje poput sljedećih:

I sam osvrt na kronološki slijed i razmjere svih počinjenih zločina u Domovinskom ratu navodi na zaključak: da su se kojim slučajem u vojno-redarstvenoj operaciji Oluja hrvatske oružane snage ponašale kao što su se do tada ponašale JNA i srpske paravojne postrojbe, broj ubijenih srpskih vojnika i civila mjerio bi se u tisućama i mogao bi se uspoređivati s brojem ubijenih Muslimana u Srebrenici. [...]

aspekti koji o Bljesku i Oluji govore kao pozitivnim akcijama? Ovakav jednostrani tekst svakoga neupućenog bi naveo da misli o tim akcijama kao o nečem negativnom.

Autori su reagirali na prigovore povjerenstva te su promijenili tekst, no ono što su napisali nije bilo ništa bolje od prvobitne inačice. Hrvatska je vojska istina dobila laskavu ocjenu svoje borbene spremnosti i sposobnosti, a navedeno je i da su pojedinci optuženi za zločine protiv Srba. Ipak se i dalje rezultati Oluje svode na potpuno povlačenje Srba te na stradanje onih koji su ostali. Pritom je tvrdnja o stradanju izmijenjena, pa je sada stajalo da je tijekom „i nakon Oluje ubijen (...) dio preostalog srpskog civilnog stanovništva, a brojne su kuće odbjeglih Srba spaljene”. Tek u trećoj inačici autori su, kao i Snježana Koren, na izričito traženje povjerenstva unijeli u tekst spomenutih odlomaka kvalifikacije koje o hrvatskim oslobodilačkim akcijama govore kao o pozitivnim događajima iz najnovije hrvatske povijesti.

[...] s povijesnog gledišta nije primjereno izjednačavati okolnosti nastajanja izbjegličkih kolona srpskoga stanovništva u Bljesku i Oluji 1995., s prognaničkim kolonama Hrvata i ostaloga nesrpskoga stanovništva, koje je 1991. protjerano iz svojih domova. [...] Prve kolone posljedica su legalnih oslobodilačkih operacija hrvatskih vojno-redarstvenih snaga, a druge su rezultat plana o etnički čistoj velikoj srpskoj državi, sa zapadnim granicama duboko na teritoriju RH.”

Uistinu nije jasno zašto autori Bekavac i Jareb upadaju u zamke alternativne historije pa pišu o tomu *što bi bilo kad bi bilo*, kao ni što im je potrebno da tako eksplicite razlikuju dvije posve različite povijesne okolnosti kao što je protjerivanje Hrvata i ostalih nesrba iz dijelova Hrvatske 1991. i napuštanje Hrvatske Srba 1995. godine. Tko je to i gdje izjednačavao te dvije kategorije izbjeglica?

Vjerojatno nije slučajno ni da je na uvodnoj duplerici u oba udžbenika kojima je suautor i urednik Stjepan Bekavac – za razliku od ostalih uvodnih duplerica u tim udžbenicima, za druge nastavne teme, gdje je kratak uvodni tekst u temu – stavljen sljedeći Ciceronov citat: „Prvi je zakon povijesti: bojati se reći nešto neistinito, a drugi: ne bojati se reći nešto istinito”. Time su očito željeli sugerirati da je upravo njihova interpretacija istinita.

Svatko od nas može imati svoju *istinu* o nekoj prošloj stvarnosti, osobito onoj doživljenoj – a rat smo svi itekako doživjeli vlastitim iskustvima. Ipak, nastava povijesti, a osobito udžbenici koji su važan medij u prenošenju povijesnog znanja, trebala bi biti mjesto na kojem se gradi kritički odnos prema prošlosti i sadašnjosti te stječu vještine koje omogućavaju razumijevanje složene stvarnosti i suočavanje s kontradiktornim interpretacijama. Već i petnaestogodišnjaci, učenici osmih razreda, mogu mnogo toga razumjeti te raspravljati i o različitim perspektivama, a kamoli tek punoljetni učenici četvrtih razreda gimnazije.

Smatram da nastava povijesti ne bi trebala služiti samo pukom prenošenju pozitivnog znanja i učenju napamet kojekakvih činjenica (koje se ionako brzo zaboravlja), nego bi trebala pomoći u izgradnji kritički usmjerenih građana, spremnih suočiti se sa životnim problemima. Ne bi trebala nuditi „Istinu”, nego govoriti o različitim mogućnostima percepcije prošlosti.

Pred nastavnicima povijesti nije nimalo lak zadatak da to čine, napose ako im udžbenici ne omogućavaju takav pristup. Često sam napominjao da je, uz studij povijesti i metodičko-didaktičko obrazovanje tijekom studija, stručno usavršavanje nastavnika neobično važan element u procesu poboljšavanja nastave povijesti. Praćenje znanstvene i stručne historiografske i didaktičke literature, međusobno razmjenjivanje iskustava, boravci u inozemstvu i slično nužno je potrebno da se može uspješno provoditi ovakva nastava povijesti. No, trud se zasigurno isplati. U modernom svijetu nema druge alternative.

Udžbenici povijesti u posljednjih su nekoliko godina često meta interesa javnosti. Oспоравани su, mnogo rjeđe hvaljeni, ponekad oštro napadani. Posebno je uzavrela situacija bila u proljeće 2000. godine kada je Ministarstvo prosvjete i športa oformilo posebno povjerenstvo koje je trebalo obaviti prosudbu postojećih udžbenika i ponuditi put promjena. Ništa se bitno ne bi dogodilo da inicijativom samih izdavača upravo te – 2000. – godine nismo dobili niz novih udžbenika, uglavnom mlađih i novih autora. U Hrvatskoj su i ranije postojali usporedni udžbenici za neke nastavne predmete. Prvi su se takvi udžbenici pojavili 1996. godine otvaranjem tržišta za privatne izdavače i ukidanjem monopola „Školske knjige”. Doduše, već na samom početku ministrica prosvjete i športa Ljilja Vokić, koja je dopustila postojanje više udžbenika različitih autora i izdavača, istovremeno je zakočila cijeli proces odlukom o besplatnim udžbenicima. Ta je odluka bila povezana s „dodjeljivanjem” pojedinih autora izdavačima bez obzira na ugovorne odnose, nasilnim smanjenjem cijena udžbenika i njihovom lošijom grafičkom i tehničkom kvalitetom. Ipak, uvođenje usporednih udžbenika bio je prvi korak naprijed. Dovelu je do pojave „druge generacije” udžbenika povijesti, kako ih klasificira njemački povjesničar Wolfgang Höpken, ravnatelj najvećeg svjetskog instituta za proučavanje udžbenika u Braunschweigu.

No, pravi uzlet u pogledu broja i kvalitete udžbenika (ne samo povijesti) naša je zemlja doživjela prije dvije godine. Mnogi su se tomu protivili tvrdeći kako velik broj usporednih udžbenika opterećuje roditeljski džep, kako to nije dobro s gledišta metodike jer se u „šumi” udžbenika nastavnici ne mogu snaći, kako izdavači i autori na brzinu žele ostvariti materijalnu korist. Takve tvrdnje uopće ne stoje. O činjenici da je oslobođenje tržišta udžbenika dovelo do bitnih promjena može se svatko uvjeriti i samo letimičnim pogledom na udžbenike iz 1995. ili 1998. godine ili pak na najnoviju, „treću generaciju” udžbenika iz 2000.-2001. godine.

Unatoč brojnim povicima protiv usporednih udžbenika, oni su srećom postali naša zbilja. Time pokazujemo da smo dio suvremenog demokratskog svijeta. Monizam u pogledu udžbenika i sve što je s time u svezi: monopol jednog (obično državnog) izdavača, mogućnost manipulacije i odabira „pouzdanih” autora, obično loša kvaliteta teksta i knjige u cjelini, u Europi je gotovo posve nestao. Među rijetkim enklavama gdje takav monizam nadalje vlada – vjerojatno ni tamo još ne zadugo – nalaze se naši istočni susjedi: Srbija i Crna Gora te Bosna i Hercegovina.

U Srbiji i Crnoj Gori sve donedavno korišteni su udžbenici nastali neposredno nakon raspada SFRJ. Glavna je karakteristika tih udžbenika „prve generacije” bila vrlo snažna ideologizacija povijesnih događaja i osoba. U njima su Srbi predstavljani kao mučenici, a za gotovo biblijska stradanja srpskog naroda najviše su optuženi susjedni narodi, poglavito Turci i islamizirano slavensko stanovništvo (u starijem razdoblju) te Hrvati (u dvadesetom stoljeću), kao i Rimokatolička crkva s papom na čelu te Njemačka i Sjedinjene Američke Države. Nedavno su u Srbiji i Crnoj Gori tiskani novi udžbenici, a uskoro će biti izdani i novi udžbenici u Bosni i Hercegovini. No, dok u Srbiji/Crnoj Gori državni zavodi za izdavanje udžbenika još imaju monopol, u Bosni i Hercegovini nove udžbenike priprema nekoliko različitih izdavača, pa će udžbenički monizam zasigurno biti prevladan.

Udžbenici povijesti, a donekle i udžbenici zemljopisa i književnosti, izazivaju i najviše emocija. Široj je javnosti svakako najzanimljivije što u udžbenicima povijesti piše, a prema tomu i što bi učenici trebali učiti o najnovijoj prošlosti. No, cijela nacionalna povijest – od srednjeg vijeka nadalje – može biti i često jest predmet politizacije. Lako je uočiti kako je interes javnosti usmjeren poglavito prema pitanjima političke povijesti i spornim mjestima međunacionalnih odnosa te ratovima i različitim oblicima pojedinačnih i grupnih zločina pojedinih političkih režima. Tomu uvelike doprinosi nastavni plan i program koji od autora zahtijeva „proizvodnju” mita o žrtvi i stradanjima vlastitog naroda u teškom dvadesetom stoljeću, a velik prostor i pozornost pridaje upravo fenomenima političkog terora i ratnih zločina. Naravno, s obzirom na brojnost udžbenika u Hrvatskoj te različit stupanj historiografske svijesti i odgovornosti pojedinih autora, kod nas je ovo pitanje mnogo složenije nego u Srbiji i zahtijeva vrlo preciznu analizu. S druge strane, svakom su zainteresiranom čitatelju hrvatski udžbenici dostupni u knjižarama, pa sam može zaviriti u njih te uočiti kakve su razlike među pojedinim autorima u prikazu najnovije prošlosti.

Vrlo brzo nakon Miloševićeva odlaska s vlasti u Srbiji su u Zavodu za udžbenike i nastavna sredstva pripremili novi udžbenik za osmi razred osnovne škole, a potom redizajnirali dva stara (za šesti i sedmi razred) te izdali još jedan novi udžbenik (za peti razred). Kada je u pitanju njihov grafički izgled, ovi su udžbenici mnogo bolji od udžbenika iz Miloševićeva doba, ali su metodički nadalje zastarjeli: nude samo jednu „istinu” i nedovoljno potiču učenike na razmišljanje i traženje vlastitih odgovora na složena povijesna pitanja. U tom su pogledu još daleko od većine hrvatskih udžbenika. Stoga u najmanju ruku neobično zvuči nedavno izrečeni poziv urednika u Zavodu za udžbenike i nastavna sredstva u Beogradu Nebojše Jovanovića hrvatskim povjesničarima da je na njima red za povlačenje poteza. Hrvatski se povjesničari odavno bore za kvalitetnije i otvorenije te moderne udžbenike. U tom svom nastojanju imaju i uspjeha.

Novi udžbenik za osmi razred grupe autora, koji se u Srbiji pojavio 2001. godine, izazvao je niz polemika i osporavanja. Najveći je prigovor bio taj što se u udžbeniku ne spominje ime Slobodana Miloševića. Napadali su ga i Miloševići pobornici, koji su tvrdili da je posrijedi urota iz inozemstva, ali i njegovi protivnici, koji su očekivali da će autori udžbenika upozoriti na totalitarni karakter starog režima i autokratsku Miloševićevu vlast. No autori su to izbjegli i pozvali djecu da sama proučavaju prošlost: „Pokušajte da na osnovu istorijskih izvora opišete i objasnite neki događaj iz najbliže prošlosti. Nastojte da razlikujete pouzdane od nepouzdatih izvora, činjenice od objašnjenja i tumačenja. Proučavanje prošlosti, kako dalje tako i bliže, pomoći će vam da bolje razumete sadašnjost, ali i da postanete svesniji svoje vlastite odgovornosti za budućnost...” Bio bi to sjajan poziv kad bi bili zadovoljeni osnovni preduvjeti: da su učenici već u prethodnom školovanju naučili koristiti povijesne izvore i kritički razmišljati o prošlosti, kad bi njihovi nastavnici bili spremni pomoći im u takvom radu i kad bi učenici i nastavnici imali mogućnost da relativno lako dođu do različitih povijesnih izvora.

Drugi svjetski rat na području Jugoslavije u hrvatskim se udžbenicima obrađuje u četiri lekcije, dok mu srpski autori posvećuju pet poglavlja. Hrvatski se udžbenici međusobno razlikuju, pa tako i u prikazu Nezavisne Države Hrvatske. Jednom se udžbeniku, koji inače pripada krugu „prve generacije” hrvatskih udžbenika povijesti, može prigovoriti da u ocjeni te državne tvorevine nije dovoljno jasan. Štoviše, njegov autor Ivo Perić inzistira na tomu da je stvaranje NDH značilo ostvarenje stoljetne hrvatske težnje za samostalnom i nezavisnom državom. Inače, bila je to omiljena teza predsjednika Tuđmana, pa je vjerojatno stoga i ugrađena u ovaj najstariji hrvatski udžbenik povijesti za osmi razred. U ostalim se udžbenicima ustaška vlast nedvosmisleno označava kao zločinačka, a progoni Srba, Židova, Roma i Hrvata, koji se nisu slagali s političkom praksom u NDH, osuđuju se. U svim se udžbenicima spominju ustaški logori, napose Jasenovac, koji je svugdje označen kao najzloglasniji logor u kojem su stradali deseci tisuća nevinih ljudi. Nekome se može činiti da je to dovoljno ili čak previše, dok će drugi tvrditi kako je ustaški režim oslikan nedovoljno jasno. Ipak, najvažnije je da se učenici upoznaju s mehanizmom represivnog i totalitarnog režima koji se dogodio u ime hrvatske nacije da bi znali prepoznati i osuditi te odbaciti takav sustav. U tom bi smislu što više prostora valjalo posvetiti tim temama.

U hrvatskim je udžbenicima prisutna podjela odgovornosti za zlodjela tijekom rata. Govori se o strahovladi i zločinima ustaša, ali se ne zaboravljaju navesti niti četnički i partizanski zločini. Osobit je naglasak stavljen na zbivanja kod Bleiburga u svibnju 1945. godine i „križni put” Hrvata nakon bleiburškog pogroma.

Govoreći o zbivanjima tijekom Drugoga svjetskog rata, srpski autori naglašavaju da su u zloglasnim ustaškim logorima pobijene „stotine hiljada Srba zajedno sa Jevrejima i Romima (Ciganima)”. Osim što iznose bitno veće brojeve i što u kontekstu

stradanja u logorima ne spominju Hrvate, srpski autori posebno ističu da je na tim mjestima stradao velik broj djece, žena i staraca. No, u odnosu na stari udžbenik koji je desetak godina bio u uporabi u školama u Srbiji, ovi su autori mnogo „pomirljiviji”. U krajnjem slučaju, oni ne potiču na mržnju i osvetu kao što su svojim tekstom i ilustracijama o jasenovačkom logoru zapravo činili autori prethodnog udžbenika. Srpski đaci uče više od hrvatskih o partizanskom oružanom otporu i bitkama koje su partizani vodili, primjerice o igmanskom maršu, Neretvi i Sutjesci, što je zapravo trag jugoslavenskog socijalističkog nasljeđa. Partizani nisu prikazani kao nadljudi što je bila karakteristika udžbeničkog prikaza u doba SFRJ, ali su predstavljeni u pozitivnom svjetlu borbe protiv nacizma. Četnički pokret u srpskim je udžbenicima prikazan kao antifašistički, a o četničkim zločinima prema civilnom muslimanskom (bošnjačkom) i hrvatskom stanovništvu nema spomena.

Razdoblje povijesti socijalističke Jugoslavije nije dovoljno istraženo u historiografiji, ni hrvatskoj ni srpskoj. Takvo stanje u historiografiji izravno se prenosi na nastavni plan i program što se jasno vidi i u hrvatskim i u srpskom udžbeniku. Prema hrvatskom nastavnom planu i programu ovih je četrdeset i pet godina smješteno u svega tri nastavne jedinice. Možda bi se u u samo tri lekcije učenicima mogla približiti slika jednog posve drugačijeg društvenog, gospodarskog i političkog sustava kada bi stvari bile postavljene na pravi način. No, autori programa zahtijevaju da se uči prije svega o stradanjima Hrvata, pa se tako spominju „okovi koji su sputavali Hrvate i Hrvatsku”, „Hrvatska pod teretom unitarizma i centralizma”, „režimski obračun s Hrvatskom” i dr. Dok su pojedini autori, poput Ive Perića, doslovno slijedili ove zahtjeve nastavnog programa, drugi su ipak pokušali objasniti suštinske probleme komunističke ideologije i njezina ostvarenja u praksi. A oni su mnogo dublji od stradanja Hrvata.

O stradanjima vlastitog naroda u doba socijalističke Jugoslavije, iako u manjoj mjeri, govore i srpski autori. Oni su povijest druge Jugoslavije također smjestili u tri nastavne jedinice, ali u još manjem opsegu teksta. Ovdje su izrečene i vrlo zanimljive tvrdnje, poput sljedeće: „izgradnja socijalizma imala je za cilj pravedno i humano društvo u kome neće biti velikih razlika između ljudi ni po bogatstvu, ni po obrazovanju, ni po kulturi” u svrhu čega je ustanovljen poseban agitacijsko-propagandni aparat. Autori nisu objasnili da je takav stav o ujedinjavanju bio vrlo opasan za društveni napredak i da je poticao na nerad i neodgovornost jer su ionako svi trebali imati podjednako. Posve je izostavljen kritički stav prema komunističkom sustavu. Uz ovakav pristup učenici ni u kom slučaju ne mogu razumjeti kako je izgledala zemlja u kojoj su se rodili i živjeli njihovi roditelji.

U javnosti se često mogu čuti glasovi da učenici ne bi trebali učiti o najnovijoj povijesti budući da je to područje neistraženo, osjetljivo, podložno politikantskim manipulacijama, da može vrijeđati osjećaje učenika i slično. No, upravo zbog važnosti

najnovijeg razdoblja za našu sadašnju situaciju, kao i za budućnost, potrebno je da se u školi na primjeren način obrađuju zbivanja i osobe iz naše nedavne prošlosti. Uostalom, to je općeprihvaćeno načelo u nastavi povijesti u svijetu gdje se obrađuju i najnoviji povijesni događaji.

Prema nastavnom planu i programu iz 1998. u Hrvatskoj bi učenje povijesti trebalo završiti s oslobodilačkim akcijama *Bljesak* i *Oluja* te početkom procesa povratka i obnove dotad okupiranih krajeva. Rat u Bosni i Hercegovini program uopće ne spominje. U javnosti vjerojatno nije poznato da je nekoliko godina nastavni plan i program povijesti bio nedodirljiv, a autorima udžbenika zamjeralo se ako su promijenili naslov lekcije. O nekim većim promjenama i dopunama uopće nije moglo biti govora. Takav detaljno razrađen nastavni plan i program, u kojem se propisuju sve lekcije i poglavlja u njima, nasljeđe je iz bivše SR Hrvatske. U Europi takvi planovi nikada nisu ni postojali ili su već davno napušteni, a osim u Hrvatskoj postoje još samo u bivšim republikama SFRJ. Ipak, pojedini su autori pronašli načina i mjesta da u svojim knjigama progovore poneku riječ o ratu u Bosni i Hercegovini, kao i o problemima Hrvatske u drugoj polovici devedesetih te promjeni vladajuće političke garniture na početku 2000. godine. Zbog potonjeg su u novinama u jesen 2000. godine postavljana i pitanja događa li se u Hrvatskoj nova ideologizacija povijesti. Pri tom uopće nije bilo bitno da se radilo samo o nužnom dodatku – o pukoj informaciji da su u zemlji održani izbori te da su vlast preuzeli pripadnici drugih političkih stranaka, kao i da je – nakon smrti Franje Tuđmana – izabran novi predsjednik države.

Zbivanja tijekom posljednjih desetak godina nakon raspada Jugoslavije u srpskom su udžbeniku opisana na – doslovce – jednoj stranici uz koju se nalaze tri ilustracije i jedna karta. Sve se tri ilustracije odnose na srpska stradanja: prikazana je napuštena traktorska prikolica na auto-cesti „Bratstvo-jedinstvo” u kolovozu 1995. godine, bombardiranje Beograda u proljeće 1999. (uz napomenu da je „Beograd jedna od najčešće bombardovanih evropskih prestonica u 20. veku”) te „narodne demonstracije” u Beogradu 5. listopada 2000. godine kada je srpski narod-stradalnik srušio Slobodana Miloševića s vlasti. Doduše, u odnosu na stari udžbenik postignut je napredak: više se ne spominje pristranost Europske Unije (prije svega Njemačke kao „najuticajnijeg i najagresivnijeg njenog člana”), izostavljeno je optuživanje Vatikana i Katoličke crkve i „njenih fanatizovanih vernika” koji se bore protiv pravoslavnih Srba, niti se spominje kako je 1991. skoro „preslikana situacija iz 1941”. Izoštavljene su i teške riječi poput „tortura”, „zvjerstva”, a nema ni rečenica poput onih u starom udžbeniku: „Pljačkaju se i pale čitava srpska sela, ruše pravoslavne crkve, skrnave grobovi i svetišta”.

U starom se srpskom udžbeniku rat na području bivše SFRJ naziva „građanskim” ratom, a za nj se izravno optužuju Slovenija, Hrvatska, Bosna i Hercegovina te Makedonija koje su izvršile „nasilnu secesiju”. U novom je udžbeniku razlika samo ta

da se ne govori o građanskom ratu nego „oružanim sukobima” do kojih su doveli „suprotstavljeni stavovi jugoslovenskih republika u vezi sa svim bitnim pitanjima opstanka jugoslovenske države i položaja pojedinih naroda koje su postale nezavisne jednostranim odlukama, a ne dogovorom”. Naravno, ne navodi se tko je eventualni dogovor onemogućavao i činio sve da silom spriječi preuređenje Jugoslavije ili mirni razlaz jugoslovenskih republika. Ako se i može prihvatiti eventualno opravdanje da autori nisu mogli odmah nakon promjene političke situacije unijeti veće promjene i barem navesti neosporne činjenice, opravdanja za „šutnju” o Miloševiću i njegovoj zločinačkoj politici u drugom, izmijenjenom i dopunjenom izdanju nema. Zapravo, s obzirom da nema nikakvih promjena na tom planu, ove je godine u srpskom udžbeniku učinjen velik propust.

Hrvatski udžbenici posvećuju znatno više prostora najnovijim povijesnim zbivanjima, pa stoga đaci u Hrvatskoj imaju priliku opširnije učiti o okolnostima u kojima je njihova zemlja ostvarila državnu samostalnost. Naravno, nisu svi udžbenici u Hrvatskoj jednako kvalitetni i otvoreni. U većini još prevladava stari metodički pristup i narativna struktura, ali i u takvim udžbenicima bogatstvo ilustrativnog materijala i poneki ulomak iz izvornih tekstova pomažu nastavnicima u organizaciji moderne nastave povijesti u kojoj se naglasak daje na kritičko promišljanje povijesnog teksta i izvornih materijala. Istina, pitanje je koliko su nastavnici spremni za takav pristup nastavi. Među današnjih pet udžbenika povijesti za osmi razred u Hrvatskoj jedan se posebno ističe novim metodičkim pristupom i može se uvrstiti u udžbenike „treće generacije”. Riječ je o knjizi Snježane Koren koja je u svoj udžbenik ugradila mnoštvo najrazličitijih povijesnih izvora koji s različitih strana osvjetljavaju složene povijesne fenomene. U tomu je najveća vrlina ove knjige – pomoću nje se zbilja može učiti povijesnom mišljenju. A upravo bi to trebao biti najvažniji cilj nastave povijesti: omogućiti mladima da steknu i razvijaju povijesnu svijest.

Promjene u školstvu, a u sklopu njih promjene u nastavi povijesti nužan su preduvjet općeg napretka svake, pa i naše zemlje. Da su promjene nužne, slaže se većina javnosti. Ipak, rasprava o tome u kojem bi se pravcu ove promjene trebale odvijati nije dovoljno prisutna ni u javnosti, ni među stručnjacima. Ako se do rasprave i dolazi, uglavnom se svodi na površno nabranje što bi, a što ne bi trebalo poučavati u školama. Međutim, promjene su nužne ne samo što se tiče sadržaja, iako i tu bi valjalo učiniti odlučan potez prvenstveno reduciranjem sadržaja političke povijesti u korist društvene i kulturne povijesti te povijesti svakodnevnog života, povijesti mentaliteta i slično. Potrebno je redefinirati ciljeve nastave povijesti. Nužne su promjene načina na koji se povijest poučava te uvođenje novih metoda u čemu može pomoći korištenje iskustava drugih zemalja. Za sve to potrebna je dobra volja i odlučnost prvenstveno Ministarstva prosvjete i športa, u čijoj se to nadležnosti nalazi. Do sada je Ministarstvo učinilo barem nešto za poboljšanje stanja na području udžbenika

– dopustilo je da na tom području prorade mehanizmi slobodnog tržišta. To je omogućilo da Hrvatska u tom pogledu učini veliki korak naprijed. Nije dobro što je trenutno najprisutnija tendencija u Ministarstvu pronalaženje načina na koji bi se posao autora udžbenika i izdavača mogao otežati. To bi svakako označavalo korak unatrag.

Udžbenici su ipak samo jedan od elemenata koji utječu na kvalitetu nastave, i to zasigurno ne najvažniji. Mnogo je toga čime bi se Ministarstvo trebalo pozabaviti na području školstva. Osim osiguranja materijalnih uvjeta nastave, vruće je pitanje stručno usavršavanje nastavnika i njihovo osposobljavanje za upotrebu novih nastavnih metoda. Ti poslovi zahtijevaju golemi napor državnih vlasti i ne mogu se prepustiti, kao što je to bio slučaj s udžbenicima, nečijoj privatnoj inicijativi.

Kod nas nije rijetkost pozivanje na zapadnoeuropska iskustva i usporedbe sa znatno razvijenijim zemljama. U prošlom broju *Globusa* može se pronaći jedan takav slučaj u tekstu o analizi nekih udžbenika u osnovnim školama. Tekst se temelji na publikaciji *Koje sve oblike netrpeljivosti sadrže novi školski udžbenici ili na kojim se vrijednostima odgajaju i obrazuju nove generacije*. U njoj se nalaze velike i snažne, ponegdje i uvredljive, optužbe na račun svih analiziranih udžbenika. Nakon što sam – u želji da vidim što je u članku preuzeto iz spomenute analize, a što je novinski tekst – pribavio navedenu knjižicu, mojem zaprepaštenju nije bilo kraja. Česta je praksa u Hrvatskoj – a tako je i u ovom slučaju – da se zaboravlja kako se normi demokratskog ponašanja i dobrih građanskih običaja trebaju pridržavati i oni koji dijele lekcije. U tom smislu ide i moje pitanje Nataši Jovičić, urednici navedene publikacije: „Biste li, draga gospođo, u Švedskoj, koju navodite kao primjer, dopustili tekstove koji izravno optužuju autore školskih knjiga za fašizam i nacizam, rasizam ili seksizam, a da se niste uvjerali u utemeljenost takvih teških optužbi. I još važnije – biste li tamo uopće došli u priliku objaviti ovako amaterski urađenu, površnu i promašenu analizu?”

Mnogo je elemenata koji navode na ovakvu ocjenu. Analiza školskih udžbenika nije posao koji se radi prema slučajnom izboru s popisa udžbenika, bez poznavanja problema i cjelovitog stanja stvari, primjerice, bez znanja da se udžbenici u Hrvatskoj pišu prema strogo propisanom detaljnom nastavnom planu i programu. Još manje je to djelatnost u kojoj se zlonamjerno iskrivljuju stanovite formulacije koje se nalaze u udžbenicima ili se ilustracije i ulomci teksta vade iz konteksta. To nije posao koji se smije raditi bez temeljitih priprema i poznavanja teorijske literature, te ranijih analiza (koje za hrvatske udžbenike postoje kako na hrvatskom tako i na stranim jezicima). Jedna metodološki korektna analiza ne bi uzela samo udžbenike prema slučajnom odabiru, nego bi nastojala uzeti u obzir sve postojeće udžbenike.

U Hrvatskoj je još prije tri godine objavljena kratka knjiga Falka Pingela, njemačkog znanstvenika iz najvećeg svjetskog instituta za proučavanje školskih udžbenika u Braunschweigu. Njezin je naslov *UNESCO – Vodič za istraživanje i reviziju udžbenika*. Bez te je publikacije teško zamisliva bilo kakva ozbiljna analiza udžbenika. Da su je Nataša Jovičić i njezini suradnici proučili, saznali bi mnoge korisne stvari, pa vjerojatno ne bi došli u tešku situaciju da ne mogu pronaći prihvatljive kriterije za objašnjenje nalaza svoje analize. Upravo im se to dogodilo – mogli su jedino

nabrajati koliko se puta u nekom udžbeniku navode žene ili da su „visibabe stidljive, jaglaci skromni, vrapčići brbljavi, znatiželjni i uvredljivi” te iznositi politikantske i pamfletističke tvrdnje za koje valjda smatraju da dobro, moderno, demokratski i „prozapadno” zvuče.

Osnovna stvar koju su „neovisni analitičari” nevladine udruge *Nona* trebali svladati jest: udžbenici nastaju na temelju nastavnog plana i programa koji strogo određuje okvire toga što, koliko, pa čak i kako učiti (sadrži propisane naslove svih nastavnih jedinica i podnaslove odlomaka unutar lekcija). I sâm smatram kako je Ministarstvo prosvjete i športa izgubilo dragocjeno vrijeme, kako smo propustili tri godine i ništa bitno na tom polju nismo postigli. No, nastavni je program naša realnost i svi ga se autori udžbenika i nastavnici koji predaju u školama moraju pridržavati. U nekim novijim udžbenicima autori su odlučili unijeti stanovite izmjene, ali su se zadržali uglavnom na dodavanju onih sadržaja za koje su smatrali da su neophodni za bolje razumijevanje. Temeljitija promjena nije moguća bez usvajanja novog kurikulumu.

Nastavni plan i program povijesti bio je već više puta na udaru kritike stručne javnosti, ali unatoč svemu dalje vrijedi. Da su „neovisni analitičari” pomnije promotrili taj program, uvidjeli bi da se u njemu preferira politička povijest, a gotovo potpuno zanemaruje povijest svakodnevnog života, povijest mentaliteta i slično, pa školsku povijest uistinu velikim dijelom pretvara u mušku povijest ratovanja. Osim toga, nastavni plan i program precizno definira omjer hrvatske i svjetske povijesti u odnosu 60% prema 40%. Jedino što se u tom pogledu može analizirati jest kako se pojedini autori nose s tim ograničenjem. Da su „neovisni analitičari” pomnije promotrili taj program, uvidjeli bi da je Vesna Đurić u svoj udžbenik za osmi razred dodala lekciju o zemljama parlamentarne demokracije, odnosno o Velikoj Britaniji, Francuskoj i Sjedinjenim Američkim Državama, upravo kako bi mogla učenicima omogućiti spoznaju da su u tim državama razvijana demokratska prava i slobode ljudi za razliku od stanja u tadašnjim totalitarnim državama SSSR-u, nacističkoj Njemačkoj i fašističkoj Italiji.

U ovoj je analizi učinjena još jedna nedopustiva pogreška: zasebno su analizirani tekstualni dijelovi udžbenika i ilustrativni materijal, a potom su rezultati tako i prezentirani. Rezultati takvog metodološkog postupka daju posve krivu sliku. Primjerice, Rosana Ratković na temelju svoje analize ilustracija (samo ilustracija, bez teksta!) u udžbeniku Vesne Đurić, koji potpisujem kao urednik, izriče strašne poruke o političkom opredjeljenju autorice. Stoga shvaćam da su te poruke upućene i meni, kao i svima koji su uz ovaj udžbenik na bilo koji način povezani. A to najodlučnije odbijam.

Idealni udžbenici ne postoje ni u Hrvatskoj, niti bilo gdje u svijetu. Svakom, pa i ovom udžbeniku, može se prigovoriti. Međutim, u „analizi” gospođe Rosane

Ratković vidi se primjer zlonamjernosti i potrage za detaljima koji joj idu u prilog teze o „relativizaciji fašizma i antifašizma” unatoč tomu što je u udžbeniku jasno izražena osuda nacističkih zločina. To je jedan od prvih udžbenika u kojem se spominje i objašnjava pojam *holokaust* (inače, nastavni plan i program ne zahtijeva spominjanje holokausta). Zanimljivo je da Ratko Špiranec u svojoj analizi istog udžbenika daje bitno blažu ocjenu te knjige. Zapravo, jedina njegova značajnija primjedba odnosi se na spominjanje kulture u kontekstu NDH. Da je ovaj analitičar imao u rukama nastavni plan i program, shvatio bi da se to tamo izrijeком zahtijeva. Ipak, i Špiranec primjećuje da autorica naglašava kako je „kulturna politika bila nacionalistički usmjerena” te da su „kulturni djelatnici koji se nisu slagali s vlašću bili proganjani”. Osim toga, on hvali autoričino nastojanje da se ne omogući poistovjećivanje njemačkog naroda i nacista te ističe da su nacistički zločini i holokaust detaljno objašnjeni.

Rosana Ratković optužuje autoricu udžbenika za sve najgore, a pri tom se sama koristi manipulacijom. Evo primjera: ilustracija Ante Pavelića sa spornim potpisom u kojem ne piše da je riječ o ratnom zločincu nalazi se u poglavlju u kojem se govori o postanku ustaškog pokreta, dakle desetak godina prije Drugoga svjetskog rata. U kasnijem se tekstu jasno ističe zločinački karakter ustaškog režima tijekom rata. Štoviše, naslov poglavlja koji govori o ustaškim zločinima glasi „Strahovlada ustaša” iako nastavni program traži da se govori samo o „ustaškom režimu”. Autorica udžbenika jasno ističe da su ustaše od samog početka stali uz nacistički program, da su činili brojne zločine, napose u logorima smrti u Jasenovcu i Staroj Gradiški, te da je njihova nasilna politika ostavila posljedice za hrvatski narod do danas. S druge strane, ideja da se Winstona Churchilla želi obezvrijediti stoga što je predstavljen na onodobnoj britanskoj karikaturi kao buldog s izvornim potpisom *Holding the line* (*Držimo položaj*) i objašnjenjem autorice udžbenika da je upravo premijer organizirao obranu Velike Britanije od nacističkih napada i ohrabrivao britansko stanovništvo, vrlo je neobična konstrukcija. Ovo su samo dva primjera, no i ostali inkriminirani slučajevi potpunog „relativiziranja razlika između fašizma i antifašizma”, rezultat su bezobzirnog vađenja iz konteksta ili možda nerazumijevanja.

Proizvoljne teze o vezama između školskih udžbenika i „divljanja maturanata” ili hrvatskih sportskih navijača ili pak s ustašoidnim pjesmama ne zaslužuju poseban komentar. Ipak, optužiti nekoga za propagiranje i širenje nacističkih i fašističkih ideja na temelju ovakve analize opasna je igra. Poštuje li time naša „neovisna analitičarka” Rosana Ratković građanska prava autora udžbenika? Je li to „švedski model” koji bismo trebali slijediti? Ostavljam čitateljima na prosudbu.

Nema političkih pritisaka na pisce udžbenika

Intervju u *Večernjem listu* vodio Željko Krušelj (objavljeno u rubrici „Obzor”, 17. rujna 2001)

Polemične rasprave o udžbenicima povijesti za osnovne i srednje škole zacijelo neće prestajati ni ove školske godine. O toj temi razgovaramo s dr. Damirom Agičićem, docentom na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu, koji je i sam autor i koautor nekoliko udžbenika.

Željko Krušelj (Ž.K.): Prije nekoliko je godina uvođenje alternativnih udžbenika smatrano poželjnim odgovorom na autorske i izdavačke monopole. Sada je, međutim, sve raširenije mišljenje da ta „poplava” udžbenika stvara kaos i povećava troškove školovanja. Što je prava istina?

D.A.: U našoj je zemlji u posljednjih godinu ili dvije uistinu došlo do produkcije golemog broja udžbenika, također udžbenika povijesti. Prvi alternativni udžbenici povijesti za osnovnu školu pojavili su se prije pet godina. Tada su, zapravo, odobreni alternativni udžbenici u samo dva razreda – šestom i sedmom, od kojih se jedan nije ni pojavio tijekom sljedeće dvije godine jer je Ministarstvo prosvjete – unatoč odobrenju – pravilo probleme autorima i izdavaču. Autorski i izdavački monopoli bili su još uvijek vrlo snažni i bilo se teško probiti u taj „odabrani svijet”. No, kada je jednom krenulo, pokazalo se da se udžbenici povijesti mogu raditi i na drugi način nego je to dotad bilo uvriježeno. Pokazalo se također to da autori udžbenika mogu biti i mladi ljudi, učitelji i profesori. Do sadašnjeg povećanja broja udžbenika došlo je stoga što je nova ekipa u Ministarstvu prosvjete dopustila gotovo sve ponuđene rukopise, a stari su udžbenici još na snazi. Osobno smatram da nije riječ ni o kakvom „kaosu”, da je poželjno da postoje alternativni udžbenici i da je najvažnije dobro informirati učitelje i profesore povijesti u školama o tome što im se nudi. Koliko znam, autori, urednici i izdavači trude se prirediti što bolje udžbenike, a odgovornost za kašnjenja leži većim dijelom na Ministarstvu prosvjete koje je kasnilo s procedurom odobravanja udžbenika. Troškovi školovanja jesu nešto veći, ali je korist od postojanja alternativnih udžbenika neusporedivo veća. Time učitelj, odnosno profesor, uistinu postaje glavni kreator nastave. On bira po čemu će njegovi učenici raditi. Doduše, povećava se i njegova odgovornost za uspješan proces naučavanja.

Ž.K.: Kako objašnjavate činjenicu da Ministarstvo prosvjete gotovo svim autorima daje prolaznu ocjenu? Čiji je to interes?

D.A.: To uistinu jest problem iako mislim da se ne radi ni o kakvim pojedinačnim interesima niti da Ministarstvo prosvjete podupire bilo koga. Više je riječ o nepostojanju promišljene i dosljedne politike u svezi s udžbenicima i školstvom u cijelosti. U cijelom procesu konačnog odobravanja udžbenika najvažnija bi institucija trebala biti institucija recenzenata. To bi se moglo zbiti kada bi Ministarstvo prosvjete odredilo listu recenzenata – uglednih, iskusnih sveučilišnih profesora i znanstvenika i nastavnika povijesti iz škola, ujedno odgovornih prema Ministarstvu, struci, autorima, izdavačima i, prije svega, prema djeci koja će možda učiti iz udžbenika koje oni odobre. Mislim da se u nekim slučajevima dosad tako nije razmišljalo, a da su se olako dobivale pozitivne recenzije. Posebice se to tiče starijih udžbenika – u jednom doslovce piše: „zbog toga čitavo razdoblje nazivamo prosvijećenim apsolutizmom ili skraćeno prosvjetiteljstvom"! To je ili strašno neznanje ili strašan nemar i autora, i recenzenata i urednika.

Ž.K.: Koliko je konkurencija stvarno utjecala na kvalitetu udžbenika povijesti? Jesu li oni doista moderniji i prihvatljiviji?

D.A.: Jesu. To se vidi već i golim okom. Možete pogledati izdanja udžbenika iz 1996. ili 1997. i ova nova koja se tiskaju od 1998., a posebno od prošle godine. Uočit ćete da su se udžbenici bitno poboljšali. Istina, ima i novih udžbenika koji ne zadovoljavaju sve nužne elemente da bi se svrstali u kategoriju dobrog udžbenika. Slažem se da je konkurencija – ukoliko je transparentna – vrlo poticajna stvar. U predmetu povijesti danas imamo suvremene i metodičko-didaktički izuzetno dobre oblikovane udžbenike. Udžbenike koji u grafičkom pogledu mogu konkurirati bilo kojim zapadnoeuropskim udžbenicima. Koliko mi je poznato, slično je i u drugim predmetima. Siguran sam da je to dobrim dijelom posljedica zdrave konkurentске borbe. Nemojte to promatrati kao nešto negativno. Predugo smo živjeli u socijalizmu i nismo dovoljno naučeni na borbu za kupce svoje robe. Smatramo to nemoralnim i nedostojnim naših temeljnih poziva profesora i znanstvenika. A udžbenik je – u konačnici – ipak roba koju autori i izdavači nude na tržištu. Jednako, ili slično, kao što na tržištu nudimo i naša ostala znanja.

Ž.K.: Stručno povjerenstvo za povijesne udžbenike pri Ministarstvu prosvjete, predvođeno dr. Nikšom Stančićem, prošle je godine dalo skromnu ocjenu većini autora, a nekima i neprolaznu? Zašto ministar Strugar nije inzistirao na dosljednoj realizaciji tih zaključaka. U čemu je problem?

D.A.: To biste pitanje trebali postaviti ministru Strugaru. Čini mi se kako se nije željelo uzbuditi neke duhove, kako se odstupilo od radikalnijih mjera zbog straha od

uznemiravanja javnosti. Upravo lanjskog proljeća u novinama se povelala oštra hajka ekstremnih desničara i nekih povrijeđenih autora na profesora Stančića, podmetano mu je koješta. I mene je u *Vjesniku* napala osoba pod imenom Ivan Horvat, a dobivao sam i anonimna pisma. Uistinu ne znam zašto nisu povučeni neki udžbenici koji ne zadovoljavaju elementarne stručne, metodičko-didaktičke, jezične i grafičke norme. Također me to zanima. Inače, udžbenici koji su dobili neprolaznu ocjenu zaslužili su je s punim pravom – upravo u ime one odgovornosti prema djeci o kojoj sam malo-prije govorio. Nije svejedno iz kakvih se knjiga uči povijest. Većini ljudi udžbenik je jedina knjiga iz povijesti koju u životu pročitaju.

Ž.K.: Kakve stručne, didaktičke i spisateljske vrline mora imati autor školskog udžbenika? Koliko taj „foto-robot” odgovara imenima koja su otisnuta na današnjim udžbenicima?

D.A.: Autor udžbenika povijesti mora imati široke vidike, mora se umjeti izraziti jednostavno i razumljivo, a opet mora zadržati visoku razinu stručnosti. Volio bih da su nam autori udžbenika takvi. Oni bi trebali znati zainteresirati dječake i djevojčice od 11 do 15 godina ili djevojke i mladiće od 16 do 19 godina. Posebice valja biti oprezan s onima starijima. Oni postaju punoljetni, građani s pravom glasa. I sam se sjećam s koliko sam ponosa dočekaosamnaesti rođendan. Ne možete tim đacima pisati kao da se obraćate trinaestogodišnjacima. Na žalost, kod nas postoje primjeri takvog odnosa! Srećom, oni postupno odumiru.

Ž.K.: A što je s imenima autora koja su otisnuta na današnjim udžbenicima?

D.A.: Danas je vrlo raznolika struktura autora udžbenika povijesti. Upravo završavam jednu analizu te strukture. Prema mome istraživanju od 35 autora udžbenika povijesti otprilike trećina ih je mlađa od 35 godina, trećina ima između 36 i 50 godina, a preostala trećina više od 50 godina. Jedan od autora nedavno je preminuo u dubokoj starosti. Od ukupno 35 autora petnaest je žena, najviše u srednjoj dobi gdje ih ima više nego muških autora. Među autorima u osnovnoj školi prevladavaju učitelji i profesori nad znanstvenicima i sveučilišnim nastavnicima, dok je u gimnazijama situacija u korist potonjih. Među autorima sa znanstvenim titulama većina su bili autori udžbenika i školskih priručnika još prije usvajanja nastavnog programa 1995., odnosno prije 1991. godine.

Ž.K.: Vrlo su kontradiktorna mišljenja i o tome koliko je sadašnji nastavni program povijesti odgovoran za lošu kvalitetu udžbenika. Je li veći problem u programu ili samim autorima?

D.A.: Golemi, najveći dio problema leži u izuzetno lošem nastavnom programu. Taj je kurikulum razrađen do potankosti, a rađen je na metodološki posve pogrešan način. Prvo su tijekom 1992./1993. preuređeni postojeći udžbenici tako da se iz njih

izbacilo marksističko poimanje prošlosti i jugoslavenski okvir. Potom se prišlo izradi programa na temelju tako preuređenih udžbenika. Bez obzira što je u međuvremenu bio ponuđen i prihvaćen jedan drugačiji nastavni program, u konačnici je prevladao ovaj koji je tek neznatno izmijenjen 1997. godine. Naravno, takvom metodologijom nije se moglo postići ništa dobro. Inače, programu je mnogo prigovarano za kroa-tocentričnost. Argumentacija za to bila je samo djelomično točna jer nije problem u količini gradiva o hrvatskoj povijesti koliko u pristupu. Prigovori koji stoje jesu prevelika upućenost na politička zbivanja, ratove i vladare kao nositelje prošle stvarnosti, te fobično predstavljanje susjednih naroda i zemalja. Naravno, puno ovisi i o autorima. Ja sam uspio u svoj udžbenik „ugurati” mnogo više žena, djece, povijesti svakodnevnice, sporta i dr. nego je programom predviđeno. Isprva, dok je autorica programa dr. Agneza Szabo budno bdjela nad svakim zarezom, to nije bilo lako. Kasnije su se stvari promijenile i u posljednje dvije godine autori su – u dogovoru s urednicima i recenzentima – mogli postupiti i nešto drugačije nego je podrobnom razradom programa predviđeno.

Ž.K.: I nisu imali problema?

D.A.: Te promjene nisu dosad mogle biti znatne, a u praksi odobravanja udžbenika nije bilo nikakvih problema zbog toga. No, problemi su mogli nastati ukoliko bi prosvjetni savjetnik inzistirao da se učitelji moraju strogo držati slova programa. A to je bilo gotovo redovita pojava. Kako sam upravo čuo, Ministarstvo je sad otišlo u drugu krajnost i u škole uputilo dopis u kojem stoji da se nastavnici ne moraju držati nastavnih planova i programa. Bojim se da bi „kaos” u nastavi mogao nastati upravo zbog takve odluke, a ne zbog postojanja više udžbenika za isti predmet u istom razredu. Opet se polazi krivim putem – umjesto da se raspravlja o školstvu i nužnim promjenama, da se raspiše natječaj za novi kurikulum, dopušta se svakome da radi kako ga volja. Imaju li odgovorni pri tome na umu da u školama radi velik broj nestručnog kadra?

Ž.K.: Na koja bi se inozemna iskustva trebali oslanjati autori nastavnih programa i udžbenika? Kako se Hrvatska uopće i uklapa u svjetske obrazovne trendove?

D.A.: Mislim da se treba čuvati izravnog preuzimanja tuđih iskustava. Treba, naravno, konzultirati zapadnoeuropske i srednjoeuropske trendove, ali se treba iskoristiti i tradicija hrvatske pedagogije i metodike nastave povijesti. Doduše, u posljednjih petnaestak godina, osobito u doba nakon osamostaljenja Hrvatske, metodika nastave povijesti u velikoj je mjeri zapostavljena. Nema nikakvog specijaliziranog časopisa. Analizama hrvatskih udžbenika povijesti više se bave inozemni stručnjaci nego domaći. Nadam se kako će se stanje na tom polju uskoro početi mijenjati na bolje.

Ž.K.: Moraju li udžbenici, pogotovo oni za osnovne škole, biti toliko krcati događajima, imenima i datumima? Nije li takav pristup alibi za pisce koji nemaju moć sintetiziranja građe?

D.A.: Ne moraju, niti bi smjeli. Doduše, netko će prigovoriti da su novi udžbenici *Profila*, izdavača s kojim surađujem, prilično opsežni. Naša namjera bila je ponuditi cjelovite udžbenike u kojima će učenici imati i izvore, ulomke iz povijesne literature i drugo, a ne samo osnovni, autorski tekst. Takvi udžbenici traže veći angažman i učitelja/profesora i učenika i to ne zato da se „nabuba” sve što tamo piše, nego da se nauči kako se povijest uči. U njima se ne prikazuju isključivo politički događaji nego je vrlo velika pozornost posvećena svakodnevnom životu i temama kulture i društvenih odnosa. Smatram da se uporabom takvih udžbenika mnogo bolje može uočiti tko u razredu zaslužuje *peticu* a tko ocjenu *dovoljan*. Nadam se da će takvi udžbenici uskoro postati svakodnevnicima.

Ž.K.: Ima li političkih pritisaka na autore udžbenika?

D.A.: Nema, ukoliko ne smatrate da je politički pritisak zahtjev da se piše pozitivno o demokratskim nasljedima zapadne civilizacije i da se kritički odnosi prema svakom obliku totalitarizma, pa i onog koji nosi nacionalni predznak. Duboko se nadam da su daleka prošlost izravni politički pritisci poput onog kad se jedan saborski zastupnik požalio na neke konstatacije u udžbenicima, a onda mu je gospođa ministar Ljilja Vokić poručila da će ga uključiti u povjerenstvo za udžbenike premda on s poviješću nema ništa. Ili pak kad je za mišljenje o znanstvenoj utemeljenosti tvrdnji sveučilišnog profesora srednjovjekovne povijesti zatražila od političara, nesvršenog poslijediplomanta, koji se srednjim vijekom nije bavio otkako je položio svoje ispite. U to je doba glavnu riječ u postupku odobravanja udžbenika povijesti imala jedna osoba koja često nije uvažavala mišljenja višečlanih stručnih povjerenstava. Još jednom, duboko se nadam da su ta vremena daleko iza nas i da se više neće povratiti.

Ž.K.: A kako to da se nakon svakih izbora mijenjaju tekstovi i slike koje govore o bliskoj prošlosti?

D.A.: To nije točno. Takav su stereotip nametnuli mediji. Naime, prošle su se godine u dva *Profilova* udžbenika pojavile ilustracije premijera Račana i predsjednika Mesića. Autori novinskih napisa sugerirali su da je to nova ideologizacija. Nije. Svaki događaj već sutra dan postaje sastavni dio naše prošlosti, to znači povijesti. Složit ćete se da je promjena na vlasti relativno važan događaj. U ovom konkretnom slučaju radilo se o tome da su u udžbenik stavljene najsvježije informacije o promjeni u upravljanju našom državom. O tom događaju – promjeni ljudi i stranaka na vlasti – autorice udžbenika nisu izrazile nikakve vrijednosne sudove. Ne vidim razlog zašto se sutra u udžbeniku ne bi napisalo da su nakon izbora na vlast došli – tko god došao. Takve se

stvari rade u svijetu, i nitko ne tvrdi da se radi o novim oblicima ideologizacije. Uopće, problem leži i u tome da u Hrvatskoj nema povjesničara koji se bave najnovijom poviješću. Za to svi snosimo odgovornost. Veseli me da se o tome napokon počelo razmišljati i da postoje novi projekti o Hrvatskoj u drugoj polovici 20. stoljeća. I autorima udžbenika bit će lakše jer je vrlo teško pisati o nečemu o čemu nema dovoljno relevantne literature.

Nastavni program treba mijenjati

Intervju u *Školskim novinama* vodio Ivo Klarić (broj 18, 7. svibnja 2002)

Ivo Klarić (I.K.): Tijekom 2000. godine pucalo se iz svih oružja, da tako kažem, po programu i udžbenicima povijesti tako da je ministarstvo formiralo posebno povjerenstvo za ocjenu udžbenika. Primjedaba je bilo svih vrsta. Dvije su godine prošle od tada...?

D.A.: Sjećam se te napete atmosfere u proljeće 2000. godine. Mnogi su vjerovali da će se nešto bitno promijeniti u školskom sustavu općenito, a u nastavi povijesti napose. U svibnju te godine održana je velika tribina o nastavi povijesti u sklopu nastavka Prvoga kongresa hrvatskih povjesničara. Sličnu je tribinu priredila također grupa nevladinih udruga u području obrazovanja, a – kako ste kazali – ministar je formirao i posebno povjerenstvo za analizu udžbenika povijesti. Na to su reagirali mnogi koji su se osjetili ugroženima, koji su pomislili da će njihova koncepcija nastave povijesti ili udžbenici biti stavljeni izvan uporabe. Nisu se štedile teške riječi, napadan je svatko tko je prozborio riječ *promjena*. Moguće je da je upravo takva atmosfera utjecala na ministra Strugara i njegova savjetnika prof. dr. Nikšu Stančića da u školskoj uporabi ostave sve udžbenike povijesti, čak i one koji ne zadovoljavaju elementarne standarde struke i metodike. U tome se pogledu ništa nije promijenilo ni prošle godine, a kako stoje stvari – neće se niti ove. To je loša strana u vezi s udžbenicima povijesti koji su u javnosti, posebno u novinstvu, često predstavljani crnim bojama. No, nije sve tako mračno – postoje, a postojali su i prije 2000. godine, udžbenici povijesti koji su u međunarodnim istraživanjima ocijenjeni vrlo povoljno, unatoč tome što su napisani prema nastavnom programu koji je izrazito loš. Još važnije, te udžbenike povoljno ocjenjuju naši profesori i učitelji povijesti, te – što mi je posebno drago – izvrsno ih prihvaćaju učenici. Činjenica da novinari ne zagledaju dublje u udžbenike, da generaliziraju te da ih zanimaju samo senzacije i „mračna” strana koja u nekim udžbenicima uistinu postoji, nije u ovom slučaju uopće važna.

I.K.: O kakvim to dobrim udžbenicima govorite?

D.A.: O udžbenicima koje smo u *Profilu* počeli pripremati još 1996. godine. Ne znam sjećaju li se vaši čitatelji novinskih polemika između profesora Nevena Budaka i ministricе Ljilje Vokić koja je uporno odbijala prihvatiti njegov udžbenik (u

suautorstvu s Vladimirom Posavcem). Na kraju je popustila i taj se udžbenik 1998. godine našao na popisu udžbenika. Slično je bilo s udžbenicima za srednje strukovne škole. I oni su na kraju prihvaćeni. U međuvremenu smo otišli korak dalje i počeli pripremati tzv. „udžbenike treće generacije” – prvi je među njima bio udžbenik Snježane Koren za osmi razred. Njihova je glavna odlika da učenicima osim autor-skog teksta i metodičkog dijela nude također tekstualne i slikovne povijesne izvore. Pomoću takvih udžbenika može se posve drugačije nego ranije izvoditi nastava povi-jesti. U međuvremenu su i neki drugi izdavači priredili nove udžbenike povijesti na koje se novinske pokude ni u kom slučaju ne mogu primijeniti. Može im se prigovo-riti ponešto u metodičkom ili stručnom pogledu, ali ne zaslužuju da budu svrstani u grupu loših udžbenika.

I.K.: Kažete da je nastavni program povijesti izrazito loš? U čemu se to ogleda?

D.A.: U svemu. Prije svega, taj je program nastao prema uzoru na stari nastavni plan i program iz polovice osamdesetih! Mislim da nije teško dokazati ovu tvrdnju – dovoljno je pogledati i usporediti ih. Uostalom, i metodologija nastanka novoga programa u najmanju je ruku neobična. Prvo su nakon hrvatskog osamostaljenja na početku devedesetih preuređeni postojeći udžbenici koji su bili napisani na temelju programa iz 1985. godine, a potom je autorica programa prepisala (sic) naslove i podnaslove iz tih udžbenika. Uz neke kasnije preinake taj je program od privreme-nog postao stalan. Na snazi je i danas. Prema njemu hrvatski bi učenici trebali učiti prvenstveno političku povijest, povijest ratova i sukoba. Na njihovu sreću, u onim boljim udžbenicima koje sam maloprije spomenuo autori su povelj računa o tome da učenicima ponude i objašnjenje razvoja društva i kulture te svakodnevnog života ljudi u prošlosti.

I.K.: Može li se nastavni program poboljšati?

D.A.: Ne, taj se program ne može poboljšati. Mora se promijeniti, a ne vidim da postoji politička volja da se to učini. Što bi trebalo učiniti? U dnevnom tisku i na Internetu objaviti javni poziv za novi nastavni program povijesti. Ne mislim da bi novi program morao biti razrađen u detalje kao postojeći. Nastavni programi poput našega napušteni su u velikom broju europskih država, a u brojnim nije ni posto-jao. Ministarstvo prosvjete trebalo bi prihvatiti samo temeljni okvir (kurikulum). Detaljan raspored gradiva određivali bi autori udžbenika odnosno sami nastavnici izradbom izvedbenog plana. Prema tome, moguće bi bilo postojanje više različitih izvedbenih planova. Na kraju, zašto učenici u Dubrovniku ne bi mogli učiti više o povijesti Dubrovačke Republike, učenici u Slavonskom Brodu o povijesti Vojne kra-jine, a zagrebački đaci o povijesti svoga grada? Čak ne mislim da bi se odmah morali mijenjati svi udžbenici – Hrvatska nije dovoljno bogata da si to priušti. Dobar dio

postojećih udžbenika upotrebljiv je za neko prijelazno razdoblje. No, ponavljam – ne vidim političku volju da dođe do promjena. Izgubili smo već tri godine.

I.K.: U čemu je zapravo svrha učenja povijesti – da učenici nauče i zauvijek zapamte pojedina imena i događaje ili u nečemu drugome?

D.A.: Naravno da je važna sastavnica naučavanja povijesti prenošenje određenih temeljnih znanja te da učenici trebaju iz škole ponijeti sa sobom spoznaje o određenim osobama i događajima u prošlosti. No, to je od drugorazredne važnosti. Temeljna bi svrha učenja povijesti, kao uostalom i svih ostalih predmeta – prema mojem mišljenju – trebala biti obrazovanje mladih (ili još vrlo mladih) ljudi da se znaju nositi s izazovima suvremenog svijeta i suočavati se sa životnim problemima. Pojednostavljeno, mlade treba obrazovati za aktivno sudjelovanje u demokratskom društvu, treba razvijati njihovu kreativnost, učiti ih kritičkom razmišljanju i snalažljivosti u samostalnom pronalaženju izvora znanja. Treba ih učiti komunikacijskim vještinama, razvijati njihove sposobnosti da vrednuju informacije kojima su svakodnevno obasuti.

I.K.: Što, u tom smislu, mislite o „rasterećenju” u nastavi povijesti?

D.A.: Riječ „rasterećenje” koristi se kao svojevrsno „magično rješenje” problema nastave, ali uistinu mi nije uvijek jasno o čemu se tu radi. Je li u pitanju samo izbacivanje određenih sadržaja ili možda njihova zamjena nekim novim sadržajima? Siguran sam da puko izbacivanje određenih sadržaja neće bitno poboljšati ni sustav nastave niti udžbenike. Nije važno samo „skratiti” nastavni plan i program. Rasterećenje se treba dogoditi preko promjene u pristupu nastavi. Primjerice, ne treba – rekao bi ne smije se! – zahtijevati od učenika da „nabuba” gradivo nego s njima valja razgovarati i usmjeravati njihovu pozornost na povijesne procese, ne treba od njih tražiti da poput papagaja izdeklamiraju odgovore na pitanja *tko?* i *kada?* nego da odgovore na pitanja *zašto?* i *objasni!*. Može se zanemariti da učenik ne zna određenu godinu ili ime neke povijesne osobe, ali ne smije se dopustiti da ne nauči misliti. Stoga se ne bi smjelo dopustiti da se udžbenici mehanički skraćuju izbacivanjem obavijesti koje zbilja nisu nužne da ih daci pamte, ali koje služe boljem objašnjavanju određene pojave ili procesa. Također, ne smije se nasilno skraćivati tekstove izbacivanjem pridjeva i opisa.

I.K.: Novoosnovano Vijeće za udžbenike trebalo bi definirati nove udžbeničke standarde? Hoće li to utjecati na „rasterećenje”?

D.A.: Mislim da se „rasterećenje” nikako ne smije promatrati kao smanjivanje broja stranica u udžbeniku, smanjivanje formata knjige ili slično, da se nikako ne smije provoditi bilo kakvo unificiranje. Vijeće za udžbenike ne bi trebalo djelovati u tom pravcu. Njegova bi uloga trebala biti u definiranju općih uvjeta i standarda kvalitete udžbenika. Uniformiranost udžbenika vratila bi nas unatrag i loše bi utjecala na kvalitetu udžbenika. Ukoliko želimo imati moderne i privlačne udžbenike, knjige

koje će djeca rado imati u rukama i koje će čitati i iz njih učiti, od sadašnjih se uzora ne smije odustajati ni po koju cijenu. Đačke bi se torbe mogle „odteretiti” na drugi način. Jedno od mogućih rješenja bilo bi u tome da se tiskaju po dva sveska, za svako polugodište po jedan. Svakako, roditelji bi trebali pripaziti na to da najmlađi đaci ne nose u školu svaki dan sve udžbenike, priručnike i bilježnice, čak i iz onih predmeta koje toga dana nemaju.

I.K.: Svaki će udžbenik morati imati i metodički priručnik za učitelje. Zanima me Vaše mišljenje o tome.

D.A.: Metodički priručnici zbilja mogu biti korisni. Želim ovom prilikom naglasiti da je prvi metodički priručnik za nastavu povijesti u suvremenoj Hrvatskoj još prije četiri godine napisala kolegica Vesna Đurić. Odnosi se na moj udžbenik za sedmi razred osnovne škole. Pokazalo se da učitelji rado posežu za takvim priručnikom, pa smo priredili još nekoliko metodičkih knjiga uz druge udžbenike. Moji suradnici i ja nadalje ćemo raditi na pripremi metodičkih priručnika. Trenutna je situacija ipak apsurdna. U doba kada se neprestano govori o promjenama cijeloga školskog sustava i posebno nastave povijesti autore i nakladnike se prisiljava da pripremaju metodičke priručnike. Pribojavam se da je to uzaludno rasipanje snaga, vremena i novca. Također, pitam se nije li stroga odredba o metodičkim priručnicima stavljena u zakon samo zato da se dodatno opterete autori, urednici i izdavači, da je riječ o instrumentu kojim se želi ograničiti broj novih udžbenika i, eventualno, poslužiti se nepostojanjem takvog priručnika da se neki udžbenik skine s popisa. Osim toga, zakonodavac je autorima dao kratak rok od samo godinu dana.

Još jedna važna stvar koja se izravno dotiče ove problematike. Metodika nastave povijesti na sveučilištima na vrlo je niskim granama. Gotovo da nemamo sustavnih znanstvenih istraživanja metodičkih problema u nastavi povijesti. Nemamo nikakva novijeg općeg priručnika metodike nastave povijesti. Taj predmet studenti polažu na temelju zastarjele literature iz šezdesetih godina. S obzirom na to, još je teži zadatak koji je pred nama – moramo pisati posebne metodičke priručnike, a nemamo nikakve općeteorijske podloge u hrvatskoj literaturi.

I.K.: Vratimo se na pitanje koje se prije nekog vremena također provlačilo u javnosti – do kojeg se datuma u suvremenom životu treba učiti povijest?

D.A.: Moje je mišljenje da se školski predmet povijest treba doticati i najnovijih, posve „svježih” događaja, jednako kao što bi se i historiografija trebala zanimati proučavanjem te problematike. Znam da se mnogi moji kolegi povjesničari neće složiti s time i da će se pozvati na potrebu za vremenskom distancom, nedostupnost arhiva i sl. Uistinu, arhivski dokumenti često nisu dostupni, a vremenskog odmaka nema. No, koliko je sačuvanih dokumenata iz hrvatske povijesti 10. stoljeća? Malo, mnogo

manje nego što imamo izvora o zbivanjima od prije pet godina. Zašto onda povjesničar ne bi mogao istraživati najnoviju povijest? Naravno, mora primjenjivati drugačije metode i biti mnogo oprezniji u svojim zaključcima, a u stalnoj je opasnosti da već sutra bude dezavuiran, može doživjeti neugodnosti od suvremenika. Hrvatska historiografija nije njegovala proučavanje najnovije povijesti, pa moramo još mnogo raditi na tome. Stoga ne čudi stav velikog broja povjesničara i nastavnika povijesti da sve što se zbilo nakon Drugoga svjetskog rata i nije povijest, a mnogi su skloni „preskočiti” teme iz povijesti posljednjih desetak godina. Mislim da takav stav nije dobar te da i u nastavi i u udžbenicima treba ići „što je dalje moguće” do naših dana. U svijetu je inače uobičajeno da se prilikom izrade novog udžbenika nastoji predstaviti prošlost do nekog važnog događaja iz najnovije povijesti. Nakon što dođu u škole udžbenici se obično aktualiziraju svakih pet godina.

D.A.: Od koje bi dobi dijete trebalo početi učiti povijest?

D.A.: Djeca mogu početi učiti o prošlosti već u najranijem razdoblju. Naravno, svakom je uzrastu potrebno prilagoditi teme i način izlaganja. Vidio sam britanske knjige koje se obraćaju najmlađima, djeci predškolskog uzrasta. To se radi uglavnom kroz igru i priče. Kod nas se uobičajilo da se predmet povijesti počinje učiti u petom razredu osnovne škole. Povijesni sadržaji trebali bi biti sastavni dio razredne nastave, ali bi to trebali biti odabrani sadržaji, primjerice iz povijesti svakodnevnog života jer na toj bi razini učenici prvenstveno trebali shvatiti da vrijeme protiče te da se ljudski život mijenjao. Posve je nepotrebno, štoviše štetno, opterećivati učenike brojnim podacima, imenima i datumima.

I.K.: Koliko se, prema Vašim spoznajama, nastavnici povijesti individualno usavršavaju?

D.A.: Teško mi je odgovoriti na to pitanje. Poznajem profesore koji tome posvećuju dosta pozornosti, ali nemam spoznaja koliko je to opća pojava. Ministarstvo prosvjete i njegov Zavod za školstvo stanovito vrijeme nisu organizirali nikakve seminare. Stanje se promijenilo prije nekoliko godina, ali nisam siguran da su seminari za stručno usavršavanje uvijek dobro pripremljeni i da se na njima nastavnicima nudi nešto novoga. U posljednje vrijeme neki izdavači, među kojima se posebno ističe *Profil*, organiziraju stručne skupove na koje dolaze autori, urednici i profesori te razgovaraju s nastavnicima o mogućnostima unapređenja nastave povijesti. To se pokazuje vrlo dobrim načinom međusobne razmjene iskustava.

I.K.: Postoji li kakva udruga nastavnika povijesti?

D.A.: Na žalost, ne postoji. To je bolna točka i trenutno nema dovoljno interesa među nastavnicima povijesti da se organiziraju i pokušaju izboriti za određene promjene. Bilo je pokušaja da se nešto organizira, dolazili su i poticaji iz europske

udruge nastavnika povijesti *Euroclio*, ali se ništa nije dogodilo. Bilo bi mi neobično drago da se tijekom sljedećih mjeseci nešto promijeni na tom polju i da najkasnije u ožujku sljedeće godine na godišnjem zasjedanju *Euroclio* naša zemlja uđe u tu europsku asocijaciju. Hrvatska je valjda jedina zemlja u Europi u kojoj još ne postoji udruga nastavnika povijesti.

In memoriam

Mirjana Gross (1922-2012) i Rene Lovrenčić (1928-2012)

Polovicom 2012. godine preminulo je dvoje istaknutih hrvatskih povjesničara, Mirjana Gross i Rene Lovrenčić. Njihovo je djelovanje, osobito krčenje novih pravaca i davanje poticaja da pratimo zbivanja i smjerove istraživanja u europskim historiografijama, uvelike obilježilo hrvatsku historiografiju u posljednjih pola stoljeća. Znanstveno-istraživački, napose u počecima svoje djelatnosti, bavili su se istim razdobljem – prijelazom iz 19. u 20. stoljeće i obilježjima političkog života. Mirjana Gross napisala je disertaciju o razvoju socijaldemokratskog pokreta u Hrvatskoj, a potom habilitacijsku raspravu o vlasti Hrvatsko-srpske koalicije, dok je Rene Lovrenčić doktorirao na temi o genezi politike „novog kursa”. Profesorica Gross predavala je hrvatsku povijest 19. stoljeća, a Lovrenčić europsku i svjetsku modernu i suvremenu povijest. Bili su i autori školskih udžbenika i priručnika. Oboje su u zreloj dobi bili i društveno aktivni, i na strukovnom i na političkom polju.

Studij su završili na početku pedesetih godina 20. stoljeća, a u historiografiji su počeli djelovati uskoro nakon toga, polovicom pedesetih. Cijeli su radni vijek, osim prvih nekoliko godina svoga rada, proveli u istom radnom kolektivu, na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Rene Lovrenčić je nakon studija nekoliko godina radio kao nastavnik u školi, a Mirjana Gross počela je isprva raditi u Historijskom institutu JAZU, ali su uskoro oboje prešli na fakultet. Ona je mnogo ranije otišla u mirovinu, već 1982, dok je Lovrenčić ostao četrnaest godina dulje, do 1996. Profesorica Gross je i u mirovini aktivno sudjelovala u nastavi na poslijediplomskom studiju i napisala je nekoliko značajnih knjiga te brojne članke, postala je i *professor emeritus* Sveučilišta u Zagrebu. Profesor Lovrenčić nije više nikad želio doći na fakultet niti održati kakvo predavanje – posvetio se svojoj obitelji i prijateljima, uživao u unucima. Potkraj života objavio je jednu zanimljivu knjigu o predratnoj Europi (prikaz knjige objavljen je u ovom broju *Povijesti u nastavi*); nažalost, nenadana smrt onemogućila ga je da završi cijeli planirani niz knjiga o Drugom svjetskom ratu.

Smrt profesorice M. Gross, nažalost u mnogo manjoj mjeri i smrt profesora Lovrenčića, komemorirali su brojni hrvatski znanstveni časopisi i dio tiska, odnosno neki web portali. Možda sam propustio, ali nisam zamijetio *In memoriam* u novinama za kulturu. Svoja sam sjećanja na profesore napisao za *Časopis za suvremenu*

povijest (In memoriam Mirjana Gross, ČSP 44/2012, br. 3, str. 757-762) i časopis *Pilar* (In memoriam Rene Lovrenčić, VII/2012, br. 14(2), str. 149-151). Ovdje prenosim neke naglaske iz tih tekstova, uglavnom biografske i bibliografske naravi, a potom dajem i kratak osvrt na sudjelovanje R. Lovrenčića i poglavito M. Gross u časopisima za nastavu povijesti te njihov doprinos nastavi i udžbenicima povijesti. A taj je doprinos svojedobno bio izuzetno velik i ne bismo ga smjeli tako olako zaboraviti.

Rene Lovrenčić preminuo je 7. lipnja 2012. godine. Rođen je u Zagrebu 8. rujna 1928, a u rodnom je gradu završio gimnaziju (1947) i studij povijesti (1953) te doktorirao (1965) radom *Geneza politike „novog kursa” u Hrvatskoj* (disertacija je objavljena kao knjiga 1972. u izdanju Instituta za hrvatsku povijest Centra za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu). Tijekom studija radio je kao omladinski aktivist, a od 1951. kao nastavnik povijesti. Od 1954. bio je asistent, a potom docent (1966) te izvanredni (1973) i redoviti (1980) profesor svjetske povijesti novoga vijeka. Bio je dugogodišnji predstojnik Katedre opće povijesti novog vijeka i voditelj poslijediplomskog magistarskog studija povijesti.

Profesor Lovrenčić predavao je o europskoj i svjetskoj modernoj i suvremenoj povijesti nakon 1870./1871. godine. Njegova se predavanja četvrtkom u prijedpodnevnom terminu nikako nisu propuštala – pred nama se otvarao jedan posve novi svijet, dobivali smo jasno i pregledno uvid u problematiku odnosa među europskim i svjetskim silama na prijelazu stoljeća, pozorno slušali detaljna izvješća o ratnim operacijama na Dalekom istoku u Drugom svjetskom ratu, o ruskim revolucijama, o Hitleru i Staljinu i još toliko toga. Predavanja su se znala nastavljati i na ispitu; ponekad bi se profesor nakon postavljenog pitanja i ako bi student zastao sa svojim odgovorom, zanio i održao pravu malu lekciju, primjerice o načinu kako se proizvodi čelik. Prilikom ispitivanja često je znao zapaliti cigaretu, a ispit je znao potrajati i po nekoliko sati, sve dok je u kutiji bilo cigareta.

Rene Lovrenčić nije bježao od suvremenih medija – često je surađivao na radiju i televiziji, a značajna je bila i njegova urednička djelatnost na različitim prijevodima važnih knjiga. On je sam prevodio s ruskoga i njemačkoga, a uredio je i predgovorom ili pogovorom popratio mnoge knjige o modernoj i suvremenoj povijesti Europe i svijeta.

Mirjana Gross bila je, uz Jaroslava Šidaka, najveće ime hrvatske historiografije druge polovice 20. stoljeća, a aktivna je bila sve do proljeća 2012. kada smo na Filozofskom fakultetu svečano proslavili njezin devedeseti rođendan. Umrula je dva mjeseca nakon toga, 23. srpnja 2012. O profesorici Gross dosad je mnogo napisano, i o njezinu životu i radu, i o mnogim njezinim knjigama. Organizirane su javne rasprave i okrugli stolovi posvećeni njezinu djelu (primjerice, zapisnik s okruglog stola povodom njezina 85. rođendana upravo je objavljen je u 44. svesku *Radova Zavoda za hrvatsku povijest*), a povodom 75. rođendana njezini su joj suradnici i učenici priredili

zbornik radova (*Zbornik Mirjane Gross*, ur. Ivo Goldstein et al., Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta, Zagreb 1999; autor uvodnog teksta je Nikša Stančić).

Budući da je njezina biografija dosta dobro poznata, ovdje ću spomenuti samo neke od najvažnijih momenata. Rođena je u Zagrebu 22. svibnja 1922. u bogatoj židovskoj obitelji. Dobila je izvrsno obrazovanje, naučila jezike, a uoči rata studirala je medicinu. Ratne je strahote jedva preživjela – jedno se vrijeme skrivala kod obitelji Topol u Drenju Brdovečkom, ali je 1943. uhićena i poslana u koncentracijski logor Ravensbrück. Njezin otac i velik dio članova obitelji, kao i šireg kruga prijatelja, nisu preživjeli strahote holokausta.

Nakon rata M. Gross nastavila je studirati povijest na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Kao da nije bilo dosta stradanja u ratu, uskoro ju je pogodila teška bolest, tuberkuloza, a potom i gubitak zaručnika, koji je poginuo nesretnim slučajem. Unatoč, ili baš usprkos, tim teškim životnim iskušenjima, Mirjana Gross diplomirala je 1951, zaposlila se u Historijskom institutu JAZU i okrenula znanstvenom radu. Isprva je sređivala arhivsku građu za noviju hrvatsku povijest, a potom je počela istraživati povijest druge polovice 19. i početka 20. stoljeća, napose razvoj socijaldemokracije u banskoj Hrvatskoj. Godine 1958. prešla je na Filozofski fakultet kao asistentica profesora Jaroslava Šidaka. Iste je godine doktorirala, a 1960. habilitirala se za docenta na predmetu „Hrvatska povijest novog vijeka”. Osim hrvatske povijesti 19. stoljeća, predavala je i kolegije iz povijesti historiografije i metodologije historije. Na oba je ta znanstvena i nastavna polja njezin doprinos hrvatskoj historiografiji izuzetan. Godine 1964. postala je izvanredna, a 1971. redovita profesorica. U mirovinu je otišla na vlastiti zahtjev, čim je navršila šezdeset godina, i potom napisala svoja važna djela o hrvatskoj povijesti druge polovice 19. stoljeća te povijesti historiografije i metodologiji historije. Najvišu sveučilišnu titulu, *professor emeritus* Sveučilišta u Zagrebu, stekla je 2004. godine.

Mirjana Gross napisala je desetak knjiga, od toga dvije na njemačkom jeziku, i više od stotinu članaka i enciklopedijskih natuknica, a autorica je i udžbenika te priručnika za nastavu povijesti. Već dugo vremena bilo kakvo bavljenje hrvatskom poviješću druge polovice 19. i početka 20. stoljeća nemoguće je bez uvida u radove Mirjane Gross. Drugo područje na kojem je pružila neosporan doprinos jest metodologija historije i povijest historiografije. Njezine su knjige *Historijska znanost* (dva izdanja, 1976. i 1980) i *Suvremena historiografija. Korijeni, postignuća, traganja* iz 1996. desetljećima nezaobilazna literatura svakom povjesničaru u Hrvatskoj i šire, u našem susjedstvu. Knjiga *Suvremena historiografija* izašla je i u izmijenjenom njemačkom prijevodu pod naslovom *Von der Antike bis zur Postmoderne: Die zeitgenössische Geschichtsschreibung und ihre Wurzeln* kod uglednog izdavača Böhlau Verlag, pa je zasigurno koriste i austrijski, odnosno njemački studenti povijesti.

Godinama, zapravo desetljećima – od samog početka svoje znanstvene karijere do posljednjih mjeseci života – Mirjana Gross širila je naše spoznaje o tom što se događa u inozemnim historiografijama, napose njemačkoj, austrijskoj i francuskoj, te američkoj. Sve donedavno svake je godine išla u Beč i tamo se upoznavała s novim knjigama i smjerovima povijesnih istraživanja te svoje spoznaje nesebično dijelila s hrvatskim kolegama pišući opsežne prikaze ili kritičke pregledne tekstove o historiografiji. Vrlo je rano shvatila da se i hrvatski povjesničari moraju okrenuti od uske političke povijesti u pravcu istraživanja povijesti društvenih odnosa, ideologija i struktura, kao i pitanja svakodnevnog života. S velikim je poletom, iako je već navršila sedamdesetu, sudjelovala u radu Povijesnog društva *Otium*, koje se bavilo istraživanjima povijesti svakodnevice. Njezine originalne i svježije ideje nisu uvijek nailazile na odobravanje pripadnika starije generacije povjesničara, njezinih vršnjaka ili nešto mlađih. Povremeno se sukobljavala sa svojim neistomišljenicima, a najoštrije je polemike o metodološkim pitanjima vodila s Branislavom Đurđevom.

I Rene Lovrenčić i Mirjana Gross bili su društveno-politički aktivni u doba socijalizma – bili su utjecajni članovi Saveza komunista i njegovih visokih organa, djelovali su u radnim tijelima u području znanosti i obrazovanja, bili aktivni članovi Povijesnog društva Hrvatske i nacionalnog komiteta povjesničara, pokretači i urednici odnosno članovi uredništava časopisa. Rene Lovrenčić bio je i član Centralnog komiteta SKH, a potkraj postojanja SFRJ nalazio se na čelu jugoslavenskog Nacionalnog komiteta pri Međunarodnom odboru povijesnih znanosti (do 1991). Sudjelovali su u radu međunarodnih i domaćih kongresa povjesničara. Mirjana Gross bila je na čelu uredništva *Historijskog pregleda* i *Nastave povijesti*, a dugo je bila članica uredništva *Časopisa za suvremenu povijest*, *Radova Zavoda za hrvatsku povijest* i *Historijskog zbornika*.

Mirjana Gross bila je 1964. glavna urednica časopisa *Historijski pregled*, koji je izdavao Savez povijesnih društava Jugoslavije, a bio je namijenjen nastavnicima povijesti. Budući da se taj časopis uskoro ugasio, nakon nekoliko je godina pokrenut novi – *Nastava povijesti*. Mirjana Gross bila je niz godina u njegovu uredništvu, a prvih nekoliko godina i odgovorna urednica. Nakladnik oba časopisa bila je Školska knjiga iz Zagreba. Profesorica Gross bila je suradnica *Historijskog pregleda* već od njegova prvoga broja 1954. godine u kojem je objavila članak o narodnom pokretu u Hrvatskoj 1903. godine. Kasnije je pisala o počecima radničkog pokreta u Hrvatskoj, o južnoslavenskim narodima u zadnjoj četvrtini 19. i početku 20. stoljeća, o nekim aspektima razvoja nacionalne ideje za vrijeme narodnog preporoda u Dalmaciji te o razvoju slovenske nacionalne ideje u 19. i na početku 20. stoljeća, kao i o društvenim strukturama i nacionalnim pokretima jugoslavenskih naroda uoči Prvoga svjetskog rata. I u ovim časopisima za nastavu povijesti M. Gross promicala je nove spoznaje o stanju u svjetskoj historiografiji, pa je 1960. objavila kratke bilješke

uz XI. međunarodni kongres historijskih znanosti, koji je održan u ljeto te godine u Stockholmu, a deset godina kasnije komentirala je neke teme suvremene historiografije u svjetlu XIII. međunarodnog kongresa povijesnih znanosti u Moskvi. Javila se i kratkim prilogom o internacionalnoj suradnji na poboljšanju udžbenika, odnosno o četvrt stoljeća poboljšanja na izradi udžbenika u Europi, opisala je kako je obrađena Azija u udžbenicima osnovnih škola u Švicarskoj, Francuskoj, Velikoj Britaniji i SR Njemačkoj, pisala o novoj ulozi nastavnika povijesti.

Rene Lovrenčić također je s nekoliko priloga surađivao u ovim časopisima. Prvi se put javio u *Historijskom pregledu* prikazom knjige A. Klajnberga *Evropska kultura novoga vijeka* (Sarajevo 1959). U *Nastavi povijesti* objavio je dva članka – o osnovnim problemima ekonomskog i socijalnog razvoja SSSR-a od 1920. do 1941. te o odnosu između opće i nacionalne povijesti, kao i In memoriam Šarloti Đuranović.

Oboje su se profesora okušali i kao autori udžbenika – Mirjana Gross napisala je jedan vrlo cijenjen udžbenik za treći razred gimnazije, preveden i na neke od jezika naroda i narodnosti u Jugoslaviji, a Rene Lovrenčić bio je suautor udžbenika za sedmi i osmi razred osnovne škole u nekoliko različitih izdanja između 1974. i 1991. godine. Sudjelovali su i u različitim oblicima stručnog usavršavanja nastavnika, napose na seminarima što ih je organiziralo Povijesno društvo Hrvatske.

Knjige i drugi radovi Mirjane Gross relativno su često prikazivani u različitim časopisima. Mnogi se podaci o njezinu životu i opširan prikaz znanstvenoga rada te bibliografija radova mogu pronaći u *Zborniku Mirjane Gross*, kao i u knjižici *Mirjana Gross. Professor emeritus Facultatis philosophicae Universitatis studiorum Zagrabienensis* (priredio Nikša Stančić), FF press, Zagreb 2004. Već sam spomenuo da je u povodu smrti profesorice Gross objavljeno nekoliko novinskih tekstova; u njima su predstavljene i neke manje poznate činjenice iz njezina života (Tvrtko Jakovina, Odlazak prve dame hrvatske historiografije, *Jutarnji list*, 25. srpnja 2012; Karmela Devčić, Grossovi. Kronika obitelji najveće hrvatske povjesničarke, *Jutarnji list*, 27. srpnja 2012; Darko Hudelist, Moj posljednji susret i razgovor s najvećom hrvatskom povjesničarkom, *Globus*, br. 1133, 24.08.2012).

Odlaskom Mirjane Gross i Renea Lovrenčića zatvara se jedna stranica povijesti hrvatske historiografije. Iz naše su sredine otišli prvi poratni asistenti i potom dugogodišnji profesori povijesti Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

Prijedlog programa rada Sekcije za nastavu povijesti HNOPZ-a

Od početka 90-tih godina nastava povijesti u Hrvatskoj suočila s brojnim promjenama i problemima. U javnosti se često raspravljalo o postojećim nastavnim planovima i programima i potrebi njihove promjene, o kvaliteti postojećih udžbenika i same nastave povijesti, no u tim se raspravama vrlo rijetko čula riječ i mišljenje samih nastavnika. Zato je od strane Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu, HNOPZ-a te pojedinih nastavnika potekla inicijativa za osnivanjem udruženja koje bi okupljalo nastavnike povijesti na području cijele Hrvatske, radilo na unapređivanju nastave povijesti, uključilo se u međunarodne udruge nastavnika povijesti i sudjelovalo u međunarodnim projektima.

Dana 3. srpnja 2000. na inicijativu i pod okriljem Hrvatskog nacionalnog odbora za povijesne znanosti održan je na Filozofskom fakultetu u Zagrebu osnivački sastanak Inicijativnog odbora na kojem je utemeljena Sekcija za nastavu povijesti. Glavni je zadatak Inicijativnog odbora pokrenuti rad Sekcije i ustrojiti njene odbore koji će se baviti pojedinim pitanjima nastave povijesti. Inicijativni odbor predložio je i program rada Sekcije za godinu 2000./2001.

Glavni ciljevi Sekcije u ovoj prvoj godini rada su sljedeći.

Sekcija želi započeti s radom na unapređivanju nastave povijesti, što će u velikoj mjeri ovisiti o spremnosti nastavnika na suradnju i o financijskim sredstvima s kojima će raspolagati. Stoga tijekom šk. god. 2000./2001. treba upoznati s programom i ciljevima Sekcije što širi krug nastavnika povijesti u Hrvatskoj. Veoma je važno pronaći ljude koji su spremni aktivno se uključiti u rad i aktivnosti Sekcije i njenih odbora, pisati za časopis, uključiti se u međunarodne projekte i sl.

Sekcija se prije svega želi uključiti u rasprave o izradi novih nastavnih planova i programa i udžbenika povijesti, te o mjestu i ulozi nastave povijesti u najavljenom reformi školskog sustava u Hrvatskoj. Želja je Sekcije da, u skladu sa svojim mogućnostima, započne s organizacijom aktivnosti koje bi potaknule nastavnike na kritički i inovativni pristup nastavi povijesti i pridonijele njihovom stručnom usavršavanju kao npr. organiziranje radionica, oglednih predavanja i susreta povijesnih skupina, organiziranje istraživanja o kvaliteti nastave povijesti u našim osnovnim i srednjim školama i sl. U suradnji s Ministarstvom prosvjete i športa Sekcija bi se mogla

uključiti i u rad stručnih skupova te organizaciju stručnih ekskurzija. Sekcija se želi povezati i sa svim ustanovama i organizacijama (fakultetima, institutima, povijesnim društvima, arhivima, muzejima i sl.) u Hrvatskoj koje bi željele i mogle pomoći stručnom usavršavanju nastavnika i unapređivanju nastave povijesti. Po mogućnosti, trebalo bi uspostaviti i suradnju s izdavačima u svrhu poboljšanja udžbeničkih izdanja i izrade nastavnih sredstava.

Jedan od dugoročnih ciljeva Sekcije bit će i pokretanje stručnog časopisa čije bi stranice bile otvorene svima koji se žele baviti problemima i unapređivanjem nastave povijesti. To će, naravno, ovisiti o zainteresiranosti potencijalnih suradnika te o financijskim sredstvima Sekcije. Po mogućnosti, Sekcija bi otvorila i svoju web stranicu na Internetu.

Važno mjesto u programu Sekcije ima i povezivanje s međunarodnim organizacijama, prije svega sa EUROCLIO. EUROCLIO je međunarodno udruženje nastavnika povijesti, utemeljeno 1993. na simpoziju Vijeća Europe u Nizozemskoj, te danas obuhvaća šezdesetak nacionalnih i regionalnih udruženja nastavnika povijesti iz gotovo svih europskih država. U svrhu poticanja razvoja nastave povijesti, EUROCLIO organizira razne aktivnosti u državama-članicama, kao što su stručno usavršavanje nastavnika, znanstvena istraživanja, razvoj udžbenika i nastavnih planova i programa, ocjenjivanje u nastavi povijesti i sl., te djeluje kao savjetodavno tijelo na polju učenja i poučavanja povijesti za nacionalne i internacionalne organizacije, institucije i vlade. Sekcija prihvaća ciljeve EUROCLIA, prije svega one koji se odnose na jačanje položaja povijesti u sveukupnom obrazovanju, uloge nastave povijesti u izgradnji demokratskog društva i u jačanju razumijevanja i uvažavanja među državama i narodima Europe. Sekcija smatra da će razmjena znanja i iskustava o učenju i poučavanju povijesti, uključivanje naših nastavnika u međunarodne projekte i upoznavanje s didaktičkim inovacijama svakako pridonijeti unapređivanju nastave povijesti u nas. Stoga će Sekcija zatražiti prijem u EUROCLIO, njegovu pomoć u organiziranju raznih aktivnosti, te svakako nastojati uključiti svoje članove u međunarodne projekte.

Sekcija je dio Hrvatskog nacionalnog odbora za povijesne znanosti, a njeni su članovi ujedno i članovi Odbora, kojem plaćaju i godišnju članarinu. Financiranje Sekcije vršit će se iz slijedećih izvora:

- članarina;
- subvencije i donacije (Ministarstvo znanosti, Ministarstvo prosvjete i športa, OEES, UNESCO, Pakt o stabilnosti);
- sponzori;
- ostala sredstva.

U Zagrebu, 3. srpnja 2000.

Tijekom posljednja dva desetljeća posvuda u Europi na području metodike nastave povijesti, kao i na polju izobrazbe i stručnog usavršavanja nastavnika dogodile su se značajne promjene. Brojne su se promjene dogodile i kod nas, ali često nisu bile praćene odgovarajućim stručnim pripremama i analizama. Stoga je u Hrvatskoj mnogo toga što se odnosi na nastavu povijesti proizvoljno i često zastarjelo u odnosu na europski kontekst, počevši od nastavnog plana i programa, preko udžbenika do načina izvođenja nastave i ocjenjivanja učeničkog znanja. Stručni seminari za nastavnike povijesti tijekom posljednjeg desetljeća neko vrijeme uopće nisu bili organizirani, a i kada su se održavali, nisu uvijek bili od pomoći nastavnicima u rješavanju njihovih dvojbi i poteškoća. Istovremeno, časopis namijenjen nastavi povijesti u Hrvatskoj nije izlazio više od jednog desetljeća. Zasigurno je to znak nepovoljnog stanja na području metodike nastave povijesti, ali i čimbenik koji takvom stanju pridonosi.

Ovaj smo časopis zamislili kao glasilo Društva za hrvatsku povjesnicu koje će djelovati u pravcu poboljšanja nastave povijesti u Hrvatskoj. Ta je strukovna udruga hrvatskih povjesničara u suradnji sa „Školskom knjigom” nekad izdavala časopis *Nastava povijesti*. S obzirom da danas postoji nekoliko izdavača udžbenika povijesti, nismo se željeli vezati ni uz jednog od njih. S druge strane, nismo željeli doživjeti osporavanja u svezi s naslovom časopisa, pa smo novi časopis za nastavu povijesti nazvali *Povijest u nastavi*.

Jedan od ciljeva časopisa jest potaknuti raspravu o pravcima razvoja nastave povijesti kod nas. Mnogo je tema koje zahtijevaju ozbiljnu analizu i raspravu: od položaja nastave povijesti u sustavu obrazovanja općenito, preko nastavnog plana i programa te udžbenika povijesti. Za odgovor na sva ta pitanja neophodan je preduvjet definiranje ciljeva nastave povijesti.

Kroz analize postojećeg stanja i davanje prijedloga kako osuvremeniti nastavu, preko tekstova koji nude novi pristup u razradi pojedinih metodičkih jedinica nastave, željeli bismo postati neophodan i poželjan priručnik u biblioteci svakog nastavnika povijesti.

Bibliografija

- Nastava povijesti u Hrvatskoj, *Povijest u nastavi*, god. I, 2/2003, str. 140-148
Seminar on History Teaching in Croatia, Council of Europe / Conseil de l'Europe, Strasbourg 2003, pp. 40
- Kako do europske nastave povijesti, *Hrvatska revija*, 4/1998, str. 820-827
- Europa i europske integracije u nastavi povijesti, *Historijski zbornik*, LVI-LVII, 2003-2004, str. 185-188
- Slika naroda jugoistočne Europe u hrvatskim udžbenicima povijesti za osnovnu školu – *Radovi ZHP*, vol. 31 (1998), Zagreb 1999, str. 205-215
- Bosna je ... naša! Mitovi i stereotipi o državnosti, nacionalnom i vjerskom identitetu te pripadnosti Bosne u novijim udžbenicima povijesti, *Historijski mitovi na Balkanu*, Sarajevo 2003, str. 139-160
- Nacionalni identitet Hrvata i Srba u prvoj polovici 19. stoljeća u udžbenicima povijesti za osnovnu školu u Republici Hrvatskoj i Saveznoj Republici Jugoslaviji, *Dijalog povjesničara-istoričara 4*, Zagreb 2001, str. 247-263
- Stosunki chorwacko-węgierskie w okresie odrodzenia narodowego w podręcznikach chorwackich. Zarys problematiki; (ur. Cetnarowicz, Antoni; Pijaj, Stanisław) *Węgry i dookola Węgier: Narody Europy Środkowej w walce o wolność i tożsamość w XIX i XX wieku*, Towarzystwo Wydawnicze, Kraków 2005, str. 59-68
- Prikaz postanka suvremene Republike Hrvatske u hrvatskim udžbenicima povijesti za osnovnu školu, *Povijesni lomovi i svladavanje prošlosti* / Cipek, Tihomir (ur.), Zagreb 2011, str. 359-377
- Iskorak prema trećoj generaciji udžbenika, *Školske novine*, br. 7, Zagreb 18.II.2003, str. 6
- Reakcija na tekst u *Globusu* (prosinac 2002)
Nema političkih pritisaka na pisce udžbenika, *Večernji list*, 17.IX.2001.
Nastavni program treba mijenjati, *Školske novine*, br. 18, 7.V.2002.
- In memoriam Mirjana Gross (1922-2012) i Rene Lovrenčić (1928-2012), *Povijest u nastavi*, god. X, 2/2012, 255-259

Kazalo osebnih imena

- Adamček, Josip 39, 44, 52-53
Agličić, Damir 10-12, 42-43, 45, 64, 67-70, 87, 94, 115
Ali-paša Hekim-Oglu 54
Altomanović, Nikola 55-56
Ančić, Mladen 87
Anić, Branimir Matan 98
Arany, János 81
Arsenije III. Crnojević 44
Artuković, Mato 86-87
Assmann, Jan 88
- Bajazid II. 41
Baranović, Branislava 89
Barunčić, Julija 86, 93
Batthyány, Lajos 80
Bekavac, Stjepan 96-98, 100-101
Bela IV. 55
Bellini, Gentile 42
Bessenyei, György 81
Bihari, Peter 12-13
Blažević, Zrinka 87
Bodin 61
Bosto, Sulejman 98
Bradrica, Marija 96
Brkljačić, Maja 92-93
Broz, Josip Tito 94, 97
Budak, Neven 14-15, 36, 41-42, 44, 52, 56-57, 60, 63, 87, 121
Bušić, Bruno 94
- Canjuga, Zlatko 86
Cardwell, Alison 9-10
Carrington, Peter 92
Churchill, Winston 113
Ciceron 101
Cipek, Tihomir 98
Czartoryski, Adam 72
- Časlav Klonimirović 53
Čengić, Smail-aga 64
- Dadić, Žarko 87
Derenčin, Emerik 36
Devčić, Karmela 131
Dimou, Augusta 89
Domljan, Žarko 91
Drašković, Blagota 39, 44
Drašković, Janko 68, 80, 82
Drodzik, Elena 46
Dubljević, Maja 86
Dukić, Ivan 67, 70
Dušan, srpski car 42, 53, 62
- Đuranović, Šarlota 131
Đurđev, Branislav 130
Đurić, Vesna V, 92-93, 96, 112, 124
- Eötvös, József 81
Erdelja, Krešimir 67, 70, 86-87, 96-97, 99-100

- Ferdinand V. 79
 Franjo Ferdinand 45, 63
 Franjo Josip I. 79

 Gaćeša, Nikola 71
 Gaj, Ljudevit 68, 73-74, 78-80, 82
 Garašanin, Ilija 45, 69-70, 72-73
 Genscher, Hans Dietrich 90, 92
 Goldstein, Ivo 129
 Gradašević, Husein-kapetan 63-64
 Grgin, Borislav 87
 Gross, Mirjana 127-11
 György, Klapka 80, 82

 Habsburgovci 40, 44, 82
 Haler, Franjo 80
 Haulik, Juraj 80
 Hebrang, Andrija 94
 Hitler, Adolf 128
 Hoić, Ivan 38-39, 44, 79-81
 Höpken, Wolfgang 4-5, 103
 Horvat, Ivan, anonim 117
 Horvat, Ivan, hrvatski ban 43
 Hranić, Vlatko 43
 Hudelist, Darko 131
 Hutinec, Goran 87

 Isaković, Fahrudin 51, 57-59, 72
 Ivan Pavao II. 90, 92
 Ivanišević, Goran 94-95
 Ivanković, Zvonko 98
 Iveljić, Iskra 87

 Jakovina, Tvrtko 86-87, 94, 131
 Jakub 36
 Jareb, Mario 86, 96-98, 100-101
 Jelačić, Josip 79-80, 82-83, 94, 97
 Jelenović, Zdravko 9
 Jelić, Ivan 87

 Jovanović, Nebojša 104
 Jovičić, Nataša 5, 111
 Jović, Josip 98
 Jukić, Ivan Frano 64, 73
 Jurčević, Josip 92, 94
 Jókai, Mór 81

 Kallay, Benjamin 64-65
 Kalogjera-Brkić, Ivana 87
 Karadžić, Vuk Stefanović 70
 Karadorđević, Aleksandar 70
 Karge, Heike 14
 Karlo Robert 62
 Kazinczy, Ferenc 81
 Kisfaludy 81
 Klaić, Vjekoslav 78
 Klajnberg, A. 131
 Klarić, Ivo 121
 Klasić, Hrvoje 87
 Kočić, Petar 63
 Kohl, Helmuth 92
 Kolar-Dimitrijević, Mira 92, 96
 Konstantin Porfirogenet 51-52
 Koren, Snježana V, 12-13, 78, 86-87, 89,
 92-93, 96, 98, 100, 108, 122
 Kosača, Katarina 59, 62-63
 Kosača, Stjepan 59
 Kossuth, Lajos 69, 80-82
 Kostelić, Janica 94-95
 Kotromanić, Prijezda 55
 Kotromanić, Stjepan 55, 63
 Kotromanić, Stjepan II. 61
 Kotromanići 55
 Krestić, Vasilije Đ. 73
 Krišto, Jure 87
 Križe, Željka 86, 93
 Kruhek, Milan 87
 Krušelj, Željko 115
 Kučan, Milan 92

- Kuharić, Franjo 90
 Kulin, bosanski ban 54-55, 61-63
 Kvaternik, Ratimir 20
- Latas, Omer-paša 63-64
 Lazar, srpski knez 41, 44, 55-56
 Leček, Suzana 94
 LeNormand, Brigitte 89
 Lovrenčić, Rene 82-83, 127-128, 130-131
 Ludovik I. Anžuvinač 62
 Luj XIV. 44
- Ljubičić, Mate 86
- Madach, Imre 81
 Mahmud-paša Abaković 60
 Majorek, Czesław 77
 Makek, Ivo 36, 39-42, 44, 52-53, 56-63, 65
 Mañik, Vjenceslav Zabož 78
 Marković, Mirko 15-16
 Martić, Grga 64
 Matan, Branko 98
 Matanović, Predrag 98
 Matej Ninoslav, ban 61
 Maternicki, Jerzy 77
 Matijaš, Andrija Pauk 98
 Matijević, Zlatko 87
 Matković, Hrvoje 92-93
 Mayer, Martin 46
 McCully, Allan 16
 Mehmed II. Osvajač 41-42, 58
 Mesić, Stjepan 9, 91, 99-100, 119
 Mihaljčić, Rade 51, 55-57, 63
 Mihanović, Antun 68
 Mijatović, Anđelko 86
 Mikleužić, Đurđa 5
 Mikszáth, Kálmán 81
- Milošević, Slobodan 3, 91-92, 97-99, 104-105, 107-108
 Miočić, Marinko 96
 Mirča, vlaški vojvoda 44
 Mladenović-Maksimović, Ljiljana 71
 Moaćanin, Nenad 87
 Monet, Jean 32
 Muhamed H. Uskufi 60
 Murat I. 39
- Najbar-Agičić, Magdalena V, 86, 94
 Nazor, Ante 96
 Nemanjić, Uroš 56
 Nemanjići 25, 40-41, 56
 Njegoš, Danilo I. Petrović 71, 73
 Njegoš, Petar I. Petrović 71
 Njegoš, Petar II. Petrović 71, 73
- Obrenović, Mihajlo 70
 Obrenović, Miloš 70, 72
- Paskjević, Ivan Fjodorovič 80
 Pavelić, Ante 94, 113
 Pavličević, Dragutin 42, 64, 67-71, 83, 87
 Pelidija, Enes 51, 57-59
 Perešin, Rudolf 98
 Perić, Ivo 26, 43, 45-47, 85, 88-94, 100, 105-106
 Perović, Milutin 60-61, 64, 71-74
 Petöfi, Sandor 69, 81-83
 Petrić, Hrvoje 92, 96
 Petrović, Dražen 94-95
 Petrungaro, Stefano 86, 88
 Ponoš, Tihomir 92-93
 Posavec, Vladimir 36, 41-42, 44, 52, 56-57, 60, 63, 122
 Potrešica, Filip 42, 64, 67-70, 83
 Prešeren, France 69
 Princip, Gavriilo 45, 63

- Račan, Ivica 100, 119
 Radić, Antun 94
 Radić, Stjepan 94
 Rađa, Dino 95
 Raguž, Jakša 92, 96
 Raić, Marija 92, 94
 Rajačić, Josip 69
 Rašković, Jovan 98
 Ratkovčić, Rosana 112-113
 Raukar, Tomislav 95
 Rizvanbegović, Ali-aga 64
 Roksandić, Drago 87
 Runjanin, Josip 68
 Rupić, Mato 96

 Sabalić, Frane 40, 42, 44, 52-53, 55-59, 61-62, 65
 Salzer, Olga 39, 44, 82
 Samuilo, car 51-52
 Sanader, Ivo 100
 Savojski, Eugen 44
 Schumann, Robert 32
 Skenderović, Robert 86
 Soros, George 26
 Srkulj, Stjepan 81-82
 Staljin, Josif Visarionovič Džugašvili 39, 128
 Stančić, Nikša 4, 45, 86, 89, 116-117, 121, 129, 131
 Starčević, Ante 70
 Stepinac, Alojzije 94
 Stojaković, Igor 67, 70, 86, 88, 96-97, 99-100
 Stojanović, Dubravka 50
 Stradling, Robert 7, 85
 Strčić, Petar 87
 Strecha, Mario 14, 87
 Strugar, Milo 60-61, 64, 71-74
 Strugar, Vladimir 4, 9, 20, 116, 121

 Suchoński, Adam 77
 Szabo, Agneza 2, 38, 42, 53, 87, 92, 118
 Szécheny, Stjepan 81

 Šarić, Marko 87
 Šidak, Jaroslav 128-129
 Škegro, Ante 87
 Špelić, Dario 92-93
 Špiranec, Ratko 113
 Štefanec, Nataša 87
 Šubić, Jelena 56
 Šubić, Mladen II. 61-62
 Šubići 63
 Šubić, Pavao 62

 Tamerlan 41
 Tepić, Ibrahim 72
 Tomaš, Stjepan 62
 Tomašević, Stjepan 62
 Tomljanović, Damir Gavran 98
 Tomorad, Mladen 87
 Topol, obitelj 129
 Trajanovski, Aleksandar 73
 Tudor, Ruth 85
 Tuđman, Franjo 86, 89-92, 94-95, 97-100, 105, 107
 Tuđman, Miroslav 86
 Tvrtko I. Kotromanić 44, 55-56, 58, 62-63

 Vavra, Ivan 9, 20
 Vodopivec, Peter 73
 Vokić, Ljilja 42, 103, 119, 121
 Vörösmarty, Mihály 81
 Vraz, Stanko 69
 Vujčić, Ivan 26-27
 Vukčić Kosača, Stjepan 62

 Zach, František 72

Zadro, Blago 94-95, 98
Zrinski 78

Žderić, Daniel V
Žigmund 59
Živković, Dušan 71
Žvanut, Maja 73

Brojni su problemi s kojima se u suvremenoj Hrvatskoj od početka devedesetih susreću autori udžbenika i nastavnici povijesti, kao i svi oni koji se na neki način bave poučavanjem povijesti. Mnoga nas pitanja već dugo muče: treba li povijest poučavati u dva ciklična kruga – od prapovijesti do suvremenosti, prvo u osnovnoj školi, pa to isto u srednjoj; uporaba i zlouporaba povijesti te stereotipi u nastavi povijesti, osobito stereotipi o susjedima; poučavanje kontroverznih tema, napose iz najnovije povijesti; nastava didaktike povijesti na sveučilištu i stručno usavršavanje nastavnika; časopis i stručne publikacije posvećene problematici poučavanja povijesti i dr.

U ovoj su knjizi tekstovi o problemima nastave povijesti, o prikazima određene problematike u udžbenicima te općenito o odnosu politike i historiografije odnosno nastave povijesti. Tekstovi su nastali u različitim prilikama; neki su pisani za časopise, neki su prerađene i dopunjene verzije izlaganja na znanstvenim ili stručnim skupovima u zemlji i inozemstvu, neki su objavljeni u novinama.

Damir Agičić profesor je europske i svjetske povijesti modernog doba na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu.

Cijena: 105,00 kn
www.srednja-europa.hr

ISBN 978-953-7963-33-0

